

Vlado Habjan

VOJNA ZA KNEŽEVINO CELJSKIH IN MIR 1460 V POŽARNICI (PUSARNITZ) NA KOROŠKEM*

»Umor Urha Celjskega omogoči uničenje mlade in za (habsburško) Koroško tako nevarne državnostne kneževine Celjskih; v vojni za njihovo dediščino pa je bila zlomljena tudi moč pokneženih Goriških«.
Johann Reiner (avstrijski zgodovinar)

Temeljni državno družbeni očrt Celjskih tik pred izumrtjem

V svojih naključjih nedoumljiva sila človeških strasti je leta 1456 povzročila v Beogradu tragičen konec trojnega grofa in zadnjega kneza Celjskega Urha II. Konfederativnega. (Privednik: Konfederativni je upravičen po virih. Tako je izpričan v kakšnih dvajsetih konfederativnih pogodbah in preliminarijah z državami in knezi ne samo v sosedstvu temveč s svojimi povezavami po vsej Evropi od Španije do Moskve. Po neprekinjeni moški črti Žovneško-Celjskih pa je Urh II. dejansko IV.).

Brezobziren, pučistično zasnovan umor suverenega kneza in bana je bil nevsakdanji tudi za zrelo srednjeveške razmere. Ni pa neznan, saj se je skoraj hkrati nekaj podobnega zgodilo v Milanu in še kje. Uboj je širše usoden zato, ker je Urhu zgodaj usahnilo troje otrok. Malo pred njegovo smrtjo sta umrla oba sinova Jurij in Herman IV. (Jerman), petnajstletna hči Elizabeta pa je bila le tri mesece (od avgusta do oktobra 1455) poročena z Matijem Hunyadijem - Korvinom, ko je umrla na vzhodnem Ogrskem.¹

Knežjo državnost Celjskih v »rinskem imperiju«, pod ogrsko krono in v beneški Istri (Završje-Piemonte), je pokopalo to, da ni bilo zakonitega potomstva. Tako naključje je v slabo organizirani deželi preraščalo v fevdalno zakonitost – spremembo seniorja, ki je šla v prid Habsburžanom. Slednji so bili z otroki vedno bolj založeni kakor katerikoli od knežjih separatistov. Kneževina v *graditvi*, kot bi lahko rekli, se je mahoma znašla brez Žovneško-Celjskih. Zlasti od **sestanka nad deset knezov v Ljubljani 1360 pa do (1456) 1460** – ali celih sto let je ta rod prevzemal poddravsko politično in cerkveno »deželo« ...

Če kaj velja slovenski pregovor: nesreča ne pride nikdar sama, potem velja še posebej ob Urhovem primeru. Kuga mu je 1439 s koncila v Bazlu pobrala patriarha iz Ogleja Ludvika II. Tecka, ki je bil kljub württenberškemu poreklu *družbeno razvojno* najbolj naš višji cerkveni mož. V dopolnitev neugodnega razvoja je umrl 1456 oglejski cerkveni namestnik, Martin Mannsberger. Preminuli je bil škof – v malem slovenskem Rimu – v Pičanu (pazinska Istra), hkrati pa tudi ljubljanski vikar. Po poreklu je bil Mannsberger večjezični Korošec (če ne celo Kranjec iz Mengša).

Vse tri zaporedne smrti so omogočile Avstrijcu Frideriku III. *zlonamerne* višje cerkvene spremembe, pravilneje: cerkveno razbitje v poddravski Sloveniji. Saj je ostala brez oglejskega patriarha in njegovega »komisarja in stalnega vikarja«. Cerkevna razdrobitev je od 1461 dajala le cesarske, pridvorne škofijske uradnike v prvotni gornjegrajsko-ljubljanski žepni škofiji, Pičanu, Trstu itd. (Hkrati je cesar zatrl važno opatijo Gornji grad.)²

Za nadaljnji razvoj je pomembno, kakšen je bil odziv na celjskem dvoru, ko so se poleg Friderika III. oglašali sorodniki in drugi, pravno formalno upravičeni nasledniki oziroma dediči; kar **štiriindvajset jih je bilo po številu!** ... Vdova kneginja Katarina je zankala veljavnost dvostransko dedovalne pogodbe, sklenjene po uspešni vojni Celjskih proti

* Napisano v letih 1960 do 1974.

¹ Primerjaj: V. Klaić: Povjest Hrvata II/2, str. 271, 272 itd.; Kronika grofov Celjskih v prevodu L. M. Golie, Maribor 1972.

² Primerjaj: J. Gruden: Cerkevne razmere na Slovenskem, Lj. 1908, str. 22, 39, 51; M. Miklavčič: O zg. temeljih ljubljanske škofije, Zbor. teol. fak. 1962, str. 25, 28.

Avstrijskim 1443. Urh je dogovor preklical v oporoki iz 19. oktobra 1455. Saj je odločil zoper Habsburžana Friderika III., **ker »dedovanja s smrtjo odpadejo!«**³

Katarina, rojena Branković, je očitno želela ohraniti kneževino za možem Urhom. (Možna bi bila tudi oblika Orlik, kakor kajkavec mehča Ulriha. Srbi so ime zapisali Orlih, ker ga niso označili s svojo enačico Uroš, a na Koroškem je »Wlcezen«, Urti, na Češkem Oldrich, v virih pa tudi Orlik). Vdova se je lotila prevzema državnosti povsem neučinkovito. Avstrijcu je ugovarjala, da je edina dedinja, ker so otroci umrli pred očetom oziroma njenim možem. Zaradi tega da so vse pogodbe neveljavne. Kljub vsemu je cesar takoj začel uresničevati svoje zahteve v »rimskega imperija«. Vztrajal je pri obojestranski dedovalni pogodbi.

Friderik III. je ob vsesplošnih težavah, v katerih je bil, dobro vedel, da se bo rešil konkurza samo, če se polasti večine bogastva celjskih. Avstrijevec pohlep je tudi vzrok za začetek vojne. Njene posledice potegnejo neposredno tja v upor menihov gornjegrajske opatije 1461/63. Sledi hudodelski umor Andreja Baumkircherja 1471, kakor tudi prvi slovenski kmečki punt 1478.

Vojna za celjsko dediščino se je začela na Koroškem. Bivše ortenburške posesti okoli Spittala in v Ziljski dolini je zasedel Urhov bratranec Janž Goriški, ki je nad deset let živel na osrednjih dvorih, na Žovneku, v Celju, Zagrebu, Krapini in Varaždinu. Hasburžani: cesar Friderik, vojvoda Albreht VI. in Sigismund Tiroski so Janžu Goriškemu v pismu z dne 13. decembra 1456 prepovedali osvajanje ortenburško-celjskih posesti. Zahtevali so, da vrne gradove: Gornji Dravograd, Falkenstein v dolini reke Möll, pa Kamen in Prissenek (Breznik) oziroma novejši Malenthein, Goldenstein v Ziljski dolini. Friderik »obljublja« Janžu pravico do vseh regalij, povišanje v rimskega kneza in skoraj pravično letno rento. In tako gre 5. februarja Janž Goriški prvič v poravnavo, ki je bila v realizaciji klavrna. Cesar je imel večino v koroških deželnih stanovih, ki so ga podprli z vojsko. A največ mu je koristil salzburški sufragani Ulrich Sonnenberg, škof krški (koroški), ki je bil predvsem Avstrijevec kancler.⁴

In dogodki v celjski prestolnici? Decembra, ko so »obhajali tridesetdnevno (smrti), je prišlo mnogo knežjih svetovalcev in veliko žalnih poslanstev ...« Deželni stanovi so jasno omenjeni v »svetovalcih«. V »žalnih poslanstvih« so bili bržčas konfederativni zavezniki. Pa ljudstvo? ... Celjski niso imeli ravno velikih trgov in mest. Poleg metropole so to Spittal, Radovljica, Kočevje, Šoštanj, Slovenska Bistrica, Bakar, Krupa na Uni, Bihač, Čakovec, Varaždin, središča bratranskih Goriških, delno obvladani banski Zagreb in svaško Smederevo. Pri »žalnih poslanstvih« niso izključeni tlačani, zlasti iz Savinjske doline. Od tod je rod izšel.

Predvsem pa pretres priljubljenosti in nepriljubljenosti še ni končan. Arhivi tega obdobja še zdaleč niso natančneje preiskani. Zato ni mogoče predvidevati, kaj vse bo še mogoče odkriti. Nekaj neobjavljenih novosti je že. Tako je Ferdo Gestrin mimo množice drugih tehtnih podatkov odkril v Piranu, da so se priseljenci iz bosanske Krupe z zadovoljstvom zapisali, da so podaniki »Grofije iz Celja«. Mnogi drugi imajo imena svojih vladarjev kot so Herman, Urh itd. Slednje govori o določeni privrženosti! ...

Prva **zgrešena odločitev** vdove Katarine je bila, da je k obredu pustila habsburškega izklicnika. Kajti ob koncu opravila se je neimenovan »... oklepnik vlegel na tla. Tedaj je nekdo presunljivo zavpil in na ves glas kričal oklepniku: Danes grofje Celjski in nikdar več! ... To je zaklinal trikrat in nato na njem zlomil bandero. S tem se je v celjskem samostanu dvignila neznana žalost, in jokali so žene in moške, da tega ne more nihče zadosti popisati.«⁵

Zapisali smo napako vdove, da je sploh pustila habsburškega izklicnika k tridesetdnevni. Še hujše je to, da je svojega moža pustila degradirati **iz imperijalnega kneza v grofa!** ... Dne 17. avgusta 1443 mu je Friderik III. z drugimi Habsburžani priznal stopnjo: državnega kneza! ... Prav lahko razumemo, zakaj je bil prvi, ki je to zanimal. Teže je razumeti slovenske

³ Haus-, Hof-, und Steadsarchiv, Wien, Repr., XXIV. izpis 144; Kronika grofov Celjskih, Maribor 1972. Fabio Cusin: Il confine orientale d'Italia nella politica europea del XIV. e XV. secolo, I., II. Milano, 1937 (1977 ponatis) Edizione LINT Trst.

⁴ Primerjaj: Johann Rainer: Der Frieden von Pusarnitz 1460, Carinthia I., 1–3. 1960 /150/, str. 175, 181; Kronika grofov Celjskih, Maribor 1972.

⁵ Kronika grofov Celjskih, Maribor 1972; str. 48.

zgodovinarje, ki so »pomoto« pogrevali in s tem priznali zanikanje – v čigavo škodo, je tudi jasno!

V citiranem drobci iz »Kronike Celjskih« je očitna osebna prizadetost kronista. Kljub temu je v opisih žalovanja ob tridesetdnevnicu čutiti več folklore naše vasi kakor pa kakšnih drugih vplivov. Trdno nemški fevdalci bi bili nemara bolj hladni in vzvišeni – a kdo je potem podlegel »neznanski žalosti, ko so jokali celo možje«? ... Tridesetdnevnicu pa je še vedno premalo za zanesljivo sodbo, koliko je čutilo s knezi zlasti Posavinje kot jedro državnosti.

Najsodobnejša francoska psihologija je dognala: *nihče ne postane že s tem tujec, če prevlada v deželi tuj jezik!* Tudi narobe je res: prišlek, ki dobro govori deželni jezik, ni vedno domačin. Pomislimo na Jude v diaspori ali drugačne izseljence, tja do bavarskega ali frankovskega plemiča na taših tleh. Vendar ti niso bili v večini, ne homogeni skozi več pokolenj. Ob tem in še čem, kar vemo na pamet, na širšem Slovenskem nikoli ni povsem prevladal tuj jezik, ker je bila dežela zaradi sprepletenih jezikovnih vplivov zelo *reverzibilno previšna*, na kratko večjezična! Razumski vrh je pripadal latinščitni, operativa je bila precej nemška. Obedve plasti sta po potrebi našli stik s temeljnim slovensko govorečim prebivalcem. V obrobjih pa tudi s Furlano/Istranom in Ogrom.

K dokazom, ki so dovolj splošno znani, je morda potrebno dodati samo še tole: Franziska Schmid je 1950 dokončno potrdila *večjezičnost* vseh ustaljenih mogočnikov na Slovenskem, predvsem knezov Celjskih. Samo zaradi prevzema njihovih posesti je sledil naš jezik nemščini in latinščini. »Poleg latinščine se je deček naučil najprej slovensko (Windische) od preprostih ljudi in slovenskih plemičev, ki jih je vključil v svoj dvor«, ali kot je Maksimiljan sam narekoval v svoji avtobiografiji: »dedicit quoque artem Schlavonicam ab uno rustico faceto et duobus suis pueris nobilibus ex Schlavonia«. Zastran večjezičnosti odličnikov je važen dokaz tudi pri prvem slovenskem posvetnem verzistu Oswaldu Wolkensteinu, vazalu pri Goriških in Celjskih.

Sočasno moramo malce obnoviti zgodovinski tok po koncu ogrskih vdorov. Med drugimi fevdalno družbenimi dejavniki so važni Španhajmi, Goriški, Ortenburžani (Radovljiški) in Vovberški (predniki Celjskih)! Ti so hkrati s škofijami in samostani pomembni prekolonizatorji in civilizatorji Podravske Slovenije. Vsi našeti fevdalci imajo svoje izhodišče v karantanskem osredju ali v širšem svatenskem (gospodarskem) bazenu. Kakor so se v mnogih politično gospodarskih potezah stegovali proti slovenskemu jugu in vzhodu – svoje karantanske popkovine niso nikoli prestrigli. Prav zato je pri prevzemu dediščine za Urhom važno, da ne prezremo: Habsburžan je bil na Koroškem le nekakšen uradniški vojvoda (ban). Imel je razmeroma malo svojih in neodtuljivih posesti, kar je v tem času prvi pogoj za uspešno obvladovanje dežele. Prvenstvenega pomena pa je, da vnaprej ne odmislimo: Avstrijec je imel okoli pomembnega beljaškega prehodišča dve izredno važni postojanki. Prva je Bekštanj (Finkenstein) vzhodno od Beljaka (v predgorju Karavank), druga pa je Vajškra (Landskron) severovzhodno od Beljaka. Nasprotnik tema postojankama pa je Celjski Strmec (Sternberg) severozahodno od Vrbskega jezera, kjer so se koroški antihabsburžani kar dobro upirali cesarjevi pohlepnosti. V pomoč jim je bil, prav tako severno od Vrbskega jezera postavljeni palatinski grad Možberk (Moosburg)! Dedno upravo suverenih Goriških nad to imperialno posestjo pa bo nujno še nadrobneje pretresti.⁶

Predno se lotimo pretresa likvidacije kneževine je potrebno še kaj reči o področni cerkveni ureditvi. Slovenski in hrvaški zgodovinarji so doslej ugotavljali, da so bili Celjski preveč v nemških sponah in da niso dovolj pospeševali razvoja mest, pa še kak naglavni greh se je našel. Le odnos s cerkvijo je ostal skoraj neobdelan. Če je temeljna črta v pričujoči zgodovinski obnovi dovolj pregledna, potem je jasno, da navedeni očitki nikakor ne drže. Res je le, da niso storili vsega, kar je bilo nujno za etnarhijsko organizacijo ... Poleg potomstva je bila cerkev njihova Ahilova peta. Tisto, kar so imeli, je bilo več kot dovolj, da bi to lahko sčasoma, ob ugodnih razmerah spojili v novo državnostno cerkveno ureditev. Dokaz za to je

⁶ Herman Wiesflecker: Kaiser Maksimilian ... Band I. Wien 1971, str. 63, 430, 74, 436, 584; Paolo Santonino: Die Reisetagbücher. Celovec 1947 str. 54, 74, 145, 153, 186 itd.; H. Henckel: Burgen und Schlössern in Kärnten, Celovec, /1 in 2/ 1964. Dieter Kühn, Ich Wolkenstein, Insel Verlag Frankfurt am Main 1980; in Wilhelm Baum: Oswald von Wolkenstein in Slovenien. Der Schlern 59/ 1985, zvezek 3, str. 179, 188; in 55/ 1981. zvezek 7–8. Itd.

vojna z Avstriji 1439 do 1443, v kateri se uveljavijo Celjski. Ob tej vojni se je kajpada treba spomniti na vse »rimske« separatiste: Švico, Nizozemsko in Češko! Hkrati ni prezreti razno-narodnega Podonavja. Kazensko sprepletenih psiholoških odtenkov ni nikoli mogoče odmisлити, že zaradi panonske multijezičnosti ne.

V poznem srednjem veku skoraj ni strank, ki bi usmerjale družbo in gojile udržitvena stremjenja. Mnogo tega je vključevala višja cerkvena organizacija etnarhija (če je obstajala). Brez izjeme pa je vzpostavljene deželne oblasti utrjevala in jim s tem dajala nedotakljivo legiti-mnost kontinuitete. Zaradi vseh teh vztrajnostnih pospeševalcev se pravzaprav lahko mno-gostrano sprašujemo, zakaj ni vzniknila misel na novo: poddravsko patriarhijo ali podobno etnarhijo.

Več desetletno naprezanje sorodniških in zavezniških Goriških in Celjskih za prevlado nad »oglejskimi božjimi hišami« je moralo popustiti spricho pritiska vojaštva iz Benetk proti Soči in Istri.

Po letu 1420 je sedež begunca iz Ogleja, patriarha Ludvika II. Tecka, v Celju, kjer je tudi prestolnica zaščitnika Hermana. (Patriarh Antoniusz (1402–1409) ga v listi imenuje celo: Mogočni). V času Tackovega begunstva je imel Herman nepotrebne težave z romeo-hamle-tovskim sinom Friderikom II. Ne kaže ugiati zastran celjskih načrtov za prevzem vsega Ogleja, vendar naj poudarimo dejstva: 1421, ali leto po tem, ko zasedejo Benetke patriarhu Ludviku furlanski in buzetsko-istrski del ostanka njegove svetne državnosti, je pri očetu Hermanu umrl nezakonski sin, škof Herman. Nesojenega celjskega »(sv.) Savo« so zelo pre-močno prestavili iz Freisinga v Trident (!), očitno proti Ogleju, pa četudi po ovinku in z južno tirolske strani. Mladoletni celjanski škof je že kot Ludvikov pomočnik potoval skozi Celje – bolezen in smrt pa mu je prekrizala velepomembno družinsko potezo.

Ludvik Teck je prepustil Hermanu in potomcem za preživnino in pomoč pri osvobajanju Ogleja s Furlanijo in Istro tudi vse preostale fevde na Slovenskem. Patriarh in zaveznik nista pregnala Benečanov iz Buzeta, Milj pri Trstu in Furlanije. Preširokopotezni zasnovi nista bila kos. Nista pa se lotila manjše in lažje izvedljive naloge – ustanovitve »pod« patriarhije ali vsaj škofije v Celju.

Po buli papeža Evgena IV., ki jo je objavil Gruden, je mogoče sklepati, da je Urh v času cerkvenega razkola okoli 1445 celo snoval za svoje grofije nekako pomožno škofijo v Gornjem Gradu in drugo v Radovljici, ob pomoči zagrebške škofije, kjer je bil patron! ... Ali Urh je imel prehude ovire v Avstriju in Piccolominiju, oziroma je prehitro umrl, da bi bil lahko kaj več pokazal. Tako je bila in ostane višja cerkvena organizacija najšibkejša točka vsega rodu in nemara glavni vzrok, da so mogočnike Slovenci sicer na tihem občudovali, a hkrati niso vedeli, kam obrniti nekatera njihova politična dejanja.

Ugodni čas, ko bi se za slovensko višjo cerkveno organizacijo dalo kaj več narediti, se je v bistvu končal s Hermanovo smrtjo 1435. Štiri leta za tem umre tudi oglejsko-celjski patriarh Ludvik Teck. Na koncilu v Baslu je bil eden izmed stebrov »francoski stranki« privržene nižje duhovščine, a ta smer ni prodrla. Spricho vsega je Ludvik II. zadnji resnični oglejski patriarh, tako v svetnem pogledu kakor tudi v cerkvenem.

V Ogleju nastopi papeški in beneški podpiranec Ludvik III. Scarampo Mezzarata (1439–1465). Upoštevan je le na Furlanskem, v Istri pa samo v beneškem delu patriarhije. Scarampo »sklene« 1445 dogovor z Benetkami. V pogodbi se odpove svetnim posestim (Furlanija, buzetska Istra itd.), a zato dobi zaščito – in letno rento! ... Že leta 1451 je sedež patriarha prestavljen iz Ogleja v Benetke! Tu zapored zasedejo patriarhov stol ljudje iz beneške aristokracije. Tak serenissimovec je Marko Barba (1471–1491), ki je nečak papeža Pavla II. Marka Barbo nasledijo sami Benečani: Hermolojo Barbaro, Nikolaj Donato in Giovanni Grimmani ... Vendar beneški patriarhi dejansko ne sežejo več čez Sočo. Cerkevne naloge opravljajo podrejeni škofje – sufragani. Še točneje: po smrti patriarha Tecka se v slovensko-istrskem delu oglejske patriarhije začne vsestranski cerkveno-organizacijski nered. Razkosavanje izza 1461. leta pusti poltisočletne posledice – to je natanko 508 let, ko je 1969 v ljubljanski metropolitiji obnovljen delček (ne celota) slovenskega dela poddravske patriarhije.⁷

⁷ Primerjaj: J. Gruden: Cerkevne razmere na Slov., Lj. 1908. str. 1, 7, 13, 21, 35, 127.

In kaj so vendar storili za višjo cerkveno organizacijo v tridesetih letih Celjski skupaj z Goriškimi kot najbolj domači državno politični oblastniki na širšem Slovenskem? Ko se bomo dokončno osvobodili habsburške (ne)»osvetlitve«, bo ocena lažja. Ocenjeni ne bodo po »grehih«, ampak po dejanskem življenju. Tudi ne po tistem, kar bi želeli od njih (v preteklosti?), temveč po tistem, kar so res delali in dosegli ...

Friderik II. in sin Urh (ali Orlik), kakor sta bila slaba ali dobra, sta imela po letu 1435 dovolj skrbi. Dolgotrajna celjsko-avstrijska vojna (1439–1443) je rodu neoporečno zagotovila **dokončno priznanje kneževine**. Sledi enako uspešna vojna 1441 oziroma 1446 proti ogrskim Hunyadijem, kar je povezano z nenaklonjenostjo Benetk zaradi osvojitve v kninski Hrvaški in zaledni Dalmaciji. Na kratko: knezi so bili v podobnih okoliščinah, kot so bili srbski vladarji **pred** Dušanom, ali v previsnem odnosu med Bizancem in Ogrsko.

Krajišniška pripadnost in hkrati ne prava pripadnost trem kronam je razvidna že iz Urhovega grba (1443). Mimo treh naslovov rimskega imperialnega grofa je pomembna dedna funkcija (vojvoda) »**banus totius Sclavoniae**«. »**Ban v slovinskih deželah**« za časa Celjskih zajema poleg Slavonije tudi kninsko Hrvaško in zaledno Dalmacijo. Slovinstvo je po Urhovi smrti polagoma izpodirvalo poimenovanje Hrvaške dežele.

Uveljavljanje celjskih knezov kot »banov v slovinskih deželah« in zaščitnikov zagrebške škofije je pokazalo slabosti višje cerkvene organizacije na Slovenskem. Prvenstvenega pomena je Urhova pobuda za ustanovitev dominikanskega Novega klostra 1452 v Založah pri Polzeli. Po tem, kar je objavil Gruden, je jasno, da je v zasnovo zajet papež kot Benedikt Gosposveški (Zoll) in od Celjana postavljeni zagrebški škof. Na 8. januarja 1454 je Benedikt z Gašperjem (Pintarjem), opatom v Gornjem Gradu, potrdil dolžno pismo za 6000 goldinarjev, ki si jih je pri Urhu sposodil mali nečak »kralj Ladislav, vojvoda avstrijski« in vladar ogrski.⁸

Zagrebški škof Benedikt (de Zolio) »Gospodski« ni le potrjeval listin, ampak je tudi posvetil samostan Novi kloster 17. januarja 1453. Za vsem je trajnejša zasnova. Zveza: Posavinje-Zagreb in narobe, je delovala tako v svetnih kot v cerkvenih zadevah. Obvladovanje zagrebške škofije je bilo enako močno tudi pri Benediktovem nasledniku Boltežarju Motschiedlu. Ta nekdanji radovljiški župnik in Urhov kancler ima sicer protiškofa Tomaža de Debreczeja. Vendar: Debreczen ne pride do stolice, dokler je živ Boltežarjev varuh. Umor v Beogradu 1456 izmenja zaščitnike zagrebški škofiji in k temu preobratu kronist Celjskih dodaja: »Ko pa je bil grof Urh ubit, ni imel več škofije v svojih rokah ...« Že za deda Hermana je nastopil v zagrebški škofiji tridesetleten razkol, od 1433 do 1466. V sporu so bili pastirji, ki so sedeli v Zagrebu, in tisti, ki so predvsem s hunyadijsko pomočjo želeli upravljati to veliko škofijo. Šele deset let po Urhovi smrti, ali 1456, je zaradi svojih centralističnih nagibov končal prerekanja kralj Matija Hunyadi-Korvin. »Za zagrebškega škofa je predložil nedomačina Oswalda de Szeutlazo, ki ga je papež Pavel II. 16. aprila 1466 dokončno potrdil.«

V desetletju, ko trojni grofi Celjski dokončno postanejo cerkveni advokati in državnostni knezi v »svetem rimskem cesarstvu«, se jim ob avstrijski in ogrski fronti odpre še tretja: turško-srbska! Poslednja je bila samo politična! Osman Murat II. je 27. avgusta 1439 vzel Smederevo, prestolnico Jurija Brankovića, tasta Urha II. Celjskega. Tast Branković je prehodno že prej moral zapustiti Srbijo. Bežal je s posesti onstran meje. Zadrževal se je na ogrski strani v Sremu in za tem v Zagrebu – pri zetu Urhu, banu Slavonije. V dvomestni prestolnici Gradcu – Zagrebu je bil eden izmed osrednjih dvorov knezov Celjskih. Tudi od tod se spletajo velepomembne poteze. Po posredovanju Zlate Medic-Vokač smo Slovenci dobili izredno dragoceno poročilo o potovanju Izidora, metropolita ruske cerkve – na koncil z rimskim papežem. Dnevnik o potovanju v Zahodno Evropo je staroruski literarni spomenik, ki ga je 1439. leta napisal *Simeon Suzdaljski*, metropolitov spremljevalec na cerkveni zbor v Ferraro v Italijo. Ob tem se vzvratno spomnimo na Urha II., ki je romal v Santiago da Compostela v zahodni Španiji v kritičnem protiturškem letu 1430. Hkrati je bil tudi pri prevladujočem vladarju Alfonzu V. Aragonsko-Neapeljskem; pri mogočniku, ki je obvladoval kneze in kondotjere po Italiji in Grčiji.

⁸ Haus-, Hof-, und Staatsarchiv, Wien, AB . . . Reper. XXIV. izpis 607, 485, 508, 617 in 73.

Odpira se vrsta zemljepisno vsaksebnih ugank, ne samo konciljarnih – zakaj in čemu tako drago diplomatsko romarstvo Urha II. Celjskega, in še dosti bolj težavna pot metropolita vse Rusije? Zadeva sili preučevalca, da se obrne za celovitejšim zarisom k odličnemu bizantinologu Georgiju Ostrogorskemu in njegovi oceni mednarodnih razmer v desetletjih sesipa Bizanca, Srbije, Albanije itd. Vsi na naglo postajajo plen Turkov.

Patriarh Moskve se je z vsem številnim spremstvom vračal z vesoljnostnih pogovorov v Italiji v smeri: Benetke–Istra–Senj–Ozalj–Grič ali Gradec–Zagreb! Kronist piše: »V tem mestu (celjanskem!) smo videli srbskega cesarja Despota s carico in z otroki; njegovo srbsko carstvo mu je zaplenil turški car Amurat ... To smo videli *sedmi dan meseca februarja* (1440).

Pisec ruskega potopisa res ni mogel videti despotovih otrok, ki naj bi jih bil sultan pregnal. Videl je lahko le Katarino Celjsko (s 3 paži sinovi grofa iz Gorice) in njenega prvorojenca. To trditev podpira naslednje zgodovinsko sporočilo, ki ga povzema Čedomilj Mijatović po Luccariju:

»Gospod Djuradj je potem, ko se je poslovil od (ogrskega) kralja (v prvi polovici oktobra 1439. leta) odšel najprej v Srem, malo pozneje pa v Zagreb k svoji hčeri Katarini«, kjer so imeli Celjski svoj poddvor. Vladika Izidor in zagrebški meščani so Djuradja dočakali z velikimi častmi, (Despotovi hčeri Katarini je bilo 1440 okoli triindvajset let. Zakon z Urhom II., ki pozneje ni bil prav ubran, je bil v času obiska despota še gotovo primeren. Saj so se kot na traku rojevali otroci Herman IV. okoli 1439, Elizabeta (pozneje kratkotrajna žena Matije Hunyadija-»Matjaža«) leta 1441, sin Jurij (Gjuradj) 1443, ki je umrl že v zibki).

Ruski popotniki so torej videli in doživeli sprejem pri despotu in na dvoru Celjskih. Kaj več o tem obisku ni zapisanega. Zvemo pa še, da se je cerkvena delegacija vračala čez Dravo in Budimpešto, kjer je imel knez Urh II. preko svoje sestrčne kraljice Elizabete (in drugih) zelo pomembno besedo.⁹

* * *

Celotno in še posebej cerkveno naprežanje vseh treh poslednjih Celjskih za »svojega« škofa v Zagrebu je potrebno soočiti z delom Josipa Grudna: Cerkvene razmere med Slovenci v XV. stoletju in ustanovitev ljubljanske škofije ob nekaterih drugih pomagalih istega avtorja. Dopolnila pa sta pridjala: Maks Miklavčič, Nada Klaić in še bi se kdo našel. Ob zagrebških papirjih je cerkveni list Celjskih na Slovenskem slabše zaznamovan. Ni pa tako prazen, kot je to vsiljevalo proavstrijsko navdahnjeno zgodovinopisje. Res je le, da niso izkoristili vseh dobrih možnosti v času od leta 1420 do 39 – vse tja do smrti patriarha Ludvika II. Tecka. Kneževina Celjskih ni dobila škofije ali nadškofije (patriarhije) – ene izmed glavnih dokazil v zrelem srednjem veku, da gre za povsem nesporno suverenost in s tem tudi nesporno državnostno deželo.

Utrjena cerkvena organizacija z deželnim škofom je bila neredko bolj pomembna kakor so bila mesta ali stanovi in včasih celo bolj kot knežja rodbina. Preprosto zato, ker je pomenila povezavo med posameznimi obdobji, z drugo besedo: trajnost! ... Dober dokaz za to je srbska cerkev, ki so jo ustanovili Nemanjići. Pri Celjskih vidimo takoj po Urhu to usodno vrzel. Ni bilo deželne stolice. Ali takega škofa, ki bi povezoval stanove, moralno ščitil kneževino in vodovo Katarino!

Avstrijski vojvoda Friderik (in »rimski« cesar) je imel svoj – trajnostni temelj – v kanclerju, salzburškem sufraganu: krškem škofu Ulrichu Sonnenbergu (1453–69). Ta ni veliko škofoval na Koroškem; sedel je kot kancler (predsednik vlade) v nadvojvodski palači v Gradcu. Iz Gradca je kneževino Celjanov premeteno podrejal Avstrijcu! Že zato, da je dobil nazaj posesti v širšem Posavinju, ki jih je škofija izgubila v celjsko-avstrijski vojni (1438–43) ... Takoj je segel tudi po drugih Urhovih gospodstvih kot Pregrad na Koroškem.¹⁰

⁹ Vj. Klaić: Povj. Hrv. III/I, str. 38; J. Gruden: Cerkvene razmere na Slov. 1908; N. Klaić: Zadnji knezi Celjski, CZ 1982 str. 50 itd. Zlata Medic-Vokač: Izidor, metropolit ruski, Maribor, Dialogi 1976/ 10–11, str. 599 do 633. Georgij Ostrogorski: Zgodovina Bizanca, DZS, Ljubljana, str. 520 itd. Čedomil Mijatović: Despot Djuraj Branković, Beograd 1880/I, str. 291 itd. Ignacij Voje: Romanje Urlika II. Celjskega v Kompostelo k sv. Jakobu, Zgod. čas. 1984/3 str. 225 do 230.

¹⁰ H. Henckel: Burgen . . . Kärnten II. Celovec 1964, str. 135, 163; A. Gubo: Geschichte der Stadt Cilli, Gradec 1909.

Kljub pomanjkljivemu zanimanju knezov za škofijski trajnostni temelj v samem jedru celjske večdržavnosti, pa sporočajo Pleterje: »... Dokler je živel Herman II., je šlo kartuzijanskemu samostanu dobro. Težak udarec pa je bil za ... Pleterje, ko je umrl zadnji celjski grof Urh II. ... Samostan je ostal brez zaščitnikov.«¹¹

V Pleterjih je dokaz, da cerkveno, na dolgotrajno prihodnost usmerjeno življenje ne pozablja in zna biti hvaležno. Podobno je znano iz nemanjško-srbske cerkve, pa češke, hrvaške in iz drugih primerov.

Poslednji Celjski si kljub **snovanju svojih škofij** (po Grudnu) na Slovenskem – kar opisuje obširno in zato posebno poglavje – ni zidal zadostne cerkveno politične opore. Vendar višja cerkvena ureditev tudi kje drugje ni nastala prej, preden se niso deželno-državnostne oblike zadosti ustalile!

* * *

Urh II. Celjski je bil zlasti vojnopolitično izredno podjeten knez. Bil je tak mož, kot jih Jakob Burckhardt pogreša celo med italijanskimi glavarji. Italske državnosti namreč nikakor niso mogle do konfederacij. Tovrstne zveze so šle Urhu II. veliko bolje od rok ...

Burckhardt zanimivo razmišlja o neuspešnih snovanjih italske konfederacije. Takole pravi: »... junaško rešitev bi lahko ustvaril edino (reformator Girolano) Savonarola (1452–1498) in še to le ob *izredno srečnih okoliščinah*. Okoliščine bi morale pravočasno vključiti Toscano v zvezo svobodnih mest.« Gre torej za »idejo, ki je v preveč zakasnelem, iz vročice porojenem snu pripeljala rodoljuba Francesca Burlamachia Iz Luce (1548) na morišče«. (Francesco Burlamachi je bil oče Mihaela Burlamachia, voditelja lukežanskih protestantov.).

Ob upoštevanju tega je »dobro znano, kako je (knežja prestolnica) Milano s svojo neizprosno strogostjo zoper bližnja mesta v 11. in 13. stoletju onemogočil oblikovanje svoje despotske tiranije.« Le deset let pred Celjskimi – 1447 so izumrli (pokneženi lombardski) Viscontiji. Milan je potlej zapravljal »svobodo severne Italije samo zato, ker ni hotel ničesar slišati o federaciji mest na temelju enakopravnosti«.¹²

Morda je tukaj vredno vnaprej opozoriti na čez čas navedeno Kardeljevo oceno o Celjskih. Pri tej rodbini in ob posebnostih našega ozemlja sredi 15. stoletja ni šlo toliko za vsaksebnost med centralizacijo in partikulacijo. Rodbina, ki je živela na prehodu iz prevlade Ogleja na poznejše Habsburžane, je morala svojo državnost v nastajanju utrjevati tako navznoter – navzven pa v geošahističnih uravnovežitvah!

Urh II. (IV.) je v primeri z Visconti in nasledniki – vneto uvajal zveze – celo konfederacije! Italska primera z očetom »Trubarja« iz Luce pa nam je vnaprej v opozorilo: knjižna zveza Trubar – Ungnad bi lahko bila v »*izredno srečnih okoliščinah*« uspešna le, ko bi bil Ungnad državnostni knez in ne samo titularni baron brez vojske in brez imperijalne kneževine! Preprosto morala bi biti podobna kneževini, ki je potonila s pogodbo v Požarnici (Pusarnitz).

Malo tega smo zapisali: več kot desetletni družabnik Celjskih in sorodnik Janž Goriški je želel za Urhom dedovati ortenburško (radovljiško) knežijo. To mu ni uspelo. Nekako sočasno je zavzel Ladislav Posmrtnik več celjskih gradov na Spodnjem Avstrijskem. Ali domače ogrske zadeve so ga močno zaposlovale, ni se utegnil tako intenzivno vreči na dediščino, kot se je Friderik III. Med zapuščinskimi nadrobnostmi je zlasti pomembno pismo kralja Ladislava Posmrtnika.

Kot »svobodno vladajoč gospod« si je lastil celjske posesti na Slovenskem. To je razvidno iz pisma Hanza Kuchayma občinskemu svetu mesta Bratislave. Iz pisma zvemo, da je hotel potovati kralj Ladislav že 8. januarja 1457. »tja v deželo Slovensko, da bi prevzel gradove, ki jih ima in jih je imel Celjan«. Dalje si je lastil tudi gospostva – to je toliko kot kneževino, saj je sklical v Celju »skupščino« deželnih stanov: plemičev, prelatov in mest. Na skupščino

¹¹ Kartuzijani na Slovenskem, Ljubljana, 1960, str. 49.

¹² Jakob Burckhardt: Renesana kultura v Italiji, Lj. 1963, str. 65, 416.

je poslal dva delegata: »župnika s Pešte (del Budimpešte, op. V.H.) in svojega kuhinjskega mojstra, sam pa bo hitro prišel za njima«, v glavno mesto ob Savinji ...

Znane so večstrane sorodniške in posestne povezave knežjih Celjskih z Goriškimi, s katerimi so si marsikaj – pravno ne povsem razčiščeno – delili. Največ tega je bilo v Ziljski dolini in še kje na Koroškem. Samo tako je razumljivo, da si je nečak Ladislav Posmrtnik za stricem Urhom II. hkrati s lastitvijo posesti zahodno od meje na Sotli prisvajal še Breznik (Preisseneegg) v Zilji pri Šmohorju (pozneje Malenthein itd.). Saj je upravitelju gradu Breznik prepovedal predati komurkoli posest, do nadaljnjih ukazov. Pač pa naj gradnik z vsem razpoložljivim pomaga »njegovi teti« kneginji Katarini. A kneginja je poslala s savinjskega gradu Žovneka pod Dobrovljami dne 24. februarja nujno pismo Ladislavu s prošnjo, naj ji nemudoma odgovori, kako naj naprej ukrepa.¹³

Nadvse je pomembno, da Ladislav v pisanju nič ne poudarja »rimske« države. Prav tako ne govori o: Kranjski, Štajerski in Koroški, temveč samo o: Slovenski deželi! ... Na slovensko deželo/tri grofije/se je, mimo prvega neuspešnega poskusa Janža Goriškega, vrgel predvsem cesar. Razkroj državnosti se je začel pravzaprav pri sredotežno nezrelih Slovincih (Slavoncih). Za Vitovcem, ki si je prillašal zagorsko-varaždinsko knežijo, se cepijo še Zagrebčani. »Februarja 1457 so šli v Budim h kralju Ladislavu zastopniki zagrebškega kapitlja, kakor tudi poslanci svobodne občine na holmcu Gradec. Poslanci svobodne občine so prosili kralja, da jih osvobodi kneginje Katarine Celjske in njenega kapitana Sabolda.«¹⁴

Za postopek stečajne razdržavitve se je Dunajčanom strahotno mudilo. Dne 10. februarja se je zbralo v Gradcu pod vodstvom salzburškega sufragana, krškega škofa in Friderikovega kanclerja Ulricha III. Sonnenberga (1453–1469) štiriintrideset stanovnikov – torej: plemičev, prelatov in meščanov! ... Cesarju so prisodili vso dediščino v rimskem imperiju. Ladislav Posmrtnik pa je, bolj v načelu kot dejansko, prevzel celjska posestva »v slovinskih deželah« (kajkavsko Zagorje, porečje Une, Knin, Kvarner). Rešitev zoper take »pravne odločitve« je bila v poznem srednjem veku le vojna.

Brankovići se niso nikjer izkazali. Kjerkoli so nastopili, tako v Srbiji, Bosni, pa tudi v celjski kneževini, je šlo navzdol. Jasno je, da ta rodbina ni mogla spremeniti širšega razvoja. Ali hkrati je očitno, da se nikjer ni znala postaviti na trdnješe noge ... Česar ni zmogla kneginja Katarina na rodovnih ozemljih od Spittala dol do Sotle, je igranje dosegel kondotier Jan Vitovec, zlasti v Medmurju in kajkavski knežiji Zagorje–Varaždin.

V prestolnem Celju se je samo v prvem dejanju ponovilo podobno, kar se je zgodilo z Visconti (Sforzi) v Milanu – v drugem delu seveda ne. Ivan Galeazzo III. je vladal od leta 1385 do 1402. Od Vaclava Luksemburžana si je leta 1395 kupil vojvodski naslov. S tem se je še bolj utrdil v Milanu oziroma Lombardiji. Leta 1412 je bil *predzadnji Visconti*, podobno kot zadnji Celjski, zaboden in umorjen. Poslednjega Viscontija nasledi 1447 njegov kondotier – vojskovodja in zet Francesco Sforza (umrl 1482). Takih primerov je v Italiji v XV. stoletju še več, ko kondotier osvoji knežjo oblast, ne glede na poreklo ... Rod priženjenca Sforze h Bianci, hčeri – ne ženi – zabodenca, je še skoraj sto let obvladoval večino Lombardije in mnoge enklave po polotoku. Sloveli so kot meceni učenjakov in umetnikov, pač renesanse! Spričo izumrtja rodu (1534) in pogodb je tudi to vojvodstvo pripadlo Habsburžanom ... A v celjanskem primeru je na Slovenskem šlo brez renesančnega meddobja ...

Jan Vitovec si je, kot Urhov podban, takoj prilastil bansko mesto v Slovliniji. Že od 23. maja 1453 se je podpisoval: »Jan Bytowecz de Greben vicebanus regni nostri Sclavoniae et comes comitatus Crisiensis (Križevci) ...«¹⁵

Češko-slovenski vojskovodja je bil menda dvakrat poročen. Prva žena je bila iz rodu vplivne in bogate koroške družine Višprinjskih v Ziljski dolini oziroma pod Kreuzberškim prelazom v Gornjo Dravsko dolino. Kako je šla ta zveza bo še bolj jasno, če povemo, da je imel Urh Višprinjski od 15. julija 1420 v fevdu več celjskih posesti v Ziljski dolini. Na kratko: Višprinjski so bili tako goriški kot celjski vazali. A še pomembnejše je to, da so bili tudi habs-

¹³ Andreas Gubo: Geschichte der Stadt Cilli, Gradec 1909, str. 156, 157.

¹⁴ Vjekoslav Klaić: Pov. Hrv. II/2, 1901, str. 288.

¹⁵ Codex Teleki, II. 74 ali V. Klaić: Pov. Hrv. II/2 str. 288.

burški. Andrej Weispriach pa njihov deželni glavar na Koroškem – vednost o rodbini s tem še ni popolna, ker se deli v več vej.¹⁶

Po letu 1456 so bili Višprinjski vazali Vitovca, vendar je v tem času vojskovodja menda ovdovel. Prijateljstvo z dotedanjimi svaki se ni podrlo, čeprav je ovdoveli Vitovec od Višprinjskih prešel v **pravo sorodstvo** s Celjskimi. Kronist je tu malce nejasen. Pravi pa, ban in grof Jan se je »oženil in vzel za ženo hčer bližnjega sorodnika Celjanov, grofa Johanna Montfortskega. In ta je bil sin grofa Hermana Montfortskega, katerega je ta imel s svojo ženo grofico Marjeto ...« Po drugih virih vemo, da je to bila edinka Hermana III. (Radovljiškega), ki se je bil smrtno ponesrečil 1428. Po Marjeti (in njeni vnukinji) je Jan Vitovec »tudi menil, da je dedič celjskih gospostev ...« (Vso slabo razvozlano zvezo pa bo treba še preučevati.).

Kneginja Katarina je bila ženska brez zadostne samoohranjalne energije, vsaj v šestdesetih letih. Brez prave taktične sposobnosti in iznajdljivosti je neodločno čakala. Ovdovela celjska kraljica in cesarica Barbara se je veliko izraziteje spuščala v boj za oblast. Tudi Barbarina edinka, hitro ovdovela hči Elizabeta Luksemburška – poročena s Habsburžanom Albrehtom, in še marsikatera vladarica te dobe ni bila tako popustljiva. Aktivneje so posegale v prihodnost, čeprav jim ni kazalo najboljše, ko so ostale brez mož ... Kneginja Katarina pa se je nedejavno prepustila valovom. Rodovni kronista poroča: »... vdova, grofa Urha svetovalci, gradniki in oskrbniki ... so se sami zedinili, da ne bodo odstopali imetij, dokler ne bo preskrbljeno za vdovo in ne bodo zadostno nagrajeni služabniki ...« Nazadnje je, bolj zaradi lepšega, govor tudi o maščevanju za zadnjega Celjana. (Morilca Lacla Hunyadija je dal Ladislav Posmrtnik s svojo proceljsko stranko obglaviti v Budimu na 21. marca 1457.).

»In na to so **izvolili** (podčrtal V.H.) Jana Vitovca za glavnega poveljnika in obljubili plemeniti gospe in vdovi, in Janu Vitovcu, kot svojemu najvišjemu poveljniku, da ne bo nihče ničesar počel proti njihovi volji in bo vztrajal pri omenjenem dogovoru ...« Ali »... Vitovec in drugi svetovalci so gledali samo na svojo korist ...« V začetku marca 1457 je udaril iz Gradca na Celjsko Friderik III. Zaščito je imel presenetljivo slabo: kakih dvesto mož, ki so bili pod poveljstvom nekega češkega plemiča ... Cesarju se je spotoma 15. marca podredila prva celjska postojanka Slovenska Bistrica z vsem uradom. Za protiuslugo jo je cesar za šest let oprostil davkov. Vendar to za Slovensko Bistrico ne pomeni vzpona. Mestece ob »laški cesti« se je ravno pod Celjskimi začelo pomembno razvijati. Do srede XV. stoletja je doseglo prvi višek, nato pa je začelo propadati.¹⁷

Ob poti se je Avstrijcu vdalo še nekaj gradov. Na 24. marca pride v Celje. Cesar se začne pogajati z Janom Vitovcem – glavarjem nove združitve; torej deželnim svetom ali skupščino stanov. Uspelo mu je, da je vojskovodjo odtrgal od Katarine. Vdova je morala izprazniti palačo v mestu in se preseliti na Žovnek! ... Hkrati je bila »zaničljivo« prezrta poslanica kralja Ladislava Posmrtnika. Avstrijec ni bil prav nič *trden*, *dokler* ni »pridobil« Vitovca. Šele z njim se je »cesarjev položaj pomembno izboljšal«, kot je pisal bivši tajnik in tržaški škof Aeneas Silvius, Aragonskemu kralju Alfonzu.¹⁸

»Grad (trdnjavo) Gornje Celje, kjer so imeli Celjski največjo shrambo denarja in listin, je imel v tem času v upravi Tomaž Pfaffeitscher. Spustil se je v pogajanja za štiri tisoč goldinarjev in izročil grad cesarju ... Nato so poklicali vse druge gradnike in oskrbnike. Prišli so drug za drugim in se pogajali. Vsakemu so nekaj dali, enemu tisoč, drugemu več, tretjemu manj, za kolikor se je pač dal kupiti ...«¹⁹

Drobljenje jedra kneževine je bilo tu. Mimo drugih celjskih gradnikov so se slabo izkazali koroški-štajerski vazali: Hanž, Jurij, in Krištof Ungnad. Cesarju so izročili gradova: Gradenek in Plankenwart in več drugih posesti. Vse so Ungnadi takoj dobili nazaj v dosmrtni fevd. Tu se začne »dober start« družine Ungnad. Hanž in Jurij pa sta tako že dotlej veljala za »ta najbolj petična na Štajerskem«.

Kmalu bomo našli tudi gradove in kraje na širšem Slovenskem, ki se **niso podali** cesarju!

¹⁶ H. H. St. Wien AB . . . Reper. XXIV. izpis 460.

¹⁷ Jože Koropec: Slovenjbištriški svet v XIV. in XV. stoletju, Kronika XIII/3, stran 163.

¹⁸ Andreas Gubo: Geschichte der Stadt Cilli, Gradec 1909, str. 159.

¹⁹ Kronika grofov Celjskih, Maribor, 1972.

Ob nedvomni podpori določenih gradnikov ni šla Katarina, rojena Branković, v prepotrebno obrambno vojno, ki bi ji edina lahko rešila kneževino. Tistim »200 „cesarjevim najemnikom“ pod vodstvom nekega Čeha« bi lahko kljubovala že z najbolj zvestimi jedri: Savinjsko dolino in Gorenjsko – tudi brez Vitovca. Seveda bi uspešen kompromis z vojskovodjem ohranjal čisto drugačno kneževino. Če je Jan Vitovec res ovdovel – bi kneginja pač morala ubrati potezo zadnje Viscontinje in se poročiti z vojskovodjem Vitovcem. Nič takega se ni zapletalo pri vdovi – pač pa se Jan (ali njegova hči?) približno v tem času poroči pri odmaknjenih sorodnikih Urha II. Celjskega. Zgovoren dokaz, kaj vse je ta podomačeni Čeh storil, da bi se polastil toliko kot dozorele državnosti in, kakor Celjski, krmaril med dvema kronama.

Če pregledamo dejavnost drugih sodobnikov, od Kantakuzenov do Habsburžanov in Viscontijev vidimo, da bi se pri večji iznajdljivosti že našel kak strategičen ženin. V virih ni nobene sledi, da bi bila vdova kakorkoli zaigrala na vnovično poroko – to je na najbolj realno karto, ki bi ji lahko ohranila vsaj del oblasti, če že ne vso. Spet nazoren dokaz, da niso vedno odločale le materialno objektivne okoliščine, ampak tudi subjektivne – povsem človeške: ali si v določenih zgodovinskih okoliščinah zmožen storiti kaj takega, kar se ti notranje upira, ali ne.

Jan je hazardiral na veliko. Vojskovodja se je najprej pobotal s cesarjem na račun posesti v Sloviniji ali Slavoniji. Šlo je predvsem za veliko in bogato knežijo Zagorje z Varaždinom, Medmurje in drugo pod ogrsko krono. Sočasno se je zavaroval za imetje pod krono »rimsko-nemškega« cesarja. To so bile, mimo želja pri Celju, predvsem posesti na Koroškem: Strmec, Črni grad nad Vrbskim jezerom, Kamen v Podjuni – in še kaj; saj apetit mu je hitro rasel.

Spričo odločnosti in zahtev ogrsko-češkega kralja, spodnje in gornje avstrijskega vojvode Ladislava Posmrtnika, je Jan Vitovec zaslutil, da se je prehitro pripel na Friderika. V nevarnosti je bil naslov knez ali »grof zagorski« in posesti. Še bolj pa mesto bana v Sloviniji, ki si ga je vzel po Urhovi smrti. Da ne bi zapravljal, kar si je pribarantal onstran Sotle, je v zagorskem gradu Greben in Krapini na naglo zbral vojsko in udaril čez »slovinško mejo«. Vse kaže, da je šel po ovinku še v Savinjsko dolino po pomoč, saj je »Vitovec že naslednje jutro, 30. aprila s savinjskih vrat in 800 konjeniki zavzel mesto« (Celje).

Avstrijec se je še pravočasno umaknil s primerno zaščito v trdnjavo Gornje Celje, »delo narave in človeških rok« (Aeneas Silvius). Jan Vitovec je očitno menil, da bo našel cesarja še spodaj v mestni knežji palači. Napadel je njegovega kanclerja, gospode, viteze, hlapce in jih zajel. Med njimi je zlasti pomemben cesarjev kancler: krški škof Ulrich Sonnenberg, ki je zbežal v kapelo (v knežji palači). Začel se je pogon za spremstvom avstrijskega vojvode in »rimsko-nemškega« cesarja. Poleg drugih dvorjanikov so dobili tudi nezvestega celjskega vazala s Podjune na Koroškem in Štajerskem Anža Ungnada (iz Ženeka) hkrati z bratom Jurijem, ki je bil dvorjanik Urha II. 1429 na poti v sveto deželo. Zatem sta šla v Španijo k Alfonzu Aragonskem – Neapeljskem itd.²⁰

Vitovec je seveda vsestransko izkoristil priložnost. V knežji palači je zaplenil veliko premoženje. V zlatu, srebru, orožju in dragocenostih je bilo toliko, da »tega ne more nihče opisati v številkah«. In to se je zgodilo v petek po dnevu sv. Jurija (24. aprila). Ujetnike je Vitovec poslal v svoj grad Greben (južno od Varaždina), nekatere pa v zagorsko Krapino. Sam je ostal v Celju in se bojeval za grad nad mestom ki ga je oblegal **osem dni**.

Oblegani Avstrijec je preživel grenke dni v trdnjavi nad mestom. Po morečih sanjah se mu je baje prikazal sam antični svetnik iz Celeje: Maksimiljan in ga spodbudil. K tej anekdoti (ki so jo v ljubljanski stolnici preoblekli v Nikolaja) se bomo še povrnili. Svetnikov »namig« je namreč Friderika Habsburškega ogrel, da je razbil oglejski del slovenskega cerkvenega prostora. Torej svetnik je bil kriv, ne pa velikodržavni in vsakršni pohlep! Nadomestila za zahodno autokefalno cerkev kakor je bila patriarhija Oglej, za Slovence seveda ni bilo!

In kakšno je bilo takratno Celje? Za primerjave je prav, če si zapomnimo, v kakšnem okolju je potekalo bojevanje proti Avstrijcu: »... V času, ko je bil Jan Vitovec v Celju, je dal (cesar) iz Gornjega Celja izstreliti v mesto iz velikih topov marsikateri strel. S tem so podrl

²⁰ H. Henckel: Burgen . . . Kärnten, 1964, str. 157;
H. H. St. W., Reper. XXIV. izpis 78.

in razstrelili v mestu nekaj hiš. In prav v istih dneh je omenjeni Jan Vitovec do temelja razdejal knežji dvor, ki je stal pred mestom Celje in se je imenoval Stolp. Bil je lepo in knežje zidan, olepšan z veliko prijetnimi sadovnjaki in v njem so celjski grofi raje prebivali, kadar so bili v Celju, kakor pa v velikem gradu (knežji palači – vojašnici S. Šlandra, op. V.H.), ki stoji v mestu ...» Stanovanjski (Stolp) dvorec je bilo domovanje čisto v slogu renesančnega udobja – knežja uradna palača je bila ločena od družinskega bivališča v dvorcu.

Knežji stanovanjski dvor je stal zunaj mestnega obzidja pri severni vpadnici v mesto. Med sovražnostmi je bil podrt in ni bil več obnovljen. »Cesar Friderik je z Gornjega Celja, kjer je bil (oblegan), poslal po svoje stanove (vojaštvo) na Štajersko, Koroško, Kranjsko in vse druge kraje, ker je hotel obkoliti Jana Vitovca. In tedaj je Jan ukazal svojim, da so natoovorili konje z obilnim blagom. Naslednje jutro, zgodaj in v gosti megli, so se urno odpravili iz Celja in odšli spet od tod ...» Seveda do celjanske konjeniške vojašnice v zagorski utrdbi Greben!

Odpor po deželi, na strani Katarine, je bil sprva slabo organiziran, morda sploh neorganiziran. V začetku je bilo malo gradnikov, ki se niso podredili. Celjski kronist hvali gradnika ali »... oskrbnika Žebniškega gradu ...« (v XX. stoletju samo še razvaline v bližini Radeč pri Zidanem mostu), ki se ni dal kupiti. Poročilo rodovnega kronista pa se mahoma popravi, ko dalje pravi: »Cesarju Frideriku so se vdali vsi gradniki na Nemškem, razen: Žovneka, Ojstrice, Starega gradu (pri Gornjem gradu), Raven, Radovljice ...«. Kljubovali so mu tudi koroški Strmec in Črni grad pri Vrbskem jezeru itd. Gradnik Mehova na Dolenjskem, »neki Čeh«, se prav tako ni podal Avstrijcu, kot kaže iz čisto osebno – premoženjskih razlogov. Dosmrtna vazalna pogodba iz leta 1451 nam pove, da je bil ta Čeh: Janko von Snopuschau.

Pri gradovih in krajih, ki so se upirali ni mogoče mimo zgodnejšega primera v Žalcu. (Mogoča pomota v letnici ni izključna; verjetnejše je 1442 leto – čas, ko Celjski osvajajo Avstrijcu Frideriku III. prezvesto Ljubljano – in ne 1452). Cesarjeva vojska naj bi bila 1442 prišla s Kranjskega po »cesti z Vranskega«. Celjanske sile »sta vodila Vit Lazar in poveljnik Jan Vitovec. Sovražnika so pričakali v utrjenem trgu Žalec ...«

Ob izdatni pomoči žalskih tržanov so domačini napad cesarskega odreda odbili. Avstrijce so pognali proti Gradcu. (Rajko Vrečar, rojak s Teharij, bivajoč v Žalcu, je zapisal, da je gradivo nabral v Gradcu, ni pa povedal natanko kje.) Spričo nepopolnosti vira bo dogodek v Žalcu treba zaključiti po Celjskem kronistu in po Valvasorju. Rop pri »kamenitem križu« nad Žalcem so zagrešili cesarjevi vojaki na poti proti Ljubljani. Mesto so takrat oblegali vojaki Celjskih, ko so odrivali cesarja s slovenskih tal. Zdaj podpore deželanov Celjskim pa ne gre zanikati. Deležni so jo bili hkrati z drugimi primeri sovražnosti z Avstrijci in v bojih v zadnji desetletjih trdno na domači strani! Tu je jasno dokazilo kako se je v kneževini utrjevala državna zavest.

Po opisanem dogodku pri Žalcu se je na gradu Ojstrica pri Taboru (1457) izkazal poveljnik in njegovo moštvo. Posadka je ostala »... zvesta vdovi Katarini in se ni vdala Frideriku III., ki si je pridobil Ojstrico z vojaško silo ... Grad je branil Jurij Eckelheimer ...«²¹

Podobno kakor je bilo pri Ojstrici, je potekal »prevzem« tudi pri Šoštanju. Andreas Triebenegger (Tribnik?) je takrat »branil grad proti cesarju Frideriku. Vendar je kmalu sklenil mir in dobil utrdbo v zakup.«²²

Gornjegrajska benediktinska opatija je z opatom Gašperjem Pintarjem in njegovim naslednikom odločno na celjanski strani. Ker je v Gornjem gradu občasni sedež arhidiakona za slovensko Štajersko, upravičeno sklepamo, da je po opatiji imel odpor vsaj delno zaslonbo pri vaški duhovščini. S tem pa tudi pri posavinjskih tlačanih. Samo tako je mogoče razumeti, da je cesar dovolil svojim četam **nemoteno pustošiti po kneževini!** Poslal je vojaštvo nad »... gradove Žovnek, Ojstrico in druge, ki so bili na strani vdove Urha«. Maščevalno jih je podžigal, naj vseprek ... napadajo in naredijo čimveč škode ... in tudi posestvom, ki spadajo zraven ...«

²¹ Kronika grofov Celjskih /prevod: L. M. Golia/, Obzorja 1972, str. 28 itd. J. W. Valvasor: Die Ehre des Herzogthums Krein, I do IV. 1689 /1877–79/.

Rajko Vrečar: Savinjska dolina, Žalec 1930, str. 22, 157.

²² Hans Pirchegger: Die Untersteiermark in der Geschichte ihrer Herrschaften und Gälten, Städte und Märkte, München 1962, str. 204.

Tu je nesporen dokaz, da se je **Posavinje, uprto na Koroško, Gorenjsko in kajkavsko Zagorje, bolj spontano kot organizirano, zavedelo svoje moči.** »Tako so se na obeh straneh napajali in se krepko bojevali za slehernega moža ... okoli Celja in po Savinjski dolini so delali velik kvar in škodo premoženju in ljudem ...«

Boj je bil zagrizen in prav nič ni kazalo Avstrijcu v dobro. Moral je nazaj v Dunajsko Novo mesto. Tam ni bilo mogoče najti pomoči. Friderikov brat Albrecht VI. in bratranec Sigmund Tirolski sta si bila s cesarjem na nož ... Razmere v Dolnji in Gornji Avstriji niso bile ugodne za Friderika. Še manj je lahko iskal oporo na Ogrskem in Češkem. Bil je torej v okoliščinah, da bi ga samo popoln prevzem sporne dediščine lahko postavil na bolj trdne temelje.

V dobesedno brezupnih okoliščinah za imperialističnega Avstrijca je moral vojvoda in »rimski« cesar iz svojega Gradca na pomoč k nesredotežnim plemičem v Vindijo ali na Slovensko. Na 25. maja je s svojo skromno vojsko v prestolniškem Celju! Skozi mesto in Savinjsko dolino in Trojane potuje v deželo Kranjsko. Pri posameznih kranjskih sredobežnikih med plemiči Celjski niso bili najboljše zapisani. Izjeme so seveda na njihovih posestih kot so bila: Kočevska s Čabrom, Gorenjska, zlasti Radovljica, Smlednik pa tudi Kranj. (V Kranju prav nad glavnim prehodom ali starim mostom je bila strateška vzpetina izpostavljena kot nezavzet pomol. Na njem je predhodnik Henrik II. grof Ortenburški (Radovljiški) leta 1256 postavil utrjen obrambni in nadzorovalni stolp. Ko so stolp dedovali Celjski, so ga seveda še bolj utrdili, saj so od tod imeli operativni razgled čez pol Gorenjske. (Po razkovanju Države Celjskih je novi gospodar Avstrijec Friderik zakupniško predal stolp Janžu Khislu in naslednikom. Ti so k stolpu prizidali graščino in dvorec je odtlej znan pod imenom Khislstein.). Za dobri dve desetletji nazaj pa moramo vedeti, da se je v avstrijsko celjanski vojni za Ljubljano in za pota do morja, v letu 1442 del prebivalstva Kranja predal Celjskim, očitno po zaslugi moštva iz Stolpa (Khislsteina).

Med vdorom na Kranjsko po 25. maju 1457 je Avstrijec delil sporne dobrine po načelu deli in vladaj! Saj je v Ljubljani in v Kranju, še preden je bil resnični gospodar, na debelo in za trden denar dajal v *zakup* obširne posesti Celjskih, ki pa jih v resnici še sploh ni prevzel.

Na Kranjskem, zlasti v okolici Ljubljane in v samem mestu, je bilo več omahujočih plemičev, ki niso vedeli, kam se jim je nagniti. Avstrijec jih je podkupoval z *zakupninami*, ki razvojno pomenijo le siromašenje Slovenije in obrobij. Med temi roparji je treba omeniti brata Lamberger iz Radovljice in Hermana Ravbarja s Planine. Ta prednik kranjskih Ravbarjev dobi iz celjske »mase« med drugim Završje veliko enklavo ob Mirni v Istri. Zato, da podpre Avstrijca, mu ta da na 11. maja za težke goldinarje v zakup gospodstvo Završje (Piemonte). Podobno se »uveljavlja« tudi Angelhart Auersperger s Turjaka za posesti v »gospodstvu Metlika«. ²³

Od državnostnih Celjskih (in Goriških) so se na Habsburžane pripeli taki rodovi, ki jih bomo srečavali še stoletja. Žal ne kot sredotežne gradnike na naših tleh in v njih zasidranih nosilcih politične moči. Podreajo se graški in dunajski *zakupniški* komori in so zato razvojno sredobežni in ne povezovalni za Slovence, ki so jih takrat poimenovali Vinde, če jih niso kranjsko drobili v Kranjce, Korošce in podobno.

Janž W. Valvasor je bil dejanski začetnik precej *nenovatorske* kranjsko-ljubljanske zgodovinske šole. »Svetemu rimskemu cesarstvu« je bil tako vdan, da ni videl fevdalno povezovalnega prispevka Celjskih za zbliževanje Vindov = Slovencev, kajkavcev, čakavcev itd. Dober dokaz za to je v gospodstvu Smlednik, kot enim najbolj važnih povezovalnih jeder Celjskih – tudi do svaških Goriških in patriarhije Oglej! (Gospodstvu Smlednik je po končnem oblikovanju tekla meja, od Kranja do Črnuč po Savi, od tod pa po gričevju proti severu, kjer je zajela še Komendo! Naprej je zavila proti zahodu. Včlenjevala je: Nasovče, Voglje in Voklo do Žerjavke, v ozkem pasu ob reki Savi pa je spet dosegla Kranj.) Žal pri Valvasorju in drugod premalo zvemo, kaj vse je moral Avstrijec storiti za prevzem Smlednika.

Znano pa je, da je Avstrijec z novimi kapitulanti med kranjskimi plemiči zavzel Kranj. Mesto je bilo (kot 1442) na strani Celjskih! Po tem uspehu se je Avstrijec »odločil, da se bo

²³ Ernest Birck: Urkunden-Auszüge K. Friedrich III. Wien 1853, str. 20, 22 itd.; A. Gubo: Geschichte der St. Cilli, Gradec 1909, str. 153, 162.

bojeval za Radovljico, ki je bila prav tako na strani vdove ...» Katarine Celjske, rojene Brankovič.

S Kranjskega je moral cesar še na Koroško. Ni brez pomena, da se je 24. maja nastanil v Beljaku, ki je bil pod nadoblastjo zavezniških škofov z Bamberg. Avstrijec je moral hiteti. Pravi Urhov bratranec Janž Goriški se je tudi gnal za dediščino. Friderik III. je z vdovinimi gospostvi podkupoval, se shajal s stanovi in posameznimi plemiči, ki naj bi se bojevali za celjansko Koroško. Prvi sunek je veljal Strmcu (Sternbergu) nad Domačalami ob Vrbskem jezeru in Hohenwartu – Črnem gradu. Avstrijec ju je ukazal oblegati. Za Strmec so nalašč v ta namen pripeljali težak kanon s Kranjskega. Morda celo z bivših odlično oboroženih celjanskih postojank? Po kronistu celjskih knezov se je obleganje gradu nadaljevalo, »dokler ni bil zavzet in čisto do tal razdejan«.

Podobno, kakor so »padla trdna obzidja« Strmca, je bilo pri Kamnu v Podjuni. Potopisec Paolo Santonino pa piše o še večji škodi na gradovih med Beljakom in Spittalom, in v Ziljski dolini.

Avstrijcu je šlo na Koroškem skoraj trše kot v Posavinju in na Gorenjskem. Zlasti proti Janžu Goriškemu je uporabil »nizek udarec«. Katarino, rojeno Gara-Celjsko, Janževo mačeho je premeteno ločil od pastorka in jo zato plačal mimo Možberka itd. z »desetinami pri Grünburgu (Ziljska dolina) ob Šmohorju in Velach«. Dotlej je imel te posesti (celjanski človek) Konrad Haspel.

Iz »utemeljenih razlogov« ukaže cesar svojemu glavarju na Koroškem zahrbtno dejanje. Glavarju je res uspelo, da je v viru na nerazložen način zvijačno zajel Konrada Haspla na »12. avgusta« v gradu Ortenburg pri Spittalu. Haspel je »namreč bil zelo premožen mož in je bil v stikih z nasprotniki (Avstrijca) Friderika« ... Iz tega sledi, da je bilo treba tudi Ortenburg vojaško zavzeti saj se bivše Urhove postojanke niso kar tako podale Avstrijcu.²⁴

Med Avstrijskevo kazensko ekspedicijo po Koroški se je iz kajkavskega Zagorja vrnil **vojskovodja Vitovec**. Združena celjska vojska je vdrla za vojvodo in cesarjem. Zavzeli so Škofjo Loko, ki so si jo Celjski *lastili* že od 1400. Ponovno jim jo je dal v zakup (1421) njihov škof Herman, a so jo morali na habsburški pritisk delno, ne pa v celoti vrniti Freisingu. Zmagoslavno je Jan nadaljeval pohod proti Radovljici. Cesarjev »hauptman« Gašper Lambergar se je tega tako prestrašil, da je kraj zažgal in pobegnil. Vitovec zasede »gorečo Radovljico« in pogasi ogenj v trgu ... Medtem so se vzdignili »plemiški stanovi (kranjski) in so hoteli Jana Vitovca zadržati v deželi in ga obkoliti ...« Pred cesarskimi se je vojskovodja nepremagan umikal proti Savinjski dolini.

Komaj oblikovani celjski deželno državni stanovi so ob usodnem prelomu pokazali kaj slabo deželno-družbeno zavest, zlasti koroški Ungnad, kranjski Lambergarji, Ravbarji, Aueršpergi in goriški Thurni. Jedro stanov: plemiči, so dopustili, da jih Avstrijec kupi »enega za tisoč, drugega za več, tretjega za manj«. S tem so širšo Slovenijo pahnili v svojevrstno državljansko vojno. Razcep se zavleče v drugo vojno Habsburžanov z Goriškimi in slednjič tudi z Andrejem Baumkirherjem (okoli 1471), Erazmom Predjamskim itd. (Čez dve stoletji je posebno zanimiv Erazem Tattenbach s Slovenskih Konjic. Dunaju se je želel upreti s svojimi vindskimi golcarji, da bi z njimi osvobodil Vindijo in si pridobil »vsaj celjsko okrožje« – Habsburžani so ga poplašali z obglavljenjem 1. dec. 1671.).

Deželno-družbena zavest meščanov v Celju, Kranju in Radovljici je bila nekaj bolj sredotežna – to je naklonjena domači, državnostno politični ureditvi. In tretji člen stanov – prelati? Župnik v Laškem se je kaj slabo odrezal, *dobro pa opat* v Gornjem gradu. Vendar o tem več pozneje, ko bomo nadrobno govorili, kak minus za deželo je bila **nedognana višja cerkvena organizacija** ali nadškofija! Drugje je nadškofija v podobnih primerih pomagala ohranjati državnostno ureditev in je predstavljala daljšo kontinuiteto, kot jo je lahko neki rod, kakršen so bili knežji Celjski.

Podobno slabo deželno – družbeno zavest, kakor so jo pokazali stanovi: plemiči, meščani in prelati, lahko delno zasledimo tudi pri »ne stanu« ali kmetih. Taki kmetje so pri-

²⁴ Primerjaj: A. Gubo: Geschichte der St. Cilli. Gradec 1900, str. 163.; H. Henckel: Burgen . . . Kärnten, Celovec-Dunaj 1964, str. 33, 39, 40 itd.

čakali Vitovca, ko se je po boju s cesarskimi vračal v Celje skozi Črni graben. (Za Napoleona je soteska znana kot rokovnjaška.).

»Med Blagovico in Trojanami se je zbrala množica kmetov in zasedla hribe ... Zasedo »predrokovnjačev« je Vitovec obšel in razgnal. Pobitih do smrti in pohabljenih »je bilo okoli dvajset kmetov«. Pač čudna zavzetost teh zgodnih »predrokovnjačev« za cesarja. Kot podložniki Avstrijskih vazalov so očitno pričakovali bogat plen, pa ga ni bilo, ker so Celjski imeli podložnike in gotovo tudi obveščevalce v območju med Gamberkom (Zagorje), Trojanami in Kamnikom.

In kako se je končala vojna Habsburžana za dediščino po celjskih državnostnih knezih? ... Vsekakor neodločeno! Dokaz je v tem, da je Vitovec ohranil jedro od Urhovih »1000 konjenikov« in jih osemsto pripeljal v »svoje« kajkavsko Zagorje – na trdnjavski Greben, kjer je bil do tedaj glavni stan celjsanske konjenice, poslej pa Vitovčeve! Z Grebena, Varaždina, Krapine, Zagreba in takih pozicij se je podobno kot knezi iz Celja (do 1456) pogovarjal z ogrskim kraljem in »rimskim« cesarjem in čakal, da se udruži, kot so se njegovi knežji »predniki«.

Zdaj se bo pokazalo, koliko lahko vplivajo na odkrivanje zgodovine novejša spoznanja. Do leta 1945 smo predvsem spraševali, kakšen jezik so knezi in njihovi deželni stanovniki govorili. Po letu 1945 vemo, da so bili večjezični. Predvsem pa nas zanima stopnja njihove deželno-družbene zavesti, saj je bila – spričo vpliva cerkve – katoliška družbena zavest v srednjem veku močnejša kot pa v novem veku, ko jo načne reformacija. V kneževini Celjskih ta zavest še ni bila dovolj močna, ker tudi cerkev še ni prišla iz »misijonske« ureditve v nadškofijsko ali deželno.

Ravnanje dela stanovnikov kakor tudi kmetov »med Blagovico in Trojanami« je v celoti samo dokaz za družbeno nezrelost človeka na Slovenskem. Še vedno ni jasneje ločeval, kaj bo zanj v prihodnosti dobro in kaj slabo. Ob vsakem koraku zasledimo tisto, kar so na primer počeli – dvojezični – srbski lastniki in lasteliči, pa tudi preprosti prebivalci po Dušanovi »trdi« roki in še bolj po Lazarjevi smrti na Kosovem polju 1389. Iskali so drobne koristi in z vdinjanjem osmanskim sultanom uničevali svojo narodno prihodnost. Družbena zrelost dvojezičnih češko-nemških fevdalcev in prebivalcev na Češkem je bila, po prav tako usodnem letu 1457, čisto drugačna! Češki Celjski Jurij Podebrad je izkoristil deželno zavest vseh plasti. Po konfederativnih pobudah Urha II. nadaljuje v letih 1462/64 s pravim osnutkom za mednarodno nadkonfederacijo ali pozno srednjeveško OZN (Organizacija združenih narodov).²⁵

Mednarodne in gospodarske posledice ukinitve kneževine

Da bi dobili jasnejši pregled nad mednarodnim razpletom pred likvidacijo državnosti Celjskih, se je treba vrniti k umoru, ki ga je zagrešil Lacio Hunyadi nad Urhom (ali Orlikom-Konfederativnim) v beograjski trdnjavi.

Urhov mali nečak in vnuk cesarice Barbare, mladoletni Ladislav Posmrtnik, je bil ogrsko-češki kralj, vojvoda Dolnje in Gornje Avstrije. Že v prvih mesecih leta 1457 je pripravljal kazen morilcu Laclu Hunyadiju. Da je zasnovo lahko izpeljal, je bila glavna zasluga starega sovražnika Hunyadijev, Ivana Jiskre s Slovaške. Ogrski zgodovinarji trde, da je bil lendavski knez Pavel Banffi tisti, ki je »Lacla, pod pretvezo pomembnih sporočil, zvabil na Budim. Tu ga je napadel in zajel in predal sodišču, naperjenemu proti Hunyadijem.« Vrsta nekdanjih Urhovih zaveznikov je delala hitro. Morilca celjskega kneza so že po treh dneh pripora obsodili zaradi uboja in veleizdaje. Marca 1457 so Lacla Hunyadija na trgu pred kraljevo palačo v Budimu obglavili. kar je uspelo šele »s četrtem zamahom krvnikovega meča«.

Pri obsodbi sta seveda imela glavno besedo celjska sorodnika kralj Postumus in bratranec ogrski palatin Ladislav Gorjanski. Izstopali so še Nikola Iloški, Ivan Jiskra, pa tudi Pavel Banffi iz Lendave in vazal Hening Černin iz celjskega gospostva Susedgrada. Nasprotna, hunyadijevska stranka je začela nekajmesečno revolucijo. Ladislav Postumus se je s priprtim Matijem Hunyadijem (Matjažem) umaknil na Dunaj.

²⁵ H. H. St. W., AB . . . reper. XXIV, izpis 226, 461, 132, 149; Kronika gr. Celjskih; The universal Peace organisation of king Georg of Bohemia . . . (1462–1464), Praga 1964.

Brat Lacla Hunyadija, nekoliko mlajši Matija Hunyadi (Matjaž), bivši zet Celjana in s tem mrzli »sorodnik« Ladislava Posmrtnika, je bil hišni jetnik mladega kralja. Še pred koncem vojne za celjsko zapuščino je Ladislav Posmrtnik s svojim jetnikom odrinil na name-ravano ženitev v Francijo. Komaj sedemnajst let in devet mesecev stari kralj naj bi se poročil z Magdaleno, hčerjo francoskega kralja Valoisa Karla VII. (1422–1461).²⁶

Napeljave v ženitev veliko povedo. Ni dvoma, da je bil za tem še Urh, preden so ga umorili. Saj si mladoletni kralj gotovo ni iskal žene brez – strica! ... Do tedaj so se zlasti zadnji trije celjski rodovi ženili tako, da so obkrožali habsburško Avstrijo z nevestami (in svaštvu) iz Goriške, Bavarske, Poljske, Srbije, Bosne in Hercegovine (Hum). A kar dvakrat so sami poslali neveste iz Celja na Ogrsko: Ano in Barbaro! (Zadnja je poročila ogrskega kralja in »rimskega« cesarja Sigmunda Luksemburškega. Z njim je imela hči Elizabeto (1422 do 42), poročeno z Albertom Habsburškim, ki je rodila Ladislava Posmrtnika, kralja Ogrske. Friderik III. Habsburžan je bil vladar od 1440. Leta 1452 pa je bil okronan kot »rimski« cesar. Zato je bil Urh prisiljen, da je *geošahistično* še bolj preskočil nevarni avstrijsko-salzburški prostor in si poiskal zaveznika celo onstran Bavarske, v Franciji!)

Okoli 24. maja 1457 se je, znani kurijski posrednik v Podonavju in Balkanu, kardinal Sv. Angela, Ivan Karvajal, na poziv kralja (Postumusa) odpravljal v Bosno. Ko je to zvedel papež Kalikst III., je Špancu sporočil, da naj vse dobro premisli, »ker so veliki meteži v Madžarski in Nemčiji«. Med »rimsko« in ogrsko krono so lahko v tem času le stari in novi spori iz celjskega računa – tudi na bosanski meji, saj je bilo nekoč porečje med Uno in Kolpo pre-težno Urhova posest.

Avstrijec se je več kot očitno bal, da se »ogrski« kralj z zasnovano francosko poroko in nevesto ne bi preveč okreplil. Potem bi iz bivših celjskih gospostev v Medmurju in Zagorju še laže segal zahodno od Sotle in Kolpe – tja do enklav Komen in Završje v Istri. To pomeni dvojce: stik z Goriškimi (in Walsejsko-Devinskimi) zavezniki in sorodniki ubitega Urha. Hkrati pa bi take težnje pomenile nove strateške postavke zoper Benetke in njene posesti v Istri. Predvsem iz zakulisja zveze Piccolomini – Friderik je razumljiv poziv Kaliksta III. Kralj Postumus je bil na Savi in Donavi neposredno ogrožen od Osmanov. Kljub temu ga papež poziva, naj zaradi Turkov popusti Avstrijcu v pravdi za celjska gospostva – čeprav Habsburžan vse do leta 1469 ni bil izpostavljen turški ekspanziji. A hkrati sta tako sultan kot papeški stol izkoriščala za dobre obveščevalne usluge najprej Maro, od leta 1470 pa tudi njeno sestro Katarino Celjsko.²⁸

Nelogično logiko Kaliksta in Friderikov strah je spet pomirila smrt. Ladislavova poroka je šla po vodi. Kralj je na poti v Pariz priromal samo do Prage, kjer je bil gost češkega namestnika Jurija Podebrada. »... In prav tam so mu po naklepu omenjenega Jurija Podebrada zavdali z jabolkom in je bil zastrupljen, da je bil prisiljen vstati od mize, se moral uleči in tri dni nato je bil mrtev ...«²⁹

Ob poročilu celjskega kronista si je vredno ogledati starinski bakrorez, ki kaže Ladislava Postumusa, kako si daje slaščico ali nekaj podobnega v usta. Prikazani dogodek je gotovo povezan s poročilom, da ga je dal Podebrad zastrupiti. Upodobitev pa potrjuje, da je bilo to mnenje dovolj razširjeno ...

Smrt Ladislava 23. novembra 1457 je morda še bolj usodna za nadaljnji razvoj slovenskih dežel kakor Urhova. Odpadal je še zadnja možnost, da bi slovenski človek po dedovalnem pravu *kakorkoli ostal povezan s kajkavcem* in čakovcem. Celjski so odpravili mejo na Sotli in Kolpi. Zdaj je znova postala pomembna! ... Z meddeželnega merila je širša Slovenija, izgubila možnost, da bi se kot zgodovinska kneževina – dežela, povezala s Češko, Slovaško, Ogrsko, Hrvaško, ogrsko srbsko banovino, Mačvo in Beogradom. Samo v tej zvezi bi se Slovenec lahko odtegnil gospostvu, ki je nadaljnjih »500 let« prihajalo z gornje Štajerske, Tirolske in drugih samo nemških dežel. Še posebno so bile nevarne, ker so bile z likvidacijo oglejske patriarhije duhovno oprte domala na ponemčevalno salzburško nadškofijo. Taka

²⁶ Vjekoslav Klaić: Povjest H. II/2, str. 291, 292 itd.

²⁷ Vladimir Ćorović: Istorija Bosne, Beograd 1940, str. 521.

²⁸ Primerjaj: Franc Babinger: Mehmed der Eroberer . . ., München 1953/59, str. 153, 155, 308 itd.

²⁹ Kronika grofov Celjskih, Maribor 1972.

politično-cerkvena zveza je sestavljala premočan pritisk na Slovence, ki so izgubili celjsko (goriško) državnost. Centralizacija s severa je hkrati pomenila tudi bolj zavesten nemški jezikovni pritisk.

Nenadni konec kralja Ladislava Posmrtnika je odprl velike možnosti Matiji Hunyadiju-Korvinu (Matjažu). Po smrti Ladislava se je takoj rešil ujetništva – saj se je vdrugič poročil, tokrat s Podebradovo hčerjo! V pomoč so mu bila družinska imetja in druge uspešne poteze. Ogrsko nižje plemstvo je bilo na hunyadijski strani. S to podporo se je Matija, po kratkem brezvladju, na zboru v Budimu, v začetku 1458. leta uveljavil kot novi ogrski kralj ... Matjažev nastop je Slovenijo še bolj poudaril kot izrazito prehodišče. V nobenem primeru se ne bi mogla odtegniti dogajanju v Podonavju in na Balkanu. In prav zato je spet treba pogledati v širši prostor, da je celjska sočasnost jasnejša. Slovenija ni »privlačna« samo za Avstrijo in prav tako za imperialne Benetke, temveč zlasti za »Matjaža« iz kajkavskega Zagorja in za *Osmane iz Bosne!*

* * *

Problematika rodu Celjskih s temeljnimi sorodniki, ki so v pretresu hkrati s takratno Slovenijo in s sosednjimi deželami je taka, da obravnava vedno znova sili v preskoke na važne vzporednice – tako miselne kakor snovne. Tovrstna esestika gotovo vnaša v zgodovino razširjeno vednost o predmetu, a ga hkrati spoznavalno otežuje. Narobe pa nezahtevno, suho naštevaje in redkobesedno seštevaje temeljnih dejstev tako zelo zožuje zorne kote, da ne more odpreti vseh stranskih vzročišč, dasi neredko enako odločilnih za spletne učinke. Pri Celjskih je takih učinkov toliko, da brez preskokov preprosto premalo zvemo. Knezi so delovali na široko. Črte njihovih potez nimajo vedno vse domovinske pravice samo v eni deželi. Posegi so bili kakor kamni, ki jih tako na redko ne mečeš v vodo. Kakor so vsaksebni, so tudi zaporedni, da na daleč in križno vzvalavljajo gladino. Podobno opazovalne odmike mora delati tudi zgodovinar za svoj obnovitveni zaris. Ta ni dovolj plastičen, če ne upošteva vseh mednarodnih križnih procesov in povezovanj. Brez izčrpnih pojasnjevanj vseh neobrobnih gibal bi bila zgodovinska obnova o Celjskih (kakor vseh doslej) premalo celovita.

Razmere v turško-grškem-slovanskem Carigradu imajo svoje korenine še pred padcem mesta 1453. Naglasiti je treba izredno *nenaklonjenost* večine bizantinsko-grškega prebivalstva in duhovščine do dejanske združitve z latinsko-rimsko cerkvijo.

Idejna nasprotja so močno vezana tudi na grški in latinski jezik, ker je po letu 790 »mrtva« latinščina spodnašala »živo« grščino. Vrsta samostanskih, gospodarskih in še vedno tudi jezikovnih centralizmov in proticentralizmov je hudo zaostрила razmerje med cerkvama tja do 15. stoletja.

Zaostritve so se celo tako stopnjevale, da je bilo rimskemu zahodu malodane kar prav, ko so Osmani pospravljali »heterični« Bizanc. Ta namreč ni hotel najprej cerkvene unije z Rimom, po kateri bi smel upati na pomoč! Ni težko dokazati, kako so se *posamezne italске državnosti povezovale z Osmani. Konec 15. stoletja pa je bilo bivšim Bizantincem spet »kar prav«, da so lahko pod turškimi tugi (repi) pomagali mesariti po Hrvaški in širši Sloveniji.*

Pravkar zapisana zahodna taktika je šla v korist »najbolj krščanskim« francoskim kraljem in »rimsko-nemškemu« cesarju Frideriku III. Ta je čakal, da bi »Turki« odstranili ali omrtvičili nasprotnike: Brankoviće, Matija Hunyadija (kralja Matjaža) in njegove poveljnike, sinove Vitovca, Baumkircherja itd. Balkanski vazali turških Osmanov so se tudi pošteno zagrizli čez Uno v naše taborčane – šele potem je nastopil Avstrijec, pravzaprav njegovi nasledniki ...

Dvoreznost »ideoloških« vojn je Urh lahko spoznaval ob primeru husitov. Učil se je lahko ob velecentralistični zvezi: cesar Friderik – Rim (E.S. Piccolomini – papež Pij II.). V tej osi je bržkone že videl zametke tiste strategije, ki za Pija II. ne bi bila naklonjena njemu in njegovi kneževini. Zato je Urh čez Brankovičev sedež Smederevo »tipal« za osmanskim – proti centralizmom. In res, takoj po Urhovi smrti je 1459 padlo Smederevo ob Donavi! Ali so Srbi že kdaj pomislili na vzročno povezavo med propadoma obeh kneževin? Urh je bil nedvomno osebnost, v kateri je tičalo nekaj lastnosti Bruta in Cezarja. Ta najbolj dinamični

človek, kar jih je doslej rodila slovenska zemlja, je bil najmanj trinajst let možnosten gospodar Slavonije in Hrvaške. Zadnje dve leti svojega življenja pa že pravi vladar po »milosti božji«! Slednje nazorno dokazuje napis na grbu, ohranjen iz leta 1443.

Tisto, česar Slovenci niso domislili, je dobro povedal Bavarec Babinger, ko je zapisal: »Po smrti Urha Celjskega in njegovega tasta Jurija Brankovića so se poslabšali odnosi med Ogrji in despotom Lazarjem (žena Angela Paleolog). Mihael Szilagy, svak Janka Hunyadija in poveljnik Beograda, skoraj en sam dan ni strpel, da ne bi vznemirjal Smederevca. Zunanjim nasprotovanjem so se pridružili še spori med otroki starega despota. Dokler je živela vdova Irena, jih je kot mati pomirjevala. Ali, ko je umrla v Rudniku 3. maja 1457, so še tisto noč pobegnili: despotov najstarejši sin slepi Jurij, njegova sestra in nekdanja sultanka Mara, kakor (Grk) Irenin brat Tomaž Kantakuzen. S svojimi premoženji so se zatekli na (sultanovo) porto v Adrianopol, kjer so bili seveda prisrčno sprejeti (pri Mohamedu II. Osvajalcu). Tu je Mara takoj postala nekakaka diplomatska posrednica za Rim in Benetke preko Dubrovnika in mednarodno povezanih Judov. Ko je prišla okoli leta 1470 sestra Katarina iz Celja v Dubrovnik, sta obe nadaljevali posredniško službo, zlasti s celjskim sorodnikom Lenartom Goriškim. Ne vemo, ali je Mohamed njuni igri spregledal – vemo le to, da jima okoli 1476 ni bil več naklonjen.³⁰

Brez nedopustnih »če« lahko tvegamo. Sam beg, kot razkroj družine Brankovićev je bil nujen, ker so se z Urhovo smrtjo zaprla zahodna vrata. Marina sestra Katarina jih ni mogla odpreti. Ravno od marca 1457 do 15. decembra je bila v defenzivni vojni z Avstrijcem ...

Urhova smrt je povzročila fevdalno razsulo in pravo »nikogaršnjo deželo« v trikotu Smederevo, Hum, Celje ... Sever teh nikogaršnjih dežel so dobili po mačji preži potrpežljivi Avstrijci! Na jugu teh »nikogaršnjih dežel« je ravno tako delal čas v korist osvajalca Mohameda. »Edino, kar mu je bilo potrebno (tega pa ni imel) je bilo potrpljenje«, kot je bistro zapisal zgodovinar Babinger ... Predaja Smedereva je stekla brez boja, 20. junija 1459. Za to sta imela velike zasluge brata Andželković, ki sta bila Grka po očetu in Srba po materi. Mihael Andželković je bil izdajalski protovestitor »veliki čelnik« (ali comes palatinus) na Brankovićevem dvoru. A brat protovestitorja, Mohamed – paša Andželković (Angelos) je bil sultanov beglerbeg Rumelije, na kratko: šef balkanskega dela Turčije. Zadnji je za tem s pomočjo raznih podkupljencev in sultanovih vazalov pospravil ostanek Srbije. V podobnih potezah si je sultan Mohamed II. podvrgel še Bosno, nasledniki pa dobršen del Panonske kotline!

Milku Kosu se je povsem pravilno upiralo, da bi ugibal v »korist« Celjskih po izumrtju. A zagrešil je napako, ko je ugibal, kaj bi bilo, »če« bi dočakali intenzivnejše vdore Turkov, oziroma njihovih vazalov na celjska gospostva. Možnosti je toliko, kolikor jih dopušča fantazija. Mogoča pa so tudi povsem resna vzporedjanja z drugimi primeri recimo z Dubrovnikom, ali z zapeljivim Erdeljem. Predvsem zaradi tega, ker Urhove državnosti ne smemo zakoličiti le okoli Celja, temveč bi bil moral mogočnik misliti na strateško varnost od Alp do porečja Une!

Turško prodiranje smo doslej gledali s takratnimi idejno pobarvanimi »bav-bav« očali katoliške in pravoslavne cerkve. Temu se je pridruževal še antični mediteransko-evropsko zemljepisni centralizem in indoevropska »rasna« domena. Tako ne pridemo nikamor naprej.

V 20. stoletju je mogoče zaznamovati »ublažitve« celo pri katoliški cerkvi v odnosih z Arabci. A že prej je prišlo pri naprednih družbenih teorijah do zamenjave starih in preživelih pogledov z novimi. Te zamenjave so pokazale, da ne moremo videti vsega z enega samega časovnega stališča ali z gledišča določenih narodov, kajti potem zanikamo potrebo in upravičenost zgodovinskih premikov, ki so s svojo dialektiko in izkušnjami rodili neprenehno spreminjajoča in dopolnjujoča se spoznanja. S tem pa tudi ponujajo možnost novih razlag, ker bi se sicer vrteli v začaranem krogu!

Ne gre pozabiti, da je ravno grška predosmanska emigracija do kraja oblikovala evropsko renesanso. Pa tudi s »Turki« je šla bizantinska in arabska znanost in civilizacija! O arhitekturi vemo, da je skupek mnogih sestavin, tako s področja družbeno-gospodarskega razvoja kot tehnike in lepotnega občutja. Brž ko je to sprejeto, pa se ponujajo primerjave orientalske hiše

³⁰ Franc Babinger: Mohamed der Eroberer . . . München, 1953/59, str. 124, 156, 308, 309 itd.

s sodobno evropsko, ki je pri vzhodni marsikaj prevzela, od svobodnega tlorisa do fasade, opreme in higijene. Brez dodatnih vzporejanj je jasno: »renesansa nam je zapustila zaprto hišo in bločni sistem med koridorskimi ulicami, islamska kultura pa – kioski sredi vrtov ...«³¹

Sem sodi še podatek, da je imela samo Bosna v prvih dveh stoletjih nove oblasti več kopališč kakor vsa zahodna Evropa. Pod Turki je še naprej živela bizantinska administracija. Carigrajski fanarioti in drugi Grki so pod »Turki« imeli v zakupu Vlaško, bolgarsko cerkev itd. Zakonodaja in še marsikaj iz Bizanca je očitno v dognanih defterjih ali zemljiških knjigah. S temi – urbarji – je ponovno zaživel bizantinski fevdalizem ob turški vojaški organizaciji. Nepotrebno je nadrobno govoriti o večjezičnih dvorskih pisarnah.

Kakor svoj čas Mongoli in Ogrji so zdaj Turki praktično učili Evropo nove strategije in vojaške znanosti. Osmani so imeli izmed vseh dežel Evrope najboljše topništvo, prvo redno državno množično vojsko in odlično mornarico. Pomisliti je, koliko je samo to vplivalo na razvoj evropske vojaške znanosti in zlasti proizvodnje – cehi so morali preraščati v tovarne! Evropski cehi se sicer po kvaliteti in bogati izbiri niso mogli kosati z obrtništvom turškega prostora. Še manj so se mogli meriti z bazarji in z mestnim življenjem na sploh, kakršnega so osmanske osvojitve šele prinesle v celinski Balkan in spodnje Podonavje ...

In slednjič idejna strpnost. Kje bi na primer renesančni Rim in papež prenesel še enega, povsem nasprotnega verskega poglavarja, če vemo, kakšen križ je bil že s Savanarolo in pozneje z Lutrom. Carigrajski sultan in kalif je razmeroma neovirano pustil delovati carigrajskemu patriarhu. Judje so bili sol novega imperija; Srbom je bilo dovoljeno celo obnoviti patriarhat v Peči itd.

* * *

Bežen prelet skozi naslednja stoletja in idejne ureditve v širšem sosedstvu je bil potreben. Tako bo lažje ugotoviti, kakšne možnosti je imela Urhova vdova Katarina, da si ohrani posest in omogoči nadaljevanje deželne centralizacije. Predvsem pa, da bi se uspešneje upirala dunajski – ali kakšni drugi velecentralizaciji, ki bi ne imela svojega sredotežnega jedra na Slovenskem. Možnosti za prevzem kneževine so bile dovolj ugodne. Saj so zlasti zadnji trije ali knežji Celjski delali v smeri mednarodnega, to je konfederativnega povezovanja. Konfederacije so nalagale znane obveznosti oziroma dedovalne pogodbe. Zlasti zadnji vladar je šel zelo daleč – pomislimo na pogodbe z goriškimi, Habsburžani, Podebradom in preliminarije z Osmani!

Urh je vedno bedel nad ptujsko »podkneževino« in zato ohranjal dobre zveze s sorodniki Friderika Ptujskega, ki je umrl 1438. Z njim je izginil rod pomembnih ptujskih gospodov. Urh si je tudi perspektivno prilagajal goriško kneževino. Celjski dvor je Goriškim nad deset let vzgajal potomce in jih naredil za svoje dvorjanike. S tem je bil malodane toliko kot gospodar na tistem ozemlju, kar razumemo, z veliko poznejšim pojmom in z željo: Zdržena Slovenija. Kajkavsko Zagorje z Varaždinom in nekdanje spodnje panonsko Medmurje je bilo v tem času dejansko vmesno ozemlje za zveze na jugovzhodu, zato je še toliko pomembnejše. Severozahodna Slovinija je, po kajkavskem govoru in vseh drugih družbenih in upoštevanja vrednih postavkah naravno nadaljevala celjsko in ptujsko gospostvo, dopolnjeno v zavezništvu z lendavskim knezom Pavlom Banffijem.

Hkrati ne gre pozabiti, da je knez sklenil vrsto medsebojnih zvez zunaj južnoslovenskega prostora. Torej je bil **tudi povezovalac Podonavja!** S kmalu umrlim malim nečakom kraljem Ladislavom Posmrtnikom je imel »obrambno in vojno zvezo«, podpisano 23. junija 1455. Pomembna je: »Liga perpetua – večna zveza« s transilvanskim vojvodo in slavonskim velikašem Nikolajem Wilakom (Iloškim). Konfederacija je bila podpisana v gradu »Polothae« dne 6. januarja 1446. Na 3. septembra 1456. je bila drugič dopolnjena konfederacija s češkim gubernatorjem Jurijem Podebradom.³²

Konfederacije v širšem Podonavju so dopolnjene s pogodbami z bližnjimi sosedi. Tako konfederacijo je podpisal Urh II. deset let pred svojim nenaravnim koncem z Martinom Frankopanom, ki je postal njegov vazal. Odveč je ponavljati odlične zveze s sorodniki: Kosači,

³¹ Dušan Grabrijan: Primerjava orientalske hiše s sodobno, NR 19. 9. 1964.

³² H. H. St. Wien, Reper. XXIV, izpis 121, 141, 149.

Brankovići, Gorjanskimi (de Gara), Goriškimi in Walseejsko-Devinskimi, ki so Urhu zapisali Slovenske Konjice in Reko!

Vse, kar bi o – morebitnem – razvoju konfederacije ugibali in modrovali, bi bile špekulacije – z izjemo tega, da si je Urh iz celjanske Vindije resnično prislužil pridevnik: Konfederativni. In še: nadaljevanje take politike v južnoslovanskih deželah bi neizogibno dajalo večje potencialne možnosti za uveljavljanje stališč, ki bi bila bolj spodbujena iz domačih središč, naproti tujim središčem kot sta recimo: Dunaj in Budimpešta ...

In kaj bi lahko dala domača politična središča, zlasti na črti: Gorica, Celje, Zagreb? ... Smo v času, ki je le malo pred renesanso, in ta bi neizogibno »predpisovala« bolj južno slovensko mednarodno včlenitev. Še posebno, ker se političnim težnjam pridružujejo tudi poskusi na višji cerkveni ravni. Omenimo za Grudnom samo radovljiškega pod-»škofa« Gumpplerja in gornjegrajski arhidiakon ter njune zveze z zagrebško škofijo. Cerkvena in politična povezava severnega Balkana in osrednjega Podonavja je bila zaradi vedno hujših osmanskih napadov toliko kot neogibna. Poslednji Celjski jo je perspektivno povsem upošteval. Še stvarnejše pa je vse, če vemo, da je diplomatsko »tipal« same Osmane in njihove vazale od Brankovičev do Kosačev.

Še neko dejstvo po nasilnem zatonu Celjskih nam mora biti jasno pred očmi. V naslednjih stoletjih bomo hodili po sledih slovenskih in kajkavskih puntarjev. Pri podeželskih upornikih bomo šele prav občutili – **domači knežje fevdalni vakuum** – na Slovenskem, v Slavoniji in Hrvaškem. Predvsem izgin državnostnih grbov: Celjskih, Ortenburških in Zagorskih (ter banov Slovinskih) je potisnil podeželske puntarske *amaterje* v neenak boj – v boj, ki mu niso bili in niso mogli biti kos!

* * *

Ob osamanskem sultanu in kalifu je treba postaviti papeža – in odnose z Rimom. Leta 1452 so Urha kot »tujca« izgnali z Dunaja domov v Vindijo! Ob tej aferi je bil govor o grožnji, da bo izključen iz cerkve (papež Nikolaj V. 1447–1455). Mnogo da misliti pomoč prejšnjega papeža Evgena IV. (1431–1447) iz rodu beneških patricijev Condolmerov. Josip Gruden pravi, da je »pospeševal koristi svoje domovine, kolikor je bilo pravično. Oglejski patriarh Ludvik Teck pa je seveda trdil, da mu je (Evgen IV.) zelo krivičen.«³³

Že samo po Grudnu ni nobenega dvoma, da je ravno partikularizem Evgena IV. (Condolmera) neznansko koristil Benetkam. Razvojno pa je okoli 1445 škodoval višje cerkveni osamosvojitvi in poskusom Urha II. z »lidinsko«-zagrebškim Janezom in napol »škofom« Gumpplerjem (Kumplerjem) iz Radovljice, a s tem celjanski politični združitvi na širšem Slovenskem. Z Evgenovo pomočjo so Benetke laže pospravile, v slovensko škodo, furlanski in istrski del oglejske patriarhije. V to škodo je treba uvrstiti zlasti škofiji v Trstu in Pičanu, ki ju dobe Habsburžani v spravi patronat. Za Evgenom (Condolmerom) papežujeta Nikolaj V. do 1455, za njim Kalist III. do 1458. Leta 1458 se Eneju Silviju Piccolominiu bogato obrestuje pomoč »rimsko« nemškemu cesarju Frideriku III. – pa če mislimo samo na obrekovanje Celjskih in Goriških. S podporo Avstrijca postane Enej Silvio Piccolomini: papež Pij II. do 1464.

Podtikajoči pamfleti jasno povedo, da papež Celjskih in Goriških ni samo slabo prenašal, ampak so se mu morali neusmiljeno zameriti; zakaj pa je znano ... Nenaklonjenost tako aktivnega papeža, kot je bil Pij II., pa bi Urhu prej ko ne škodovala, če bi dalj živel. Knez bi se znašel med doževsko-habsburškimi kleščami! Vsi trije državnostni Celjski so se že dolgo »reševali« ali pa uredničevali domala samo na jugu in vzhodu. V tem »reševanju« ni veliko manjkalo, da bi do dobra povezali odločujoče južnoslovanske velikaše proti avstrijsko-hunjadijski zvezi in nameram. Dokazi so že v samem načinu uboja kneza Urha v Beogradu. Kolikor bolj bi razmere za kneza neugodno potekale v trikotu: Benetke, Gradec (Dunaj), Budimpešta – toliko bolj bi moral po srbsko-hercegovski sledi. Postajal bi **turški prevodnik** za srednjo Evropo. Nemanjići, Brankovići in Kosaći so bili tak prevodnik za severni Balkan in Podonavje. Zakaj? Že zato, ker Bizancu niso štili hrbta, temveč so ga celo ogrožali, zlasti pod Dušanom (Spiridionom) Silnim in Štefanom Lazarevičem.

³³ J. Gruden: Cerkvene razmere na Slovenskem ... Lj. 1908, str. 8, 9, 19, 51 itd.

Urh ni imel verskih in drugih zadržkov. Nemško »narodnostno« sentimentalnih ovir pa še manj, ob vsej ambicioznosti.

Celjski kronist je zapisal citat iz sultanove poslanice. Ta dokazuje, da je Urh že navezal tesnejše stike z Osmani in si tako tudi pripravljaj zaslonbo za vindsko kneževino. Zaslonba mu ni bila potrebna za posesti v kajkavskem zagorsko-varaždinskem predelu. Neogibna pa je bila za ozemlja, ki jih je dobil zlasti v desetletju 1446 do 1456 v podkolpski Hrvaški. Želje po Beogradu so ga prav tako silile v iskanje zvez na Balkanu ... Pritiska trikotnika: Benetke–Gradec–Budimpešta pa bi ne bilo lahko odbiti. Izigrati pa tudi ne, že zaradi skorajšne smrti Ladislava Posmrtnika. Vendar imel je »dobre karte« v Čehih, v nesojeni francoski nevesti in v Osmanih.

Pravzaprav bredemo v spekulativno ugibanje. Že zato se hkrati primerjalno ozrimo po potezah vlaških vojvod, Dubrovnika in brankovičevske Srbije; v naslednjem 16. stoletju pa po erdeljskem Ivanu Zapolju. Zdaj je jasno: tudi Celjski ne bi imeli veliko izbire – boj ali pak-tiranje! Vendar Urh: »Človek močne volje, nasilen, vztrajen in nagel, opira vse ukrepe izključno samo na svoje vojaštvo!«³⁴

Vojaško je bil knez udaren, politično pa ne dovolj premeten. Spričo tega je v Beogradu doživel bridek konec. Kljub temu se lahko vprašamo, kak bi se »sicer« gledal z Osmani. Ali bi pomišljal, kakor so v 17. stoletju Zrinjski in Frankopani: naj sklenejo kompromis s Turki ali ne? Cagavost je delno razumljiva! S hrvaškimi grofi (knezi) so Benetke skoraj vedno našle prijazen stik. Rim in Dunaj pa sta sploh »lepo« delala z njimi – vse do likvidacije Petra Zrinjskega in Krste Frankopana (1671). Takrat je bilo za Hrvate – brez prave vojske – že vse prepozno! Minile so družbene možnosti za fevdalne konfederacije! Saj v 17. stoletju ni več razumevanja za želje 15. stoletja – na pohodu je merkantilistična veldržava ob Donavi!

V Urhovem 15. stoletju in še vse 16. stoletje, pa tudi pozneje, *cvetijo* v Nemčiji, Poljski in celo Turčiji knežje konfederacije. Bližnja Italija si *bolj želi* naddržavno konfederacijo, kot jo dejansko uresničuje. Še celo dolgo ostajajo dežele samo na ravni nevezanih držav-nostnih kneževin in republik (ali komun).

Ob nastajajoči, a s smrtjo Urha na mah zaustavljeni celjanski knežji državnosti se moramo vprašati, ali so se posadke Žovneka, Ojstrice, Radovljice, Strmca itd. samo iz osebnih muhavosti posameznih gradnikov upirale cesarski pohlepnosti? Prav nič jih ni mikalo, da bi na svoj račun pospeševali dunajsko moč in druge deželno nedomače centralizatorje. Že ob tem, kar so spoznali ob celjsko-habsburški vojni 1438-1443, so vedeli, da bi jih neogibno ovirali pri deželni ureditvi; osebno pa prikrajševali in omejevali.

Žovneško-celjski rod je bil doma v Savinjski dolini. Zato je nemogoče, da bi ne imel neke čustvene zaslonbe. Knezi so izumrli sredi 15. stoletja. A še v 20. stoletju je značilna izredna naklonjenost rodu v vsem Posavinju in Posotelju. Nič manjša ni naklonjenost v kaj-kavskem Zagorju, ki ni segala samo do Varaždina in v Medmurje.

O čustveni zasidranosti v kajkavskem čakavskem in slovenskem jezikovnem prostoru in literaturi s tega ozemlja, je bilo že mnogo kaj zapisano in objavljeno. Nadrobneje pa bi lahko spregovorili, če bi bilo zbranega več gradiva in drobcev, ki jih je še venomer *na novo* zaslediti.

Osrednje pomembna je gotovo Savinjska dolina s svojimi obrobji. Tu je nastajalo in se domala oblikovalo jedro mogočne knežje državnosti. In zakaj jo ljubljansko-kranjska / dunajska pod/ šola ni zmogla pravočasno družbeno ovrednotiti? Savinjski rojak, zgodovinar Franjo Baš je pod vplivom kranjske šole zapisal celo na moč sporno in nevzdržno oceno o Hermanu II. in Urhu II. Saj je trdil: »Sledov ni zapustil med Slovenci ne eden, ne drugi ...«³⁵

Kakor Franceta Kidriča, tako so tudi Milka Kosa, Franja Baša in še koga grdo zapeljali zahodnjaški, predvsem nemški pozitivisti. Za njimi so mimo tržaškega Cusina – žal predolgo tavalji tudi premnogi domači nepoglabljevalci, saj so se upirali: tam kjer ni zadostnih pisnih dokazov, ne moremo govoriti, da je bil velik fevdalet povezan s prebivalcem svoje dežele. Kakšna zmota, če vemo za druga družbena uveljavljanja s področja splošne civilizacije in izo-brazbe. Ustanavljali so šolske samostane in bili marsikdaj mecen tja do arhitekture in drugih umetnosti. Vemo pa tudi: škofije, kot habsburške ščitenke niso skrbele za izročilo o Celjskih,

³⁴ Fr. Baš: Celjski grofi ... Celjski zbornik 1951, str. 7.

³⁵ Fr. Baš: Celjski grofi ... Celjski zbornik 1951, str. 22.

kot ne o podeželskih puntih. Kar so ohranili, so ohranili nižji duhovniki; redka izjema je škof Slomšek, dasi ni bil zgodovinar!

S čustvene plati spodbija Baševo trditev drug rojak: Ivan Rojnik. Kot izseljenec piše 1969 iz Venezuele sorodnikom v Braslovče: »... Sedaj še nekaj o naših običajih in pripovedkah ... Tudi pripovedko o starem gradu Žovnik bi bilo vredno kje obelodaniti. Starejši ljudje še gotovo vedo kaj povedati o skritem zakladu, ki ga varuje kača in ga bo našel, če se ne motim, Falentov. Nadalje, da so mnogi ljudje videli ponoči se sprehajati ljudi brez glav. V narodu je še živelo pripovedovanje o času, ko so gradili Žovnek. Baje so se tlačani s Hrvaške (kajkavsko Zagorje, op. V.H.), ki so prišli pomagat graditi grad, vračali na svoje domove samo z volovo kožo ...«³⁶

Rojnikovo pismo seveda ni strokovno pisanje, ampak samo opozorilo, da bi se kdo lotil razpleta omenjenih pripovedi. Domačini v Braslovčah vedo še kaj povedati iz preteklosti Žovneka, kakor tudi Taborčani o nekdanjem gradu Ojstrica. In tako je »sprehajanje ljudi brez glav« v šmartenskih gozdovih med Braslovčami in Taborom neposreden odmev domačinov na smrt rojaka s Savinjske doline in trojnega grofa oziroma kneza, katerega je dal Lacko Hunyadi lokavo pobiti in mu odsekati glavo. Ne more biti dvoma, da se je lahko vračal v tako grozljivih obnavah, pod izhodiščni grad Žovnek, odskočišče svojega rodu, le v političnem atentatu obglavljeni Urh II. V celjsko-šmarskih hribih, vzhodno od mesta, pa še posebno nagosto krožijo po domeh dramatične legende, kako se v razvaline starega celjskega gradu v holmu nad Savinjo še danes vračajo slavni mogočniki.

Vzemimo, da so ljudske pripovedi posledica »romantičnega bajanja«; drobci iz nekritičnega pripovedovanja tega ali onega učitelja ali duhovnika, ki je celjsanski višek navezoval na krajevno zgodovino, grad, nastanek cerkve ali samostana. Mikavni drobci so se v nemirni ljudski domišljiji še bolj razrasli. Novejša narodnostna občutja so oživila spomin v dramatizacijah od Korošca Schneiderja (1817) do Petančiča itd. Teharčani so z grofi uravnoteženi soigralci. Tako se oboji povišujejo, ne da bi prosvetitelji razmišljali, kje se sodobne želje nerodovito prepletajo z drugačnimi sestavinami davne zgodovine. Ni dvoma, da je vse to, zlasti v Posavinju in vsem kajkavskem Zagorju ustvarilo nekak domač mit. Kakor so miti domala sporne vrednosti gre v tem primeru za drugačno vrednoto: za ljudsko izročilnost, ki sloni na zgodovinskih preveritvah in zasidranosti ...

Celoten splet je nepogledljivo pozitivistično zgodovinopisje doslej gledalo z veliko preozkih ljubljanskih izhodišč, češ da v obrobjih po Karantaniji ni kaj iskati. Tako zgodovinopisje je, ne enkrat, z levo roko odpiralo državnostne Celjske, a jih ni nikoli odrinilo. Knežja desnica je pač tako močna, da bo vprašanje odpirala vedno na novo, dokler ne bo vsa stvar rešena dovolj poglobljeno. Pa politiki? Nadrobnosti Kardeljeve misli bomo odložili za nekaj strani, zamudno, ali pronicljivo ob tem poudarja: knezi so bili »na Slovenskem nosilci centralizatorske politike ...« S te postavke ni obnavljal zgodovine še noben zgodovinar.

* * *

Iz dosedanjih obnov vemo, da je 23. 11. 1457 na Češkem (menda zastrupljen ali za kugo) nenadoma umrl sedemnajstletni sorodnik Ladislav Posmrtnik, vnuk Barbare Celjske. Vdova Katarina je zdaj dokončno kapitulirala. Ladislavova smrt dokazuje osnovno pravilnost Urhovega (konfederativnega) mednarodnega povezovanja. **Samo širše bazensko ravnotežje sil je mednarodno priznavalo in varovalo kneževino!** Propadla ni samo zato, ker je izumrl nosilec – temveč tudi zato, ker je v bazenu nastalo neko brezvladje. Nove razmere so dale prednost povsem novim igralcem in zvezam. Vzroka sta predvsem dva: višja »cerkvena praznina« na naši nadškofijski ravni in neustaljenost knežje deželnih stanov; plemičev, prelatov in mest. Vdova kneginja pa *ni bila sposobna*, da se včleni v pregrupacijo sil. Pičel mesec po Ladislavovi smrti je Brankovič poslal pooblaščenca k cesarju. V Gradcu sta pooblaščenca vazala: Vipavec Andrej Baumkircher in Gorenjec Friderik Lamberger dne **15. decembra 1457 podpisala toliko kot razprodajo kneževine!** Kakšno malodušje ob imenih poveljnikov, kot so bili Jan Vitovec, Andrej Baumkircher, Jurij Abfalter, Janez Lichtenberg in podobnimi vitezi. S takimi poveljniki bi bilo mogoče voditi dolgotrajno vojno in zmagati, kar nam v prihodnosti,

³⁶ Ivan Rojnik: Pismo sorodnikom 15. 5. 1969 iz Caracasa, Venezuela.

ki ni več Celjska, dokazujejo vojaško uspešni spopadi mož, kot je bil Baumkircher – prevzemnik celjskega Samobora.

Resentimentno samo **odpovedovanje** do državnostnih Celjskih in Goriških je bilo krivo, da smo povsem zanemarili poglobljene raziskave. V glavnem smo se zadovoljili s svojilno sentimentnimi »izsledki« avstrijskih pozitivistov. Njihove deformacije so bile »ideološka« hrana veliko Nemcem, še posebno, ker so bili tudi škofje na Slovenskem tako hvaležni Habsburžanom, da so se jim vzvratno upirali nekateri »grehi« Celjskih. Mednarodni položaj *oglejskega dela širše Slovenije* s svojstvenimi notranjimi okoliščinami je bil nekaj izjemnega. K temu je treba dodati še mnogojezično prevetrenost poznega srednjega veka pri nas. Zato je bilo pogosto težko *prepoznati* že na prvi pogled pravo bistvo stvari ali dogodka v nemško pisanem viru. Avstrijski pozitivisti tega niso hoteli, slovenski pa so za njimi leno prepisovali. Šele komperativna delovna metoda z upoštevanjem vseh znanih materialnih dejstev in dovolj izpričanih duševnostnih manifestacij lahko globlje zaorje ...

Prav neodpušljivo je, da je slovensko zgodovinopisje šele v letih 1960/71 načelo regeste ali izpise iz arhiva celjskih knezov. Gre za **1121 regest** (vsebinskih izvlečkov), ki jih v 4 repertorijih (seznamih) o delovanju državnostnih Celjskih hrani »*Hišni, dvorni in državni arhiv*« na Dunaju. Obravnavajmo torej: »**Izvečke tistih notranjeavstrijskih listin, ki jih je dal v letu 1752 gospod dvorni svetnik Rosenthal prenesti iz graške zakladnice v današnji tajni hišni arhiv.**«

Izvečkov je, kot že rečeno, 1121. Nič ne vemo o kriterijih, po katerih so bili izbrani. Koliko je pri teh rešetanjih odpadlo, prav tako ne vemo. V čigavo škodo, pa lahko uganemo! Manjkajo mnoge listine, ki se nanašajo na stike »rimsko-nemških« Celjskih z Ogrsko in Benetkami, kar je še posebno pomembno, saj so knezi **tro**-državnostni ali **tro**-kronski! Tako manjka še marsikaj, kar se nanaša na Medmurje in Zagorje, ki sta pomenila doberšen del kneževini. A če pogledamo samo prva dva repertoarja (seznama), ugotovimo nekaj šokantnega. V obeh svežnjih je 860 dokumentov. Od teh 860 papirjev jih je **83 takih, ki govore o mastnih avstrijskih razprodajah** celjske dediščine. V mislih imamo predvsem **krat-kotrajne**, a visoke zakupnine – in spet novi prenosi na nove dražbarske zakupnike, saj prodajali so Habsburžani malo! Bolj so ljubili zgodnjo kapitalistično zakupnino ...

Že iz tistega, kar je bilo objavljeno pred poglobitvijo v dunajski arhiv, je nesporno: po likvidaciji kneževine gredo skoraj vse posesti v zakup. Prav tako je tudi jasno: zakupnine, ki jih je pobiral cesar in jih je mogoče dokazati z listinami, in tudi tiste, za katere so viri izginili, ni plačal nihče drug, kot širše slovensko podeželje. Isto velja za Istro in Koroško! Za Medmurje in Zagorje v prej omenjenih svežnjih ni veliko listin o oddajah posesti v zakup. Ali vsa, sicer znana izžemanja, lahko označujemo predvsem kot zgodnje kapitalistično izkoriščanje dežele od dežele!

* * *

Do sedaj so ob zvezi: ljudstvo – knežji Celjski, dovolj znani le povsem nasprotujoči si načelni pogledi. Dokumentirano ni doslej kaj dosti znano, kako je delovalo izumrtje na podložnika. Vendar pretresimo najprej ljudski spomin v Posavinju in v kajkavskem Zagorju. Presenetljivo je vsekakor: naj kmet ali katerikoli nezgodovinarski pripovedovalec ve, ali ne ve, kdaj so bili kmečki punti – pred Celjani, ali za njimi – nekaj pa vendarler ve: pod Celjskimi ni bilo uporov. Toliko je pustilo ljudsko izročilo. Ta spomin na kneze se ne ohranja samo po habsburških in drugih nasprotovanih anekdotah!

V okvir srednjeveškega versko karitativnega delovanja je treba vložiti drobec iz Pleterij. Ko je Herman 1429 predpisal obletnico te ustanove, je določil: »da naj vsako leto na ta dan dobi dvanajst revežev po eno hodnato zimsko suknjo«. Podobna dobra dela so znana tudi za druge fevdalce. So pa vendarle bili taki, ki dobrih del niso premogli.

Herman II. je bil s svojim samosilstvom v marsičem podoben italijanskim oblastnikom tistega časa. Ne samo v orožju, denarništvu in z absolutizmom v rodbini, ampak tudi v deželni ureditvi. Celjski kronist posebej poudarja: »... Za njim so hudo žalovali, ker je bil veren gospod, resnični spokornik. Kjerkoli je mogel, je spravljaj sprte, med siromaki in bogatini ...« Take stvari v ljudstvu ostanejo.

Herman je znan po pravni stalnosti in varnosti. Hkrati z drugimi velikimi fevdalci, če že ne pred njimi, je uzakonil in vpisal »... služnosti na svojih zemljiških posestvih v tako imenovanih fevdnih knjigah ...« Urbarizacijo je nadaljeval Friderik II. v letih 1436–1443. Vse to je bilo pozneje preneseno v graške in dunajske arhive ...« Celjski gradovi so le v manjši meri sedeži vazalov. V veliko večjem obsegu so sedišča upravnikov posestev, gradnikov ali kastelanov. Ti so posesti uradniško in poceni upravljali. Kako je bilo s to stvarjo v prihodnje!? Med stotino podobnih primerov je posebno zanimivo gospostvo Ojstrice nad Taborom v Savinjski dolini. (Na zakup podobnih gradov pa naletimo na vsem širšem Slovenskem. Segajo tja do Završja (Piemonta) na Mirni v Istri, ki je od 1420 enklavno oddvojena posest Walseejsko-Celjskih.).

Od usodnega prevzema celjske dediščine leta 1457 prehaja prvotni grad Ojstrica in niže ležeča graščina iz rok v roke raznih zakupnikov. Prvi je Ivan Eckelheimer, temu je leta 1462 sledil Nikolaj Aprecher ... Leta 1470 je najemnik Janez Aprecher, 1484 Krištof Obračon. Leta 1487 dobi grad Peter Šveinhaupt, 1494 je grajski upravnik Toman Gradeneker. Leta 1501 dobi Ojstrico Leonhard Raumschüssel; 1530 ima tu besedo sin Krištof Raumschüssel, dokler grad 1535. leta ne preide v roke kraljevega svetovalca Jošta Lilienberga. A 1566 dobi Ojstrico s sodnijo vred Maksimilijan Schrattenbach. Njegova, s frankovskega priseljena rodbina je na gradu dvesto let – vse do 1767.³⁷

Gospostvo Ojstrice si je potrebno posebej zapomniti. Kot že rečeno, so zakupniki od leta 1566 do 1767 Schrattenbachii. Priimek je povezan s slovenskim podeželskim puntom, ki je izbruhnil leta 1635 med podložniki Ojstrice. Gospostvo je vključevalo predvsem vasi okoli Tabora, ali ob savinjskem pritoku Volski-Bolski. Časovno zaporedje vseh zakupnikov od ukinitve kneževine leta 1456 pa do 1635 da skupaj 179 let. Delitev desetih zakupnikov v 179 letih pove, da so se menjali povprečno *na vsakih deset let!* Ali je potem res še treba dokazovati, da je bil nesporen fevdalec, s plačanim oskrbnikom, neprimerno lažje breme za tlačana kakor pa zakupniki. Zakupnike so uporabljali Habsburžani zato, da so iz celjanske in drugih dediščin kar največ iztisnili. Po cesarjevem zgledu je seveda šel še zakupniški »graščak« – domala »mlada in lačna uš« s svojimi renesančnimi potrebami ... Vendar to je samo prva in nekako »zasebna« stopnja. Za slovenski narod, ki se izoblikuje šele v naslednjih stoletjih, je pomembnejša druga stopnja – družbena. Namreč kam gre presežna vrednost dela ali »čisti« denar?! Savinjski kmet in celjski meščan *nista* več bogatila deželnega in dvojezičnega kneza – s tem tudi *nista* več *pospeševala svojega razvoja!* ... Po 1456 sta redila dvor oddaljenega enojezičnega cesarja in množico nenasitnih, domala *uvoženih zakupnikov!* Ojstriški primer, ki ga brez težave lahko posplošimo na širšo Slovenijo, pove dvojno:

Takoj, po izumrtju knezov, so obstajale zadostne možnosti, da se celjansko imetje ohrani bolj zaokroženo. Te možnosti so bile tudi pozneje, ko je že vse prevzel Avstrijec – če mu zgodnje kapitalistično ekonomsko ne bi bilo do tega, da kneževino drobi v brezperspektivna najemništva. Lahko je razumeti, zakaj je to hotel: treba je bilo napolniti nenasitno cesarsko blagajno. Za ocenjevalca – v 20. stoletju – je prvenstveno, da ta **blagajna ni bila več na slovenskem** ali kajkavskem jezikovnem področju, temveč v Gradcu in Budimpešti. Pogosto menjavanje zakupnikov doda še en sklep: vsi »graščaki« so poleg zakupnin cesarju itd. poskušali na naglo zadostiti še svojim hitro rastočim »humanističnim« potrebam po višjem standardu. Pri takem sistemu seveda ni za nižjega deželana in za njegov hitrejši razvoj ostalo nič ali zelo malo.

Tu se nam zariše vsa usodnost:

»... Nasprotje med centralističnimi tendencami monarha in partikularizmom plemstva se ob tej priliki ni več prvič, ne zadnjič povezalo s tendencami po samostojni politični in kulturni afirmaciji slovenskega ljudstva. Tako je bilo na primer ... s celjskimi grofi, ki so se v boju proti Habsburžanom poskušali nasloniti na slovensko tradicijo svojega ozemlja. V to kategorijo bojov ... spada nekoliko tudi krvavi upor malega plemstva pod vodstvom Andreja Baumkirherja in Ulrika Pesničarja in drugi podobni pojavi XV. stoletja ... Seveda se akcija celjskih grofov bistveno loči od upora malega in srednjega plemstva, ki so kot taki tekmovali

³⁷ Rajko Vrečar: Savinjska dolina, Žalec 1930, str. 158; Andreos Gubo: Geschichte der St. Cilli, Gradec 1909, str. 166, 195 itd.

za državno oblast. Bili pa so **na Slovenskem nosilci centralizatorske politike** (podčrtal V. H.). Tako so se dejansko razvijali v smeri samostojnega absolutnega monarha. V tem smislu je akcija Celjskih grofov vsebovala tudi neke progresivne elemente v ekonomskem povezovanju slovenskega ozemlja ...³⁸

Več kot presenetljivo je, da se ob tej predirni družbeni oceni ni zamislil še noben zgodovinar. Speransovo izhodišče bi ga sililo – če ne k iskanju novih dokumentov, pa vsaj ponovnemu pretresu že znanih. Ob tem pretresu bi ugotovil, da postane primer celjansko-goriške centralizacije slovenskega ozemlja prav jasen šele, če ga ilustriramo z naslednjo fazo. To je: s podonavsko centralizacijo, ki pomeni popolno provincializacijo in »oglušitev« širše Slovenije. Kaj pa se je zgodilo z deželo, ki se je znašla brez politične moči, s tem pa tudi brez gospodarske in kulturne prepsektive? Skozi nadaljnjih dvesto let nam na vprašanje odgovarja malo tega obravnavani primer gospodstva Ojstrice.

Pozitivističnemu zgodovinarju 19. stoletja niso manjkale samo slovenske pisane listine, da bi recimo Celjskim ali Goriškim priznal primeren odstotek naše »krvi«, ampak so se ujeli še v zanke velikonemštva! ... Zato so se (za nazaj) bali, da nas morebitni nadaljujoči Celjski, Goriški in Banffyji ne bi še bolj potujčevali, kot so nas Habsburžani in njihovi zakupniki ... Pa velikonemški zgodovinar? Zavestno ali pod vplivom nepopolnih teorij in »pozitivnih dejstev« je trdil: Slovenci niso državno in družbeno ustvarjalno ljudstvo. Mnoge je ta trditev tako zbegala, da so resentmentno odklanjali vse, kar ni bilo kmečko, ker so bili baje samo kmetje »čistokrvni« Slovenci!?

Zdaj res ne bo šlo – za trenutek – brez »če«! Slovenci so se jezikovno vsaj delno ohranili ob dunajski centralizaciji in številnih, predvsem nemško govorečih priseljencih – zakupnikih. Ohranili pa bi se še toliko lažje – če bi na Slovenskem uspeli »nosilci centralizatorske politike«, to je politike, ki bi centralizirala *slovenskega mesta*!

In če Slovenci in kajkavci vendar ne bi bili sposobni slovenizirati domačega dvojezičnega dvora!? Potem bi imeli prav velikonemški zgodovinarji: Slovenci so nesposobni in jih ni bilo škoda – ne v preteklosti, ne v prihodnje ... Spričo dežele na »prepihu« je imela naša vas celo kakšno prednost pred bavarsko – in ne samih minusov. Večstranski vplivi so vedno boljši kot samo ene vrste veter. Večina materialnih, družbenih razmer pa tudi ni bila slabša kot na Bavarskem – seveda, če spet ne načenjamo jezika!

Tudi v srednjem veku je vsaj v več generacijskem razvoju, če ne za posamezno obdobje veljalo: dežela (oziroma ljudstvo) ima tako vlado, kakršno zasluži, pravilneje izsili! Fevdalizem namreč ni povsem zapiral razvojne poti človeku (bolje rodu). V okviru takratnih razmer se je lahko povzpel marsikdo, ki se je želel učiti, tvegati ali izigravati s pomočjo cerkvenih ali mestnih vrat ... Preprosto v *treh generacijah* se je lahko prenekateri tlačan vzdignil v duhovnika, vojaka (celo) nižjega plemiča. Enako ni bila povsem zaprta pot do rokodelca, če že ne celo do meščana. Seveda, pogoj je bil, da se je hotel in znal premočrtno učiti, ali v spopadih tvegati na pravi strani; to pa je večna zakonitost! Od meščana, duhovnika in viteza je šla pot po isti zakonitosti, **dasi s težjimi »kriteriji«, še bolj navzgor!**

V hudo zablodo lahko vodi pretirano poudarjanje kmečke nesvobode. V visokem srednjem veku je družba že zelo razslojena, to daje prenekatero možnost pobega, »zabijanja« in podobnih »ponikanj«! Podložniki bivših Celjskih so dobro vedeli za takšna in še kakšna stranska »vrata«, brž ko so prišli pod Avstrijce. Drugače si ni mogoče razložiti, da so za Maksimilijana I. in njegovimi nasledniki »nekateri kraji spodnje dežele (celjske grofije) čisto opusteli in, da so se kmetje izselili ...«³⁹

Preraščanja »v mestni zrak, ki osvobaja« in podobna izmikanja so bila mogoča le do določenega odstotka. Vmes so tudi neznanke in tragične okoliščine, pa nerazložljiva naključja sreče, nesreč in marsičesa, kar se sploh ne da pojasniti. Slednje pa tudi v zrelem veku ni segalo le po tlačanu, ampak je bilo mogoče v vseh družbenih plasteh.

Tragičnost naključne smrti Urha Celjskega in usodnost tega dogodka za slovensko in zlasti kajkavsko jezikovno področje je menda izpovedana. Še in še bo treba poudarjati hude posledice zaradi vdovine nesposobnosti. Najusodnejše pa je gotovo bilo to, da ni bilo več živih

³⁸ E. Kardelj – Sperans: Razvoj slovenskega narodnega vprašanja, Ljubljana 1957, str. 86, 87.

³⁹ Andreas Gubo: Geschichte der St. Cilli, Gradec 1909, str. 201.

potomcev. Obstajale so vse možnosti, da se kneževina ohrani in obdrži, a spet: samo, če bi rod imel svojega pravno formalnega naslednika. Državnost se sama v sebi, ob povsem »misijsko« neoblikovani višji (škofijski) cerkveni organizaciji, deželnihi stanovih in pravnih temeljih še ni dovolj utrdila. Zato se je knežja zgradba naglo podirala – vendar nič hitreje, kot recimo: v Provansi, Burgundiji, Milanu, Bretaniji itd.

Pogodben postopek podreditve Parizu so na Vinskem v korist Avstrija opravili popolni domačini. Urhov član »notranjega sveta« (vlade) in »gradnik« na gospostvu Čakovec Friderik Lamberger in Andrej Baumkircher sta 15. decembra 1457 v Gradcu podpisala »kapitulacijo«. (Tu je izhodišče za »ljudsko« izročilo, da si Lambergerjev potomec Krištof v »narodni« pesmi lahko *naroči* iz celjske dediščine: »Na Kranjskem imam tri gradi, da bi moji prosim bili ...«).

»Opolnomočenca« sta Katarini za preužitek pribarantala samo grad Krško in obljubo: 2000 mark penězov letne rente in nekaj drobnarij ... Vitovec se je – kot vedno – znašel! Šel je v mednarodno delitev oblasti! Ponovno se je pobotal in postal 8. marca 1459 Friderikov vazal. Tudi zdaj še vedno na temeljih celjske dvotirne državnosti! Saj je vazal v dveh državah – med katerima bi rad, po celjskem vzgledu, »vtaknil svoja« podedovana gospostva ob Sotli, Muri in Dravi ...⁴⁰

Mir 1460 v Požarnosti /Pusarnitz/ pod Velikim Klekom

Vse, kar je počel od leta 1456 do 1459 avstrijski vojvoda in »rimski« cesar Friderik III., je kazalo, da si »rimskega« dela državnostne kneževine Celjskih ne misli deliti s pokneženimi goriškimi grofi. Ta naslov jim je priznal nasprotnik habsburškega rodu, češki kralj in cesar Karel IV. Luksemburški na 2. februarja 1355. S tem so Goriški že drugo stoletje skoraj neodvisno državnostni. Sigismund Luksemburški pa jim je /ob posredovanju Celjanov/ na 2. julija 1415 potrdil vse pravice, ki so izvirale iz njihove dolgotrajne in tradicijsko ukoreninjene službe, zaradi katere so se podpisovali koroški palatini (ali nekaki komisarji). V tej zvezi sta pomembna trajna fevda grofijca Vovbre nad Velikovcem in Možberg-Moosburg. Gospostvi sta bili ob jedrišču izseljenega (nekdanjega) »okraja hrvatov« po virih iz 10. stoletja.

Do sedaj znani poskusi nazorne obrazložitve izvora poimenovanja »hrvat« niso dokončni. V oznaki »okraj hrvatov« pač ne gre za določeno **prednarodnost** okoli 10. stoletja, ampak za prenesen pomen. Možna nordijska označitev poklica črednik = »hord vard« (hrvat), se delovalno ujema z latinskim pojmom: herbatiko (herbatika) = pašnina, kar je 804 oziroma v 10. stoletju pomenilo: živinorejec, koban, čatar, čopar, čeh, pastir. Slednji pa so vedno tudi vojaki in preseljevalci.

Novejše osvetlitve koroškega, nemško pišočega zgodovinarja Hermana Braumüllerja odklanjajo »dogajanja«, da izvirajo Goriški iz Bavarske, kot so domnevale starejše nemško sentimentne »razlage«. Slovenci so jim resentmentno verjeli. Veliko bolj nesporno je, da Svinško-Goriški izvirajo iz karantanskega »okraja Hrvatov«. Po prostorski kontinuiteti, če že ne po »krvni« sodijo med post karantansko plemstvo. Za ogrskimi vdori so se v naših posebnih družbenih okoliščinah uveljavljali prvenstveno na jugozahodu širše Slovenije ali natančneje: so-upravljalci donosnih karavanskih poti vzhodno od Grossglocknerja /Velikega Kleka/. In še pomembnejši so Ortenburški kot dopolnjevalci Kranjske marke, ker s svojega središča v Radovljici niso prinašali samo slabih novosti, ampak so tudi mnogo pripomogli za poselitev dežele.⁴¹

Sile beneške republike so 1420 vzele oglejski cerkveni državnosti furlansko istrsko ozemlje (Buzet itd.). Do tega časa je sedež Goriških, »dednih kapitanov in advokatov oglejskih«, v Gorici. Iz izpostavljenega glavnega mesta ob Soči morajo v »bleščečo izolacijo« na Bruck (Lienz). Okoli 1460 so le občasno v Gorici. Več so v Lienzu, ki spada do leta 1501 k Zahodni Koroški! Ali sinovi so bili v vzgoji pri sorodnikih dinastih Celjskih na gradu Žovnek v Savinjski dolini itd.

Goričana Janž (v požarniški pogodbi je Johansen) in Lenart se spričo nenاسitnosti Avstrijca nista mogla sprijazniti, da bi za Celjskimi ostala praznih rok. Sklicevala sta se na

⁴⁰ Andreas Gubo: Geschichte der St. Cilli, Gradec 1909, str. 164, 165; H. H. St. W. rep. XXIV. 151, 152.

⁴¹ Hermann Braumüller: »Die Frage des Kärntner Pfalzgrafenamtes, Carinthia I/3, 1950/140, str. 618, 623.

dedne pogodbe (npr. iz leta 1437 itd.). Po teh pogodbah je bil Janž v primeru izumrtja upravičen do bivše ortenburške (radovljiške) grofije ali knežije, torej do gospostev na Kranjskem in Koroškem.

Že 13. decembra 1456. je Janž na svojo roko zaokroževal goriško državnostno ozemlje na Zahodnem Koroškem. V Gradcu je prišlo do poravnave 4. in 5. februarja naslednjega leta. Avstrijec je obetal zlasti dokončno priznanje goriške državnosti – državno kneštvo. Tako pogodbo je 1443. sklenil Friderik s Celjskimi, zdaj naj bi Goriška in Avstrija stopili v deželno konfederativni odnos, ki bi ju vezal le »rimski« cesar. K temu je Avstrijec obljubil še milijardni znesek (po valuti 20. stoletja). Goričanu je zapisal »letno plačilo tisoč funtov pfe-ningov« ali veliko več, kot je v resnici želel in mogel dati.

Ob cesarju, gluhem za njegove pravice, je Janž Goriški vnovič skušal doseči vojaško rešitev. Jeseni leta 1459 je vdružil vdrl iz Lienza ali »prednje knežije Gorica«. Lienško gospodstvo je obsegalo: Zahodno Koroško (po letu 1501 Vzhodna Tirolska). Upoštevati je nujno tudi Ziljsko dolino navzgor od *Wasserleonburga* (Čače), Možberk, pa grofijico Vovbre itd. Janž je očitno želel povezati »predno knežijo« čez Ziljsko dolino in čez »deželsko sodišče med Beljakom in Pontebo« z osrednjo Goriško in posestmi na istrskem Krasu. Zaokrožitev pa se ni posrečila.

Celjsko-goriški sorodnik in zaveznik ogrski in češki kralj Ladislav Postumus je bil ob sovražnostih 1459 že dve leti mrtev. Zato je šel Goričan v politično zaveznitvo s cesarjevim bratom Albrechtom VI. (bivšim celjskim zaveznikom). Janž je zasedel in iz vojaško-strategičnih razlogov razdejal nekatere celjsko-ortenburške gradove: Falkenstein ob Gornji Beli (pod Velikim Klekom), Goldenstein pri Dellach-Dolah v Gornji Ziljski dolini, Reifenstein, Gornji Dravograd, Kamen in Breznik ob Zilji ter trg Spittal. Naskočil je tudi Ortenburg na desnem bregu Drave ob Spittalu.

Janž Goriški je v teh osvajanjih že »domala združil« svoje posesti v Lienški kotlini in Ziljski dolini s svojo posestno glavnino ob Soči in severni Istri. Dve poti je dejansko že imel. Prva pot je šla iz Koč in Mute – Mauthen v Ziljski dolini čez Karnske Alpe, to je čez Plöckensko sedlo, v furlanski Tolmezzo. Naprej pa do enklav v Furlaniji in do strnjenih posesti na zahodnih obrobjih v Brdih, kjer so bili donatorji samostana Rožac in gospodarji gospodstva Krmin. V drugo so Goriški imeli pravico do »deželskega sodišča« v Kanalski dolini »od Rennsteina do Pontebe«. Tretjo pot je Janž skušal uresničiti s tem, da bi povezal celjsko-ortenburške posesti na zahodnem Koroškem s posestmi na Gorenjskem. Tu so imeli Celjski: Belo peč in seveda svoje upravno središče v Radovljici, pa Bohinj (Srednja vas, Stara Fužina s Triglavom), Smlednik itd. Vendar do teh točk ni prišel. Obtičal je pri Vajškri-Landskronu nad Beljakom. Tako Janževo združenje porečij: Gornje Drave, Save in Soče v enotno deželo ni nikoli zaživel.

Omenili smo že, da je takoj po smrti Ladislava Postumusa (23. 11. 1457.) njegov »zvesti« vazal gospod Strmški, zagorski knez in slavonski ban Vitovec, dosegel spravo s cesarjem. Posredoval je Jurij Ungnad »ta najbolj bogati na Štajerskem«. Jan je v Dunajskem Novem mestu okoli 8. marca 1459 obljubil Avstrijcu, »da ne bo nikoli več nastopal proti cesarju«.

Novega vazala Jana in njegovega svaka Andreja Weispriškega je Friderik še tisto jesen preizkusil. Po dogovoru, ki ga je imel z vojvodo, mu je moral »priskrbeti 400 konj, na svoje stroške, za boj z Goriškim«.⁴²

Avstrijec se je potemtakem ob pomoči (deželnega glavarja) Boltežarja Weispriškega in bamberskega škofa že *marca* pripravljal na boj. V jeseni je bil Janž Goriški toliko *kot prisiljen v spopad*. Zvičajnost Friderika III. je prav prozorna. Urh II. Celjski je v začetku marca 1455 razpolagal s presenetljivo močjo, kar »tisoč okinčanih konjenikov« je bilo pod njegovim poveljstvom ... Ako navežemo teh »tisoč konjenikov« na »400 konj« v letu 1460, je tudi razvidna razlika od svoječasne vojaške moči Celjskih, kakor tudi moč »sodediča« Vitovca. Primerjajmo podatek z nekim drugim. Čez kakih 50 let (ali v 16. stoletju) so morali vsi koroški plemiči priskrbeti 160 do največ 320 konj. Ali pozivu se je odzvalo le »10 ali 12 plemičev«.⁴³

⁴² Andreas Gubo: *Geschichte der Stadt Cilli*, Gradec 1909, str. 166; H. H. St. W. AB ... Reper. XXIV, izpis 618.

⁴³ Alex. Georg Supan: *Die vier letzten Lebensjahre*: Wien 1868, str. 88, 117 itd.; Bogo Grafenauer: *Kmečki upori na Slovenskem*, Ljubljana 1962, str. 425.

K tem »400 konjem« še pojasnilo: vsak vitez je imel za prenos opreme in za ježo po dva, če ne kar po tri konje. Tako nam je tudi približana številna moč Vitovčeve vojske. V letu 1457 je z »800 konjeniki« vdrl skozi Savinjska vrata nad cesarja, ki je iz mesta pobegnil v trdnjavo Gornje Celje, ko si je prvič neuspešno prisvojil kneževino Celjskih. Primerjave prvega in drugega števila govorijo, da je imela vdova Celjska leta 1457 kar okoli 2000 konj!?

Friderik je zdaj s povišanji in posestmi podkupoval Vitovca. OD 15. na 16. december mu je celo obljubil v dedovanju grad Bruck v Lienzu, če ga zasede. Zagotavljal mu je tudi neodvisno knežstvo in med drugim (spet male »milijarde«) kar »5000 funtov pfeningov«.

Odred bivše celjske vojske je bil kmalu na »Vitovčeve stroške« nared. Udaril je proti: Vajškri-Landskronu nad Beljakom. Pohod je vodil sam zagorski grof (knez) Vitovec, s Sigismundom Pesniškim (von Posing). (Bržčas: Pessenitzer – Pesničar, ki so bili po Doblingerju vazali Walseesko – Devinskih). Vitovec je kmalu nevarno prevladoval vojaško silo Goriškega. Avstrijec je zanesljivo tudi na Koroškem »delil in vladal«, saj so Janžu »mnogi vazali odrekli pokorščino in pomoč«.⁴⁴

* * *

Nevarnost popolnega poloma državnosti Goriških je vznemirila Benetke. S tem, ko se je sesula kneževina Celjskih in so bili pred zlomom Goriški, se je zamajalo mednarodno ravnotežje med Alpami in Istro. Benetke očitno niso želele, da Goriški v tem trenutku in tako izginejo. Na furlansko in istrsko mejo bi prišla Avstrija, a te so že tako imeli dovolj z njeno prefekturo nad Trstom in njegovim emporijem, ki je bil »načelno« še vedno neodvisen.

Namesto Goriških bi stopili Avstrijci v »soposestništvo« Furlanije in Istre. Take ločene posesti so bile: Latisana, Belgrado, Pordenone, Logunare, Merano, Porpetto, Oglej (prefekti oglejskih božjih hiš), Gradiška ob Soči, Krmin, Devin, veliko gospostvo Završnik (Švarcenek – Nigrignano).⁴⁵

Gospostvo Završnik je več stoletij vključevalo (poznejšo enklavo Celjskih) Završje (Piemonte) severno od Mirne. Goriški so dolgo uporabljali tudi Buje in Buzet. Do leta 1420 so imeli določene pravice pri nekdanjem »večnem fevdu« trdnjavi Rašpor v (poznejši) Čičariji, Momjanu (pri Piranu), Emoni novi – Novem gradu in morda še kjel? ... Te posesti so si lastile Benetke. Prav nič jim ni bilo do tega, da bi jih prepustile Avstrijcu, če bi ta z Vitovčevo pomočjo dokončno le obvladal Goriške. V tem bo bržčas vzrok, da gre Serenissima v pomirjevalno posredovanje.

Beneški senat je že 16. decembra 1459 poslal pismo koroškim stanovom. V njem zanika »govorice, ki krožijo«, da so Benetke podžigale Goriške za vojno z Avstrijci. V pismu zagovarjajo mir in »nemoteno trgovino«. V ta namen pošlje senat tudi poslanika – posredovalca Giovannia Ema, ki bi pridobil Goričane za mir«. Emo 6. in 8. januarja 1460 poroča senatu o svojih posredovanjih.

Beneški senat je očitno želel tak mir, da se goriška državnost ohrani, a odločneje ji ni hotel pomagati, čeprav se zdi, da so Goriški računali na pomoč iz Benetk in morda še od kakšne državnosti v Gornji Italiji (npr. Gonzage v Mantovi). S tem seveda ni rečeno, da Goriški v prihodnje niso imeli sporov z Benetkami zaradi enklavnih posesti v Furlaniji in Istri.

Nekoliko obrobno, a zato še bolj zanimivo je naslednje. Benečani so menda **zadnji**, ki priznavajo koroško **državnost**. V zadevi »pokneženega grofa iz Gorice in palatina Koroške so se 1460 deželni stanovi neposredno in v svojem imenu pogajali s tujo državo«.⁴⁶

Janžev najmlajši brat Lenart je imel v obravnavani vojni kakih štirintriideset let. Verjetno je, da je med sovražnostmi upravljal »notranjo Gorico«. Hitro po koncu vojne, v »postnem času« je bil na posestvih ob Soči. Od tod se pritožuje nad (Feba IV. della Torre ali Turnom) »goriškim kapetanom, ki noče ubogati njegovih navodil« ...⁴⁷

⁴⁴ Johann Rainer: Der Frieden von Pusarnitz, Carinthia I/1–3, 1960, str. 175.

⁴⁵ Primerjaj: Camillo de Franceschi: Storia ... di Pisino, Atti e Memorie, Benetke 1949 str. 38, 292 – in R. M. Cossar: Storia dell'arte ... in Gorizia, Pordenone 1948, str. 33.

⁴⁶ Johann Rainer: Der Frieden von Pusarnitz, Carinthia I/1–3, 1960, str. 179.

⁴⁷ Josef Weingartner: Die letzten Grafen von Görz, Schlern-Schriften. 98. Innsbruck 1952, str. 122.

* * *

V takih okoliščinah, tako doma v kneževini kot v mednarodnem obsegu, so bili Goriški pahnjeni v vojno. Zagorsko-varaždinski in medmurski knez (grof) in celjski »sodedič« Jan Vitovec je napadel sile Janža Goriškega pri Vajškri – Landskronu nad Beljakom. Nadrobnosti o bojih so doslej neznane. Po Santoninu vemo le za veliko škodo v podrthih gradovih. Vitovec je naglo zasedal važnejše postojanke ob Zilji in Dravi navzgor do Lienške soteske (zahodno od Lienza). Z vojno uslugo Avstrijcu je Vitovec usodno posegel v zaton poslednje velike in knežje neodvisne državnostne rodbine na širšem Slovenskem. Zgodovina ni samo trenutek, ta trenutek je vzročno vezan s preteklostjo in prihodnostjo! Zato je Vitovec posredno sprožil celo prvi podeželski upor na Slovenskem Koroškem leta 1478. Punt je zagorel predvsem v sotočju rek Zilje in Drave in na drugih bivših goriških in celjskih (ortenburških) posestih na Koroškem! (temeljno sokrivdo dunajske cesarske centralizacije za podeželske upore pa bo mogoče odkrivati pri nadrobnih obravnavah nasledujočih obdobjih.

Ob vseh zasedbah in strategično »važnih« razdejanjih si je treba zapomniti gradove: Greifenburg ob Gornji Dravi, Goldenstein in Aichelburg – Dolnji grad v Zilski dolini. Bili so sicer last Goriških, a so jih med sovražnostmi »podrli cesarski«, torej vazal – Vitovec s svojimi ljudmi! ... Zlasti gradovi: Greifenburg, Goldenstein in Aichelburg kažejo po poročilih Paola Santonina neposredno zvezo s prvim kmečkim puntom leta 1478. Grad Kamen (poznejši grad in hkrati tabor v kraju Kamen v Podjuni) je bil do leta 1456 v celjski posesti. Prehodno so ga menda upravljali Goriški, kot doto in dediščino svakov iz Celja. V goriško-avstrijskih spopadih leta 1458 in 1460 je bil tudi Kamen podrt. Nadrobnosti, kako je vojna okoli gradov: Dolnji grad, Kamen itd. vplivala na prvi kmečki punt na Koroškem – pridejo na vrsto pozneje. Hkrati je treba vnaprej opozoriti na podobno izgubo perspektive v dolini Enns na Gornjem Štajerskem, kjer si je Habsburžan okoli 1466 prilastil neodvisna gospostva Walsee – Enns (Devinski) in menda tudi postkarantanske Stammburg-Schaunberg, po »krvi od Walohuna«. (Po vrhu še to, da je bil rudnik v Schladnigu ob Ennsu v letu 1408 v lasti Goriških.)

Zlasti s priključitvijo posesti Walseesko-Devinskih se Habsburžanom odpirajo imperialne možnosti. Sočasno s tem je treba naglasiti, da niso samo Celjski in Goriški stremeli k popolni neodvisnosti v dunajsko »rimske« veledržavi. Tudi »Montforti, pa (koroški) Kraigi in (tako rekoč vse slovenski) Wälssejevci so si s (luksemburškimi) cesarskimi privilegiji skušali odpreti pot do neodvisnosti v imperiju.« od Habsburžanov/. Nič docela sprtega s časom. Želeli so le suverenost v svojih enklavah ali družbenih srenjah kakršne so že bile v Švici, Dubrovniku in čez obdobje tudi pri holandskih gezih in še kje.⁴⁸

Odredi Janža Goriškega niso bili uspešni proti izurjenim enotam bivšega Urhovega vojskovodje Vitovca. Spričo tega je prišlo 25. **januarja 1460 v kraju Pusarnitz (Požarnici) do sklepnega premirja!** Pusarnitz – Požarnica je spadala pod majhno otočasto salzburško posest Feldsberg nad Spittalom ob Gornji Dravi. Tako je bil požarniški mir med Goričanom in novopečenim habsburškim vazalom Janom Vitovcem sklenjen na nevtralnem ozemlju.⁴⁹

Mir v Požarnici oropa Goriške za koroške rodovne dražvnostne posesti. Habsburžani so jim leta 1460 vzeli tudi večni fevd, »grofijico Vovbre nad Velikovcem«, ki jo dobe kot zakupnino Ungnadi. Enako huda je izguba »palatinskega gradu Možberg nad Celovcem«. Izgubili so torej vse do znane »Lienške soteske na zahodu«. To se pravi Avstrijcu je pripadalo vse do novejšje koroške meje na zahodu. »Tako je bila Avstrija rešena velike nevarnosti, da bi se oblikovalo neodvisno nemško kneštvo med Štajersko, Tirolsko, Koroško in Kranjsko.«⁵⁰

Pustimo v nemar sentimentno svojilnemu Wutteju njegovo označitev »nemško kneštvo«, saj vemo, da je bila večina goriško-ziljskega prebivalstva slovenska. In ravno te večine se je bal v tem »nemškem kneštvu« – kot »velike nevarnosti«. Wutte je bil pač žrtev časa, ki je videl človeški vzpon samo v veledržavah. Povsem je prezrl obdobja, ko je (večjezični) človek cenil male demokratične ureditve ...

⁴⁸ Herman Wiesflecker: Kaiser Maksimiljan I., Wien 1971, str. 50. Carl Czoernig, Das Land Görz und Gradišca, Dunaj, 1873, str. 613, 628.

⁴⁹ Johan Rainer: Die Frieden von Pusarnitz, Carinthia I/1–3, 1960, str. 175, 179.

⁵⁰ Martin Wutte: Zur Geschichte Kärntnes . . . Carinthia I/1935–37, str. 49.

Po Požarnici obdrže Goriški dele državnosti zahodno od »Lienške soteske«. Ohranijo si tudi vso Goriško, dele Krasa. Še posebno so pomembne posesti v Furlaniji in ob beneški Istri (Završnik). Slednja gospodstva jih (kot Celjske do leta 1456) ohranjajo v trodržavnostne: Goriške, »beneške« in »nemške« kneze.

Lenart dobi za veliko posojilo Maksimilijanu I. (ta denar potrebuje za vojno proti Ogrom 1497) del celjske grofije Ortenburg pri Spittalu. Za ta protibeneški kompromis je Goričan prepustil Avstrijcu enklavne posesti po Furlaniji; Codròpo, Belgrad Latisano, Krmin itd.⁵¹

Navedene »zamenjave« so potekale pod Lenartom, ki je bil poročen s Pavlo Gonzaga, kneginjo iz Mantove. Ostala sta brez potomcev. Kljub temu je prav po starčevsko senilno zaokroževal svojo knežjo državnost. Vendar tudi če bi bil mlad, to ni bil več stari goriški vladar. Že zato ne, ker ima zadnji Goriški, v letih 1497 do 1500 le v fevdu (ne v lasti) dele nekdanje ortenburško-celjske grofije, vendar samo na koroškem zahodu. »Navržene« drob-tinice so bile dolgoročna zaščita pred tem, da se oslabei Goriški ne bi preveč vezali na Benetke!⁵²

Preskok z vojne za celjsko dediščino in mirovna pogodba, sklenjena v Požarnici na zahodnem Koroškem, sta že naprej nakazali korenine poznejše beneško-avstrijske vojne po letu 1508. Zaenkrat so Avstrijci 1460 dosegli svoj veliki uspeh na temelju gesla: deli in vladaj! V skromni obdravski vasici je bil dejansko postavljen pglavitni vogelni kamen poznejše Avstrije. S Požarnico so zadeli kar štiri muhe na en mah.

1. Friderik je postal nepreklicni lastnik državnostne kneževine »grofov iz Celja, iz Ortenburga (Radovljice) in Zagorja«, če dalje ne naštevamo.

2. Pokneženim Goriškim je Avstrijec toliko odvzel, da jih je omrtvičil že štirideset let pred izumrtjem; — ohromili so jih tudi, če bi še imeli potomce, ki jih nikoli ni bilo.

3. Na Koroškem so imeli Habsburžani, kljub vojvodskemu naslovu, vse do miru v Požarnici, zelo malo posesti. Pretežni del Koroške je obsegala dediščina za Celjskimi (Ortenburžani) in Goriškimi. Avstrijci pa Goriškim niso samo *onemogočili* združitve ozemelj Gorice in Ortenburške Kranjske v nekakšno Zahodno Slovenijo, ampak so jim izbili iz rok tudi zametek pomembne funkcije palatinov na Koroškem. (»Kot palatinski grofi so bili Goriški pri ustoličenju tik ob vojvodi s svojimi 12 zastavniki ... Se pravi, da je dobil prvotni živinorejski obhod »marogastega bika in lisaste kobile« okrog obrednega sedeža oblasti oziroma kamna, leta 1414 nove viteško-grofovске varuhe karantanske ustanovitve ...) trenutku, ko Habsburžani vzamejo Goriškim palatinski Možberk, dejansko preneha položaj palatinskega grofa — nekakšnega deželnega komisarja! Tako je funkcijo, zlasti od leta 1415 odpirala antihabsburška stranka Luksemburško-Celjskih. Ustoličenje je že od zadnje repize leta 1414 stvar, za katero se pulita dva svojilca. V takšnem »solastništvu« pa Frideriku III. 1443 ni do tega, da bi *Celjske in njihove svake Goriške* prosil, naj ga umestijo po starem običaju ...

Če bi habsburški uzurpator in prvi vidni utrjevalec pronemškega veleavstrijstva leta 1443, ali med sprehajanjem v letu 1452 po Koroški, Vinda Urha II. kakor koli — tudi diplomatsko pomoledeval za dejavno soglasje, bi samo na nov in sodobnejši način dopolnjeval **prastaro karantansko (so) državnost**. Tako bi si vezal roke! Saj je vse začel urejati iz centra /Dunaja/. Koroško je spremenil v gluho provinco, kjer se deželni stanovi (parlament) nikoli več *ne smejo neposredno* pogovarjati z vlado neke tuje države, kot so se smeli do Požarnice.

4. S kupninami je Friderik na dolgo vnaprej izigral Jana Vitovca, kneza v kajkavskem Zagorju. Novopečenec je bil prešlab, da bi nadaljeval staro politiko knezov Celjskih, in bi sedel po svoji uvidevnosti enkrat na »rimsko-nemški« stol, pa spet na »ogrskega«. Celjski so vse to lahko počeli, ker jim ni bilo treba upoštevati meje na Muri /Štrigova/, Halozah, Sotli, Kolpi in Kvarnerju, na Mirni /Završje-Piemonte/ v Istri ...

Prav zaradi tega bi **morala biti Požarnica v vseh šolskih učbenikih** kot usoden dogodek. In to ne iz sentimentnih razlogov, ampak zato, ker *končuje* zreli srednji vek z državnostnim fevdalizmom Celjskih in Goriških.

Hkrati pa takoj po požarniškem 1460. letu vzročno *nastopi* zakupništvo zgodnjega kapitalizma v novem veku, z naglo rastjo izkoriščevalne veldržave avstrijskih Habsburžanov.

⁵¹ S. Rutar: Poknežena grofija Goriška I, Lj. 1893, str. 49.

⁵² E. Klebel: Die Grafen von Görz . . . Carinthia I/1935–37, str. 245.

* * *

Za Slovence je požarniški mir tako pomemben, da je potreben asociativen preskok v prihodnost – v leto 1848 ali pomlad narodov. Fran Levstik je bil dolenski kmečki otrok. Kot Mladoslovenec v narodnostnem boju Slovencev je zagovarjal narodno pravo – proti zgodovinskemu pravu. V tem je pač dokaz, kako slabo je bil podkovan v splošni in še manj v slovenski družbeni zgodovini. Hud sentiment ga je potisnil v resentmentno odpovedovanje večjezičnim državnostnim fevdalcem na naših tleh. Rasel je v dobi marčne revolucije. Zato je bržčas vedel: z vladarji, ki rodovno izvirajo iz srednjega veka, se je mogoče pogovarjati le na dva načina. Prva možnost je revolucionaren oborožen boj, kjer so realne možnosti za minimalen uspeh. (Boja Levstik ni zagovarjal.) Drug ali – praven – način pa je »primeren« za splošno nerazvitost, kakršna je bila na Slovenskem. Bila je take narave, da je vnaprej govorila proti poizkusom meščansko-narodne revolucije.

Hrvatje so jo na primer skušali obiti tako, da so poiskali zgodovinske »dokaze« v raznih »pacta conventa« in z njimi izterjevali pravico do konfederativnega obstoja. Slovincem takih listin ne bi bilo treba *ponarejati*, kot so jih morali Hrvati, Čehi. Listine so tu, v konfederativni »večni zvezi« med Celjskimi in Avstrijci, navsezadnje pa tudi v požarniškem miru ...

A Habsburžani, kakršnikoli so že bili, so veliko dali na zgodovinsko – pravno utemeljeno izterjevanje, še posebno tam, kjer so bili sami sopodpisniki. Tudi za tako utemeljevanje je bila potrebna korajža, vztrajnost in zlasti zgodovinsko znanje, ki ga pa noben Mladoslovenec ni imel dovolj.

Tako je več »teoretikov« resentmentno ali »zavestno« odpovedovalo siromašilo naše družbeno življenje in njegove nosilce v zrelem srednjem veku. Za njimi so »izsledke« povzeli politiki. Potem se ni čuditi, zakaj je mnogokje slovenska zgodovina – zgodovina zmot!

V svetu je podzavestno, če že ne zavestno, vedno veljalo: **nadrobno poznanje zgodovinskih dejstev**, različnih razlag in pogledov na preteklost, tako deželno kot primerjalno za meddeželne stike, je za politika in vojskovodjo temeljno pravilo. Tako mu je potrebno, kot je neogibno nujno, da zdravnik natančno pozna ustroj človeškega telesa!

Fran Levstik tega ni vedel. Potrditev omogoča že nadrobna primerjava njegovega (dunajskega) junaka Martina Krpana z Andrejem Baumkirherjem. Ker Levstik zaporedij minulosti in še česa ni zadosti poznal, tudi ni mogel smotrno povezovati *naravnega prava* z *zgodovinskim pravom*, ne usmerjati boja ob obeh izhodiščnih oporah.

* * *

Kakorkoli še obračamo temeljne vire, vedno je prisotno dejstvo, da je človek širše Slovenije s Požarnico potonil v gluho provinco! Izgubil je oblast, na katero **je lahko** vplival, *potencialno* pa tudi neposredno. Sočasno je izgubil zadnjo preklado za knežjo materialnodenarno zapornico (razumljivo fevdalno). Najhujša je izguba deželno zgodovinskega ali konfederativnega političnega predstavnika. (*Kaj kulturno pomeni taka izguba, bo postalo zlasti očitno pri reformaciji; Trubarjeva knjižna akcija bi lahko uspela le, ko bi bil Janž Ungnad državnostni knez. Ker je bil prvi slovenski založnik samo novoveški titularni baron, je skoraj vse uničila protireformacija habsburških pridvornih škofijic!*)

Širša Slovenija (ne samo Slovenci) se je znašla brez »kanona«, s katerim bi lahko streljala ali se vsaj pogovarjala z Dunajem. Saj je knez lahko čisto drugače govoril s cesarjem, kakor pa je smel habsburški zakupnik; višjih fevdalcev pa ni bilo več! Kdor ne verjame v to vzročnost, naj še nadrobneje preuči družbeni ustroj »rimsko-nemškega« cesarstva in malih državnosti italjskega polotoka. Ustroja sta se močno križala ravno na oglejsko-celjskih in goriških ozemljih.

Zanimivo je obravnavanje koroških, nemško pišočin zgodovinarjev Walterja Fresacherja in Johanna Rainerja. V svojih študijah se dobro zavedata latentno **potencialne** slovenske sile, ki je bila na ozemljih obravnavanih knežij. Johann Rainer pravi ob požarniškem miru: **Koroška ni bila več prava dežela, dokler so obstajali Celjski in močni Goriški**. Zaradi neodvisnosti obeh grofij ali knežij v okviru dežele je bila Koroška (hkrati z vzhodno Tirolsko) samo še zemljepisni pojem. »Umor Urha Celjskega omogoči uničenje mlade in za Koroško

tako nevarne državnostne kneževine Celjskih; v vojni za njihovo dediščino pa je bila zlomljena tudi moč pokneženih Goričanov.« Po letu 1460 je Koroška dežela **spet trdno zapisana** Habsburžanom, zakupništvu in z njim nemštvu – izgubi pa tudi vse državnostne značilnosti iz obdobja domačih in podomačenih vojvod! In še en vzorčen dokaz: tisto, kar store Habsburžani v zaledju, narede zaradi mednarodne izravnave Benetke leta 1463 pri državnostnem Trstu. Ta zahodno istrski Dubrovnik mora v poniževalen mir. Serenissima pa se polasti Mokova, Socerba in že prej Novega gradu (Emonie).⁵³

Urhov bratranec Janž Goriški je med vojno za celjsko dediščino zbežal ob Dravi navzgor v grad Heinfels. (Brat Lenart je bil menda v Gorici). Cesar je po zmagi nagradil Jana Vitovca. Prepustil mu je Lienz z gradom Bruck, poleg že prej pridobljenega Strmca ob Vrbskem jezeru. Lenart /Narte/ pa se očitno še dolgo ni mogel sprijazniti z zlomom. Rešitev je iskal pri ostankih sorodstva za Celjskimi. Že za Urha II. je bil zaročen s hčerko Nikolaja Gorjanskega, velikaša iz Mačve in Srema. Politična zaroka pa se iz neznanih vzrokov ni uresničila. Lenart se je zelo pozno, šele leta 1477, poročil z Paolo Gonzaga iz Mantove.

Vzhodnotirolska časovna zaporedja, zlasti okoli gospostva Lienz, bodo preglednejša, če se obnovimo. Ta del Karantanije je pred 8. stoletjem: »ad terminos sclavorum« – v pokrajini Slovencev (Gemarken der Slawen) ... Nadrobnosti ponemčevanja starih karantanskih Slovencev izza 8. oziroma 10. stoletja, so malo obdelane. Zanimivo pa je, da je naš vpliv na skrajnem karantanskem zahodu še živ. Zakaj Franz Tumlér očita vzhodno tirolskemu narečju slovenski vpliv? Saj izgovarjajo nenemški »ui« celo po letu 1968!

Po odmiranju palatinata /ostanek državnosti/ na Koroškem je še zanimiv utrip nekdane celjansko-goriške povezanosti. Mirovna pogodba v Požarnici severozahodno od Beljaka je vdovi predzadnjega pokneženca iz Gorice prepustila v dosmrtni užitek palatinski grad Moosburg – Možberk in še nekaj drobnarij zlasti v Ziljski dolini. Ta vdova je bila kneginja Katarina Gara /Gorjanska/ iz Mačve, po materi Ani Celjski poročeni Gara. Katarina je pred svojo smrtjo leta 1471 ustanovila v mogočni farni cerkvi sv. Jakoba v Beljaku znamenito Ditrihovo kapelo. Na zunanji južni strani je kar visoko vzdana neokičana plošča. Napis na obeležju se glasi: »Tole kapelo je postavila in ustanovila visoka rojena kneginja gospa Katarina palatinska grofica na Koroškem, grofica iz Gorice in s Tirolske soprogo grofu Henriku iz Gorice itd. – leta 1462.«

Vendar, vojaško se Slovenci »zadnjič« pokažejo ob gornji Dravi – v drugi polovici 15. stoletja! Po zapisanju tirolskih zgodovinarjev, je »Slovenec« Jan Vitovec upravljal grad Bruck z mestom Lienz le tri leta. Vladal mu je tako, da ga je dal v zakup svojim sorodnikom Višprinjskim. Zakupniško upravljanje pa Lienčanov ni veselilo. V končnem obdobju goriško-avstrijske vojne 1459–1462 se zgodi nekaj izrednega. Nekdanji goriški »kmetje, drvarji, roko-delci in rudarji so na svojo pobudo (v ljudski vstaji) pregnali **vsiljeno slovensko** (windische) **oblast** ...« Dogodek je tako pomemben, da odslej *ne bomo smeli* ocenjevati nobenega kmečkega upora ne da bi upoštevali opisani poseg Goriških podanikov ... Ljudska vstaja je poklicala oba imperialna kneza – menda iz Gorice. Tako je ljudstvo znova pridobilo »vsaj Lienz z gradom Bruck za grofa Janža in brata Lenarta«. ⁵⁴

Pomoč ljudstva Goriškim je imela večstranski pomen. Posebno je treba poudariti: morebitna pogodba v Požarnici je bratoma pustil v bistvu le lienško gospostvo in širšo Goriško posest. Tod pa v letu 1478 – ali prvem Slovenskem kmečkem puntu, ni bilo upora. A bil je na ozemljih, katera so Avstrijski 1460 *vzeli* Goriškim kot vojno »odškodnino«. Gospostva so domala mejila na bivše ortenburško-celjske posesti, ki so si jih hkrati prilastili avstrijski nadvojvode. Še posebno velja to sosodstvo nezadovoljnežev za odvzeta goriška gospostva »zlasti ob Zilji, v Ziljski dolini je bil upor najmočnejši«, kot je zapisal Bogo Grafenauer. Pa tudi sicer seže punt samo do bivšega goriškega posestnega pasu, zlasti je pomemben palatinski Možberk. Po pomenu mu sledi rodovno izhodiščno Goriških gospostvo Svinec (Eberstein) in grofijica Vovbre pod Svinjo; torej območje, ki je še v 20. stoletju dokaj slovensko.

Zunanji vplivi za punt so kajpada pronicali predvsem s »predprotestantovskega severa«. Kronist Unrest pa pripisuje veliko krivdo tudi vzgledu švicarskih separatistov. Vstaja v bistvu

⁵³ Johann Rainer: Die Frieden von Pusarnitz, Carinthia I/1–3, 1960 str. 179; J. Gruden: ZSN.

⁵⁴ Franz Kollreider: Erdgeschichte und Landschaften Osttirols »Ost-Tirol«, Innsbruck str. XVII, XXI.

ni prestopala območja posesti odpravljenih knežij: Ortenburg-Celje in tistega, kar je bilo odcepljeno Goriškim. Izhodiščna žarišča nazorno kažejo, da je bil mimo *splošne neperspektivnosti* vzrok nejevolje v habsburškem kapitalistično *zakupniškem* sistemu. Tak način upravljanja je pomenil dvojno izkoriščanje: izkoriščala sta cesar in zakupniki! Po svoje pa je bil izmозgavan tudi zakupnik in celo mesto in duhovnik! To pa zaradi tega, ker je prevelik del »presežne vrednosti« ali »čistega« denarja *odtekal iz dežele* za novo centralistično ali cesarsko upravo, najprej s sedežem v Gradcu in nato na Dunaju. (O tem se je že v puntarskem letu na letaku v Gradcu razpisal neznan slovenski menišji brat.)

Poglejmo še v beneško republiko! Pomislimo na svobodo mesta Trst, ki je na zavojevalni »tapeti«. Najbolj nazorna pa je Gradiška – kjer je sam Leonardo da Vinci (1452–1519) napravil načrt za obrambo mesta. Goriški so solastniki postojanke na Soči. Že samo ob gradiškem solastništvu vidimo, zakaj Habsburžan še ni tvegala dokončne likvidacije goriške državnosti. Največje evropsko mesto s svojimi »okoli dvesto tisoč« prebivalci in posestmi v zaledju je bilo za Avstrijca vojaška in politična »neznanka«. Obračun je moral odložiti na poznejši čas. In tako je sporno jabolko, goriška tamponska državnost, spretno lovila ravnotežje in živel do 1500. Prav nazoren zgled, kako se je ob Češki, Firencah, Švici, Nizozemski, Dubrovniku itd. tudi nevelika goriška državnost še nadalje ohranila med pohlepnimi veledržavnostmi kapitalističnega novega veka. Mednarodni razlogi za tako nadaljevanje so bili že v samem »rimskem cesarstvu« in tudi zunaj njega. In kolikšna je bila »prednja« Goriška od 1460 do 1500? Cossar našteva, da je (»comprendeva sedici distretti e pricisamente«) »obsegala 16 okrajev: Gorica, Tolmin, Bovec, Rifenberg (Branik), Vipava, Devin, Nigrignono (Završnik v Istri) in Postojna (ta gospostva so na širšem Slovenskem); v Furlaniji pa: Krmin, Gradiška ob Soči, Oglej, Porpetto, Merano, Lagunare, Latisana, Belgrado in Pordenone«.⁵⁵

In zdaj še pogled na posestni razvoj v »zadnji Goriški« ali na Koroškem (zahodu)! Triletna »slovenska oblast« kondotierskega vazala Jana Vitovca v gradu Bruck in nad Lienzem je dejansko pomenila popolno prevlado Avstrijcev. V teh vojvodih je bilo tisto politično jedro, ki je znova utrdilo »razpadajočo« koroško deželo. Habsburžani jo dobe z novimi zakupniki in škofi v Krki, sufragani poavstrijskevalne nadškofije Salzburg ... V primerjavi s Habsburžani in Salzburgom so bili Goriški veliko bolj vezani na vpliv iz Švice in laških dežel – in še posebno retormansko Furlanijo.

Strpnost Goriških do Slovencev lahko preverjamo v izrazito prehodni in zelo ozki Ziljski dolini (samo dva gradova sta bila ortenburško-celjska). V Zilji se med furlanskim jugom in nemško govorečim severom neverjetno dolgo in živo ohranja slovenski pas. Zgovorno nam ga opisuje že oglejski vizitatorski potopisec Paolo Santonino. Zaposlen je bil v Vidmu, doma pa iz osrednje Italije. V letu 1485 je na poti od gornje Zilje do Beljaka ugotovil, da je vsa dolina *dvo ali večjezična*.

Goriškim res nihče ne more oponašati antislovenske klonizacijske vneme. Njihovi vazali Rihenberški (Branik) in drugi kolonizirajo v okolici Buzeta, Kaštel ob Dragonji in še kje v Istri, a ne v slovensko škodo! Tudi družbeno razvojno ne delajo v našo škodo. Vzemimo antihabsburškega patriarha Markvarda Randeka in njegovo srednjeveško ustavnost. Leta 1366 je dal »na podlagi rimskega prava sestaviti zakonik za Furlanijo – Constitutiones Patriae Forojulii«. Goriški grofi so po njem posneli svoj zakonik. Veljal je do 1500, čeprav »je veliko (svobodnih) občin imelo lastne odločbe ...« Med takimi ima Krmin »lastne postave in vlado« od 1436, Tolminska od 15. stoletja, čeprav v lastniškem precepu. Gorica pa uživa ugodnosti glavnega mesta od 1455.⁵⁶

Posebnost goriško istrske knežije so deželni zbori, kakršnih ne najdemo na Kranjskem ali Štajerskem, pa tudi ne na Habsburških gospostvih na Koroškem. Na Goriškem imajo svoje zastopstvo tudi kmetje /vaška srenja/ – in ne le plemiči, prelati in meščani, kot je navada v deželah pod avstrijskimi vojvodi. Goriški podobna izjema je samo Tirolska in verjetno nehabsburški deli Koroške do 1460. Pač očiten vpliv romanskih kneževin oziroma oglejske fevdalne ureditve in ob sredozemskih komun, pa kantonalne Švice ... Žal niso obdelane vse

⁵⁵ Raineri Mario Cossar: Storia dell'arte ... in Gorizia, Pordenone 1948, str. 33; Ferdo Gestrin: Trgovina slovenskega zaledja ... SAZU, 1965, str. 32, 33 itd.

⁵⁶ S. Rutar: Poknežena grofija Goriška ... I, Lj. 1893 str. 58, 59, 127.

nadrobности goriških deželnih stanov (z vaškimi župani vred) in sestajanj v deželnih zborih. Sprva so občasni, njihovi začetki pa segajo v sredo 15. stoletja. Okoli 1500 »postanejo (zbori) skoraj stalni«, kot trdi Sergej Vilfan.⁵⁷

Nadrobnosti dostopa goriškega (in istrskega) slovensko govorečega vaščana k vladanju so znane le toliko, da lahko v njih ocenimo stvar izrednega pomena. Goriško-istrski deželan je potencialno laže vplival na politično moč v mestu ob Soči oziroma Lienzu. Nikakor pa ni mogel na cesarja v Gradcu oziroma na Dunaju. Imperator, pravzaprav njegov zakupnik, je Ziljanom in drugim bivšim podložnikom Goriških vzel dostop do oblasti ... Potrditev za izvajanje najdemo v prostornem obsegu punta 1478. Zgododnjekapitalistični zakupniki so na »zadnje« Goričane /Lienz/ slabo delovali že v ljudski vstaji okoli 1462, kot so navajali tirolski viri. A ukrepi Friderikovih zakupnikov na južno koroških gospodstvih, ki so s Požarnico prišli pod Avstrijevo oblast, so pognali tlačane v prvi slovenski punt 1478, se pravi kakšnih šest-najst let pozneje.

* * *

Lenart (Narte) Goriški umre 1500. S tem pride tudi drugi del goriških gospodstev pod Habsburžane. Njihov centralistični in zakupniško izkoriščevalni sistem povzroči dozoritev puntarskih razpoloženj tudi na tako imenovanih »prednjih krajih«. Vse to je na dlani, odkar so znani viri, da je drugi ali splošno slovenski punt leta 1515 vsaj delno zajemal Tolminsko in Goriško. Za osvežitev: Tolmin je bil od leta 1077 v nekakšnih sprepletenih upravnih odnosih; vrhovništvo je bilo Oglejsko, občasna prevlada pa tudi Goriška! /Šele leta 1509 Tolmin zasedejo Habsburžani!/⁵⁸

Prvo nezadovoljstvo na Goriškem ne ustavi habsburških centralistov, kvečjemu zadrži njihove komore za zbiranje financ. Saj cesar še nima v žepu mednarodnega soglasja za okupacijo kneževine. Pravno nesporno mu pripade z letom 1535, ko Avstrijci sklenejo mir v Trentinu z Benetkami in si zagotovijo mejo zahodno od Soče. Še dolgo pa ni sneta »železna zavesa« med doži Serenissime in »imperatorji«, ki sede v naslednjih stoletjih na Dunaju! ... V desetletjih po sporazumu je Dunaj uvažal *vsesplošno zakupniško centralizacijo* v prisvojeni kneževini, predvsem pa je skrbel za prelivanje denarja iz obmejne dežele v blagajne cesarske komore. Grafenauer je dobro poudaril, ko je zapisal: »Značilno je, da so se kmetje na Goriškem prvič uprli 1556! Tedaj so jim po splošni regulaciji davkov sredi 16. stoletja vzeli pravico do predstavnitva kmečkih sosesk v deželnih stanovih« ... Usodno odstranitev podeželja iz politike potrjuje potencialno prednost za prebivalce kneževine Celjskih in Goriških za Slovence preden jih stisnejo Habsburžani v svojo zakupniško izžemovalnico.

Za odpravo zastopstev ni bila kriva samo »zveza« mest in lokalnega plemstva (prav zakupnikov!). Za vsem so *zakupniške in centralistične cesarjeve nakane*. Po tem programu so najprej omejili pravice kmečkih »zastopnikov« v deželnih stanovih. Leta 1556 pa so predstavniki sosesk izgubili tudi ta ostanek (staro pravdne) možnosti družbenega uveljavljanja.⁵⁹

Goriško podeželje (z deli severne Istre in Gradiške) ni zadržalo svoje stare pravice do političnega delovanja, kot jo je imelo za časa goriških grofov. Primer Erazma »de Jama« pa kaže, da tudi plemstvo in mesta niso ohranila »stare pravice«.

Velika riba je žrla male – čeprav slednjič vedno spet male ribe razžro še tako velikanko! Kljub taki »ribji modrosti« je podeželan širše Slovenije v Požarnici hkrati z mesti, kot so Gorica, Celje itd., izgubil svoje v deželni politiki zasidrane prednosti in predvsem vsakršne perspektive! ... Ta izguba je hkrati pomenila tudi splošen upad družbenega razvoja ljudstva. Enako so zakrnele in nazadovale vrhne plasti v deželi. Pač zato, ker ni bilo več politične moči, kot so jo predstavljali Celjski in Goriški knezi ... Neovrgljiv dokaz dobimo, če pogledamo za eno samo generacijo naprej. V začetku 16. stoletja (okoli 1515) se je habsburška oblika *zakupništva* razvila do svojega viška. Na Slovenskem je pokazala vso svojo izkoriščevalno moč: dovolj dokazov je navedel že A. Gubo.

⁵⁷ Sergej Vilfan: Pravna zgodovina Slovencev, Ljubljana 1961, str. 324–327, 332–333.

⁵⁸ Marija Verbič: Tolminci v vseslovenskem puntu 1515, referat Šk. Loka 1972.

⁵⁹ Primerjaj: B. Grafenauer: ZSN, Lj. 1955/II. KK, str. 149 in 1956/III, str. 50 in Kmečki upori na Slov., DZS, Lj. 1962, str. 150.

* * *

Do miru v Požarnici so Goriški pomembni kot dopuščevalci, če ne rečemo pospeševalci glagolice, zlasti v farah, kjer so bili patroni. Glagolištvo je živelo ob podpori Ogleja. Goriški kot zaščitniki »ogljeskimi svetih hiš« ne zavirajo glagolištva v pazinski knežiji, ne na krasu severne Istre, saj sega do Gorice, pa tudi čez Sočo v Brda, in (beneško) furlansko Slovenijo.

Slovenstvo so Goriški knezi iz povsem nesentimentnih, pač predvsem gospodarskih razlogov pospeševali tudi na Koroškem. Ne bomo ponavljali pomena njihove reverzibilne ali vsaj previsne jezikovne strpnosti v Ziljski dolini. Posebej je treba omeniti njihovo dokaj obsežno posest Svinec in grofijico Vovbre. Kraje, kot so Djekše in Kneža na južnih in vzhodnih pobočjih pogorja Svinja, so domala poseljevali le Slovenci. To dopolnilno kolonizacijo so menda izpeljali celo z Goričani in Istrani!? Tako so se najbolj severni Slovenci na Svinji, tudi po zaslugi Goriških, ohranili v drugo polovico 20. stoletja.

Doslej še nismo zasledili, da bi bili Svinjško Goriški priseljevali nemško govoreče koloniste na pomembno posest koroškega vojvodstva, na palatinsko grofijo Možberk-Moosburg. Enako niso zavestno spreminjali govorni sestav nad Dravo. Potujčevali tudi niso v Podjuni, kjer so upravljali gospostvo Kamen itd. Posebne pozornosti je vreden Tirolec Oswald prvi znani slovenski posvetni verzist. Po doslej znanih virih se slovenščini ni mogel približati drugje kot na dvorih Goriških in Celjskih, na katere je bil službeno vezan. Mnogostrana sprepletenost Goriških je znana tudi pri prebivalstvu v Vipavskem Križu in še kje, kjer so pomagali zidati protiosmanski tabor. Tabor pri gradu na Kamnu v Podjuni je bivša Goriška posest – a na teh ostankih so zrastle najznamenitejše obrambne cerkve na Koroškem.

Še besedo o dvoru. Ta je bil sveda na najmanj štirih jezikovnih ravneh: latinski, nemški, furlanski in slovenski. Trditev moremo dokazovati že z glagolico, pa s prvim slovenskim posvetnim verzistom Oswaldom Wolkensteinom. Žene Goriških so izvirale bolj z nemško govornih področij. Bilo jih je več iz slovanskih in laških dežel, katere so se lahko šele pri otrocih ali možeh naučile nemško! ... Taka je bila tudi Lenartova žena Pavla Ganzaga iz Mantove. V pogledu *nenemških* žena in sploh priženitev se Goriški ne morejo meriti s Celjskimi. Ti so imeli v *zadnjih štirih* rodovih samo *eno* nemško govorečo priženitev. Vendar za Goriške ne smemo pozabiti, da so jih ravno številni furlanski vazali včlenjali v tako jezikovno okolje, ki je bilo strpno tudi do slovenščine. To pa je že toliko kot možnostno zavezništvo.

O nekaterih drugih pozitivnih kulturno družbenih in obrambnih zaslugah Goriških bomo govorili ob dokončnem zatonu njihove kneževine leta 1500.

* * *

Sodelovanje »slovenskega« Jana Vitovca z Avstrijcem seveda ni pomenilo slabe poteze za podomačenega Čeha. Skupaj s svojimi sinovi: Jurijem, Ivanom in Viljemom si je prislužil še naslov »grof zagorski«. Ta čehokajkavec se je že prej dopisoval kot: *ban slovinski*. Tako so tudi tukaj Habsburžani uspešno preizkusili svoj znani princip: deli in vladaj!

Celjskemu kronistu Vitovec ni ravno pri srcu. Posredno ga obtožuje, da je obogatel s tistim, kar je vzel v celjski knežji palači (ali spodnjem gradu) in »česar ne more nihče opisati v številkah«!

Tudi s temi *vrednostmi* je (v tem času) Vitovec kupil od vdove, vsekakor neživiljenjske, vse na Ogrskem. Gre za Varaždin, Turnlein, oba Kamnika, Šentjurij v Trnju (Medmurje), Medvedgrad, Rakonitz in vse drugo, kolikor je še imela v lasti, za precejšnjo vsoto (62.000) goldinarjev.

Nekako v tem obdobju je postajal celo celjski sorodnik – on sam, ali njegova hči? Denarno sta mu priskočila na pomoč dosedanja svaka, Sigismund in Boltežar Weispriški s sedežem nad Šmohorjem v Ziljski dolini. Z izjemo knežjih Goriških in Celjskih, sta bila Višprinjka najvplivnejša in najpremožnejša plemiča v prvi polovici 15. stoletja na Koroškem.

Podjetni vdovec po Višprinjski (?) in ženin hčere Janeza Montfortskega je šel takoj na delo. V »troje« ali s starimi in novimi sorodniki je »zbral« denar za zakup Krškega. Celjski kronist, ki o tem piše, očitno ni dobro ločil zakupa od nakupa. Pravi, da je zbral potrebno

»vsoto goldinarjev in kupil (Krško) gospostvo od vdove« ... Kupil je lahko le ugodnosti, ker je Krško le »dosmrtni užitek«, ne last. Poleg navedenih posesti je Vitovec prevzel tudi vovbrško – celjski grb: tri zlate zvezde na modrem polju! ... Hkrati je uporabljal še grb strmske grofije (severno od Vrbskega jezera na Koroškem). Ponovimo, da izhajajo vovbrški grofje iz staro karantanskega plemstva. Grb prevzemajo Žovneško-Celjski z letom 1340 od izumrlih sorodnikov Vovberžanov. Odslej nastopa simbol Celjskih z Vitovcem in sinovi v kajkavskem Zagorju, Varaždinu in drugod, zlasti po Gornji Sloviniji, še polnih 30 let – vse do 1488.⁶⁰

Zaradi zaokroženosti Vitovčevega kondotierskega podjetja naj povemo: Jan je leta 1468 padel kot protiosmanski vojskovodja Matije Korvina pri obleganju Šabca na Savi. Na nekdanjih knežjih posestih v kajkavskem Zagorju, Varaždinu itd. mu sledijo sinovi: Jurij, Ivan in Viljem. S temi čehokajkavci se bomo še srečevali. Saj sodelujejo pri vdorih celjskega »zeta in kralja Matjaža« na širše Slovensko, skupaj z bivšim celjskim vazalom Andrejem Baumkirherjem oziroma njegovima sinovoma: Viljemom in Jurijem.

Kaj je storil Friderik III. s celjskim imetjem na Slovenskem, je v glavnem že jasno. Po več kot tridesetih letih so bili razlašeni tudi Vitovčevi sinovi v Sloviniji ali Slavoniji. Matija Korvin jim je 1463 in 1464 še dvakrat zapored potrdil čast: grofov (knezov) zagorskih. Sodno so bili povsem neodvisni knezi. Kakor Celjski tudi Vitovci niso bili podrejeni banskemu sodišču v Zagrebu. Ali leta 1488 je kralj Matjaž zaradi opozicionalnosti vzel Vitovcem vse bivše celjske posesti! Hkrati *odpravi po devetdesetih letih* obstoja: zagorsko-varaždinsko grofijo ali knežijo.

Večina posesti je prišla v užitek Korvinovega nezakonskega sina Ivaniša (od 1473 do 1504). Ivaniš je imel sedež tam kot svojčas Celjski – v zagorski Krapini. Tu je tudi umrl. Njegova vdova Beatrice, hči Bernada Frankopana, se je drugič poročila z zelo razsipnim grofom Braniborskim. Strnjena knežja posest gre v razprodajo, kolikor niso dobivali posameznih krajev v zakup in v fevde že takoj po Ivaniševi smrti čisto ogrski (slovaški) priseljenci: Tahiji, Erdödiji, Sekely, itd. Torej podaljšane roke budimpeštanske – bazenske centralizacije!

Celjske posesti ob Uni je ob prevahu 15. stoletja grabila carigrajska centralizacija oziroma podcentralizacija: sarajevski sandžakbeg, pozneje elajet. Čez Kolpo – proti kajkavsko govorečem Zagrebu, Zagorju in Varaždinu so se umikali prav številni *štokavsko govoreči* fevdalci s hrvaškega juga med Velebitom in Grmečem. Pomembni so: Frankopani in Zrinjski. Omeniti pa je treba tudi Kegljiviće. Leta 1523 so pribežali z gradu Bužim v Liki v Zagorje in druge posesti na severnem »ostanku ostanka« nekdanje Slavonije.

Gre za dvojni priliv: tako z ogrskega severa kot z dinarskega juga. Ta nefevdalni, pač pa zakupniško novoveški premik in drobljenje posesti v nekoč celjanski severo-zahodni Slavoniji je še docela neobdelan. Koliko in kako so selitve pripomogle h kajkavsko-slovenskemu podeželskemu puntu leta 1573, bo delno mogoče ugotavljati v naslednjih poglavjih.

Presenteljiv je vzpon Jana Vitovca. Kaže, da ne bi bilo tako težko ali nemogoče ohraniti dobršen del dediščine. Še posebno, ko bi bila vdova pomislila na ponujeno vojaško pomoč Mohameda II. Osmana! Z njim je kot vazal sodeloval kneginjin oče Jurij, oziroma brat Lazar Branković (1456–1458), enako tudi sorodniški herceg Štefan Kosać. Pozneje so se z Osmani povezovali mnogi italijanski oblastniki, Dubrovnik in Erdelj. Oporo bi bila lahko našla v številnih Urhovih konfederativnih zvezah. Bratranec oziroma svak Ladislav Gorjanski je ogrski državni palatin v letih 1447 do 1449. Poleg Gorjanskih so še Iloški v Sloviniji. Jurij Podebrad je prijateljski gubernator na Češkem, ki se z letom 1458 okliče za kralja. V kombinacijo bi bilo nemara mogoče (s pomočjo Goriških) pritegniti tudi Benetke in še kakšne magnate z Ogrske. Vendar za takšno taktično in uporno kljubovanje bi morala biti naslednica drugačna ženska, ne Katarina ... Vsekakor pa od vdove kneginje naprej ni Srbkinje in tudi ne Srba vse do Nikole Pašića, ki bi bil lahko usodno posegel v slovenski razvoj. Katarina ni znala ohraniti celjanske sredotežnosti. *(Po prvi svetovni vojni pa je bil Nikola Pašić ob prvenstveni sokrivdi slovenskih klerikalno-liberalno-socialdemokratskih nerod, soodgovoren, da so spustile iz rok*

⁶⁰ Vj. Klaić: Pov. Hrvata II/3 str. 118, 148 itd.; Slavica Pavlič: Iz zgodovine Negove, Kronika I–XII., str. 55; Kronika grofov Celjskih.

Južno Koroško. Enako nesposobnost so pokazali pri izgubi postojnskega dela Istre, ki je bil vzhodno od črte »Londonskega pakta«.)

Kljub Katarinini slabosti je treba ponovno opozoriti na kulturno možnost, ki je vzknila v kneževini, spričo njene navzočnosti. V letih 1453–54 in 1457 so bile pri »kneginji Kantakuzini« v Varaždinu, v »celjski oblasti« (deželi) pisane cirilske knjige.⁶¹

Po pogodbah, ki so datirane iz Varaždina, je moč sklepati, da je Katarina bivala v Varaždinu skoraj vse leto 1458 tja v 1460. Sklepne poteze Katarininega ravnanja je gotovo treba presojati s stališča, da so sorodniški Goriški izgubili vojno proti Habsburžanom. Poraz je Janža Goriškega prisilil v poniževalni požarniški mir (25. januarja 1460).

Janževa mrzla teta, vdova kneginja Katarina, je že pred Požarnico, v Varaždinu, oddala tudi Krško. Tam je pustila le svojega upravnika, da ji je zbral rento s posesti in ji jo pošiljal v zamejstvo ... Še prej je »razprodala« pravice od »grofije Zagorje« in druge v zahodni Ogrski. Listina z 10. marca 1460 našteva gradove: »Koprivnico, Sv. Gregor, Čakovec, Triga (Štrigovo?), in Varaždin«, ki jih je na Dunaju predala cesarju Frideriku.⁶²

Ne vemo, ali je pravkar omenjeno pogodbo podpisala sama, ali je to storil pooblaščen zastopnik. Bržkone je koga pooblastila. Vsekakor pa je preživela kvečjemu štiri vdovska leta med Varaždinom in Krškim. Janko Orožen je zapisal, »da si je želela na jug k svojim ljudem. Tako je v jeseni 1461 skozi Benetke prispevala v Dubrovnik. Tu se je dalj časa zadrževala. Nato se je z mestno ladjo odpeljala na Krf. Leta 1463 je skupaj z bratom, bivšim despotom Štefanom, kupila mračni grad in gosposčino Beli grad ob Tilmentu od grofa Lenarta Goriškega. Celotne kupnine pa ni plačala, kajti iz leta 1465 je zastavno pismo, s katerim je kneginja zastavila Lenartu posest Beli Grad za dolgujočih mu 5179 goldinarjev.«

Šest let pozneje /1469/ je bila spet v Dubrovniku. Tedaj se je »proti enkratni odpravnini odpovedala Krškemu«. Pogodba je bila podpisana na 3. julija v Penschldorfu. Ko se je vdova odrekla Krškemu, se je napotila k svoji sestri Mari v Ježovo v Makedoniji.⁶³

Podatek, da je bila Katarina drugič v dubrovniški diplomatski bazi, je izrednega pomena. Nimamo zanesljivih podatkov, da je vedela za osmansko ofenzivo čez, nekoč celjsko, Krupo! Vse pa kaže, da je takrat nad šestdesetletna vdova kot sultanov diplomat pravočasno poskrbela za svoje premoženje v Krškem. Z enkratno odpravnino se mu je odpovedala – saj je bil na vidiku začetek celinskega sunka proti beneški Furlaniji. Vdori so potekali čez Krupo na Uni in čez jugozahodno Slovenijo. In kdo bi potem ne prodal Krškega svojemu zoprniku Frideriku III. Naj ga njemu izropajo akindžijci in ne njej! Tako se zdi, da je potekalo tu zapoznelo maščevanje pohlepnemu Avstrijcu (če ne mislimo na podložnike).

In kako je bilo z enklavno posestjo in gradom goriških grofov: Belgrad ob Tagliamentu v Furlaniji? Zanesljivih dokazov, da je kneginja bila tam ni. Zgodovinar Babinger piše, da je 1465 vzela v »zakup« posest.

Kakor sestra Mara Branković, je tudi Katarina sprva dobila zaslonbo pri sultanu Osmanu Mohamedu II. Zlasti je sodelovala z njim okoli leta 1469. V avgustu tega leta je Katarina Celjska za sultana Mohameda II. posredovala pri beneškem državnem svetu za mir. Senat je bil navdušen in ji je predložil, naj pošlje njena sestra Mara, kakor navadno, »svojega« meniha na pogovore. Načrt je enako kakor vsi prejšnji propadel, ker so Benetke napadle Enos pri Galipoliju. »Dva odposlanca« Katarine in Mare sta se s podobnimi pobudami pojavila v Benetkah v prvi polovici 1470, in dož je tudi poslal dva pooblaščenca na Porto. Okoli leta 1480 pa so izpričane živahne pismenosti na liniji Mohamed-Katarina-Lenart Goriški. Šlo je predvsem zaradi gradu Belgrad v Furlaniji in prihoda Katarine v Furlanijo.⁶⁴

V slabi preglednosti različnih mednarodnih vzročnosti nam je zastrto, zakaj se je emigrantka Katarina – leta 1469 – odpovedala renti za Krško. Vendar nas 1469 leto sili, da kneginjino ravnanje vzporejamo s turško ofenzivo iz Bosne v smeri Furlanije – a mimo Gorice! Povrh že omenjenih pisarij se bo treba pozanimati še za druga pisna dopolnila, da bi bili

⁶¹ Dž. S. R.: Katarina Kantakuzina, grofica Celjska, Encikl. IV. Jug. Str. 183.

⁶² H. H. St. A. Wien, Reper. XXIV. Izpis 150, 151, 152, 155, 491, 77, 504.

⁶³ Janko Orožen: Zgodovina Celja . . . Celje 1971, str. 264, in H. H. St. A. Wien, Reper. XXIV. izpis 155.

⁶⁴ Franc Babinger: Mehmed Osvajač (Prevod Tomislav Bekić), Novi Sad 1968, str. 232, 244, 438 itd.

trdnejši koliko je celjanova vdova Katarina ob sultanovih željah kanila s pomočjo zadnjega goriškega kneza prizadejati pogoltne Habsburžane? Dejstvo je, da so po bližnjici skozi bivše celjsko Pounje drle osmanske sile čez Gorski Kotar in poznejšo Čičarijo proti beneški Furlaniji, to pa je seveda hudo prizadelo vso osrednjo in zahodno Slovenijo.

V tokratni ofenzivi niso čez ozemlja, ki si jih je prisvajal Dunaj, sodelovala predvsem roparsko vazalna akindžijska krдела, ampak izvežbana vojska, ki je nazaj grede usodno zmanjšala prebivalstvo okoli Šapjan, Žejan, Mun, Buzeta in po vsej zgodovinski severni Istri. Hitro za temi odgoni so vojni premiki kot v zameno sprožili dotok raznonarodnih beguncev z Balkana v Čičarijo in drugam.

Nadaljnje povezave s Katarinino dejavnostjo v emigraciji in turško ofenzivo pa bomo iskali v naslednjih desetletjih.

Milko Kos je zapisal: »Navzlic veliki daljavi je Katarina tudi s turške Makedonije vzdrževala zveze z našimi kraji. Z goriškim grofom *dopisuje v srbskem jeziku*. Celó vrniti se je nameravala. Lenarta Goriškega je poznala še kot dečka s celjskega /žovneškega/ dvora. V pismu mu je sporočila, da hoče zapustiti Turčijo in da tudi sultan nima nič proti temu. Rada bi k goriškemu grofu, da bi pri njem umrla. Vendar ta želja se zadnji celjski kneginji ni izpolnila. Umrla je v visoki starosti med leti 1490 in 1492. Pokopana je v Konči, zahodno od Strumice.«⁶⁵

Vsekakor je v sklepnem obdobju Katerine Celjske, rojene Branković, še mnogokaj nepojasnjeno. Njene zveze z Lenartom Goriškim so iz časa, ko iz Bosne najbolj na goso vdirajo sultanove armade in roparski akindžijci proti celinskim Benetkam in habsburški širši Sloveniji.

Dvojno igro proti Osmanom so igrali domala vsi državstnostni vladarji in podvladarji ožjega in širšega Bizanca – torej na Balkanu! Na zahodu pa tudi skoraj vse državnosti na italiskem Apeninskem polotoku (Milano itd.) in celo Francija! Mnogostranost teh zvez bomo v nadrobnostih še večkrat izčrpnjeje navajali – zlasti ko bo treba slediti nadaljnjemu vzponu Habsburžanov.

Potencialno slovenska državnost Celjskih dobiva ob sklepnem obnavljanju še eno tehtno nadrobnost: Katarina si z Lenartom Goriškim *dopisuje v srbsčini* – vendar Lenart po Babin-gerju cirilice ni znal brati ... Dopisovanje v srbsčini utrjuje – mimo drugega – važno misel. Po dovolj znanih virih je jasno, da so bili Goriški, kakor vsi naši ustaljeni fevdalci, večjezični. Le v posameznih rodovih so to posebnost – pri Goriških – prekinjale povsem nemške priženitve! Večjezične postavke pa utegnejo ostati prezrte, če jih ne bi poudarili dovolj in zato ponavljamo.

Predzadnji Goriški Henrik IV. (Areh) je umrl 1454. Enej Silvio Piccolomini je pisal, da se je »raje družil s kmeti ... kot z gospodo ...« V tej družini je gotovo govoril slovensko. Tako je bival v Vovbrah, kjer je kot predstojnik ogljeskih »božjih hiš« 1426 izdajal listine za cerkve v Podjuni. Arehove rodovne posesti na Slovenskem so: Goriška in enklave v severni Istri, grofijca Vovbre in večina Ziljske doline. Po Paulu Santoninu žive tod Slovenci in Nemci, ali »obadva naroda sta dvojezična«, kar velja tudi za grajske ljudi.

Po goriško in ziljansko dvojezični sinovi Henrika IV. in Savinčanke Elizabete: Janž, Ludvik in Lenart so bili v viteški vzgoji na gradu Žovnek in Celju. V Savinjski dolini se »skoraj vsi priznavajo k slovenščini, a obvladujejo tudi nemški jezik«. Zadnja ugotovitev Santonina neogibno velja za duhovnike in fevdalce – ker kmeti nemščini zanesljivo niso bili kos. Preprosto zato ne, ker je v dnevni rabi prevladovala slovenščina, tako priča Wolkenstein in trdi Santonino!⁶⁶

Skušajmo narediti logičen sklep. Večina celjskih, kot goriških pokolenj je bila in je morala biti dvojezična. Temu se preprosto niso mogli ogniti tudi, če bi to zavestno želeli! Ozemeljsko, posestno so bili doma na širšem Slovenskem! Za obnavljalca preteklosti ni pomembno samo to, da so bile v varaždinskem delu »celjske dežele« pisane cirilske knjige (kar pomeni tudi tih vstop bizantinske kulture v Srednjo Evropo).

Zelo pomembno pa je, da je goriški knez znal /logično po M. Kosu/ več južnoslovanskih narečij, ker o povsem izoblikovani srbsčini v poznejšem smislu še ni mogoče govoriti! A hkrati

⁶⁵ M. Kos: Zgodovina Slovencev, Ljubljana 1955, str. 319.

⁶⁶ Janko Orožen: Zgodovina Celja ... 1971, str. 144 in P. Santonino: Die Reisetagbücher, Celovec 1947, str. 54, 74, 145, 153, 186 itd.

bi tega ne zmoget, če ne bi obvladal kmečko-pogovorne slovenščine ... Tudi v tem je del ne dovolj izrabljenih možnosti za Slovence pod podomačenimi Celjskimi in Goriškimi – nasproti nepodomačenim Habsburžanom!

Govorili smo že in še bomo o *potencialni sili*, ki jo je slovenski in kajkavski človek predstavljal kot večinski del prebivalstva na posestih. Te možnostne sile pa niso nalagale samo Celjskim in Goriškim, da bi še kaj več prispevali k »duhovni vrhnji stavbi« dežele. Človeški odnosi so bili vedno taki, da je bilo treba »navrženo« kulturo itd. prav tako izterjati od deželne gospode. Šele kadar terjaš, se približuješ »resničnemu oblikovalcu zgodovine«. Saj smetana je vendar taka, kakršno je mleko! ... Tako vrhnje v razvitem srednjem veku mnoge ne zadovoljuje. Krivca je mimo majhne dežele, križnih vplivov itd. nujno iskati tudi v *nedozorelosti* množic! Zlasti ga je treba iskati v neizoblikovani višji cerkvi. Brez nje pa v takratnem svetu ni bilo mogoče oblikovati poglobljene družbene zavesti – zlasti ne v srednjih in višjih družbenih plasteh. Dokazi so pri roki, ker so dovolj znani: prvi je podomačeni slovenski verzist Wolkenstein, drugi »ubogi menišji brat« iz razgnane opatije Gornji grad in potopisec Santonino.

* * *

Med pomembnimi, a še ne dovolj oprijemljivimi osebnostimi na celjskem dvoru je vsekakor motna osebnost Friderik Lamberger. Gorenjec je »bil član *notranjega sveta* (vlade, op. V. H.) grofa Urha Celjskega. In Lambergar je bil tisti svetovalec, ki ga je grof poslal v Beograd, v grad, da bi pogledal, ali je notri skrito (Hunyadijevo) vojaštvo. In ko se je vrnil, je rekel ... Urhu, da v gradu ni videl nobenega vojaštva, in naj nima nobenih skrbi ...« (Bodriilo pa postane kmalu sumljivo, ko se Lambergarji polaste posesti Celjskih od »darežljivega« Dunaja!)⁶⁷

Knez je šel v trdnjavo. Naslednji dan je Lacio Hunyadi s svojimi pajdaši Urha ubil in obglavil. Kmalu po smrti je dobil Friderik Lamberger v zakup »grad in gospostvo Čakovec«. Tako je še naprej stal z eno nogo na Ogrskem, dobro zapisan pa je bil tudi pri Frideriku III., kakor vsi člani družine. Iznajdljivost Lambergarja da *mnogo misliti*, celo to, da so imeli Habsburžani svoje prste pri umoru. Za podkrepitev tega suma ni pravih dokazov – z izjemo treh drobcev: Prvič; Lambergar je bil površen pri ogledu beograjske trdnjave – ali pa je namerno lagal! Kajti kronist govori o »velikih, množinah vojakov ... skritih v stolpu in po drugih skrivnih krajih ...«

Drugič: že 22. oktobra 1450 sta Friderik Habsburžan in vojskovodja Januš Hunyadi sklenila v Bratislavi skriven sporazum. Naperjen je bil zoper mladoletnega kralja Posmrtnika in zlasti njegovega sorodniškega varovanca Urha II. To proti konfederacijo je Celjski dovolj srečno obšel od smrti starega Januša. Ni pa znano, kako je delovala zveza leopoldinskih Habsburžanov z ogrskimi Hunyadi, ko je stopil na čelo te družine mladi Lacio ...

Tretjič: Če bi bil ob drugi točki še kak jasnejši dokaz, potem bi v tej smeri lahko kaj več povedala nestrpna podtikanja in anekdote Eneja Silvia Piccolomini. Pri njem ne gre za kogar koli, temveč za humanistično izobraženega zapisovalca. Lahko bi mu rekli zgodovinar – z visoko esejistično in predirno mislijo. Znan je tudi moralno problematični ali vsaj »burni« vzpon tega »apostola humanizma« v srednji Evropi. Uveljavitev s pomočjo Friderika III. in drugi koruptivni dokazi potrjujejo Silvia kot človeka, ki je s pamfletističnimi natolcevanji zavestno mazel Celjske, povzdigaval pa Hunyadije in zlasti Habsburžane. Razlogi so očitni. Razgalja jih tudi Silvijev zapis. V njem trdi, da je Urh II. že – davno – pred Beogradom nameraval spraviti s poti očeta Lacia – Januša Hunyadi, in sicer »v nekem vinogradu« pri Dunaju v aprilu 1455.

Silvijeva trditev bi bila morda verjetna, ko bi bile resnicoljubno zapisane tudi druge stvari o Celjskih. Vendar so zaradi Silvijevih znanih in dokazanih senc v značaju, vse navedbe bolj razumljive v duhu znane metode: *primite tatu!*

V treh pravkar zapored zapisanih pomislekih smo daleč od tega, da bi želeli zadnjega Celjskega kot človeka kovati v zvezde. Hkrati pa naj nikar več ne deluje, če je »neki pobožni

⁶⁷ Kronika grofov Celjskih, Maribor 1972.

kronist iz Porenja pisal, da je krajišnik Urh na pol heretik«, kar je še motilo Milka Kosa. Poleg številnih drugih »heretikov« je celo Urhov sodobnik Jan Hus malodane na tem, da bo cerkev preklicala svojo davno sodbo nad njim. S tem bo samo potrdila pravilnost Husovih stališč. Tako prevrednotenje lahko mnogostrano prenesemo tudi na Urha II. Celjskega, že zato, ker naših prednikov ni usmerjal v družbeno izoliranost, ampak v dejavno politično zgodovino.

* * *

Posledice posrednega odpravljanja vindiščine = slovenščine in še posebno hudega denarno zakupniškega izžemanja dežele, ki ga je uvedel cesar Friderik III. in sin Maksimilijan so takojšne. Tu je punt v Ziljski dolini, razglas »Ubogega brata« v Gradcu, izgon Judov itd.

Ob vsem se je treba vprašati, kako avstrijski zgodovinopisci in filozofi modrujejo o podreditvi dežele drugi deželi? Helfrid Patz nas kar nekoliko preveč »prisrčno« popelje v problem gospodarskega in jezikovnega »zlivanja« v svojem sestavku: »Darila Slovencev svetu« namreč pravi: »... Friderik III. je bil torej v velikem prepiru za celjsko dediščino leta 1457 od Jana Vitovca, dotedanjega vojskovodje celjskega rodu, *dober teden obkoljen na celjskem Gornjem gradu*. V tej stiski se mu je v sanjah prikazal sveti Maksimilijan, prinašajoč upanje. (Rodil se je neslovenski ampak protislovenski mit!). V zahvalo za čudežno rešitev, ki je obkolitvi sledila, je cesar dal svojemu 1459. leta rojenemu sinu ime Maksimilijan. Poleg tega mu je še prispeval *dohodke knežije Celje v užitek!* Thomas Celjski (de Cillia) je postal cesarjevičev učitelj. Tako je cesar Maks »zadnji vitez« in prvi trgovec habsburškega izročila – pod njim postane Avstrija določena velesila Evrope – dobil zveze s Celjem, Ob stari prestolnici si je v tamkajšnjem gozdu omislil veliki živalski vrt (bil je že prej pod celjskimi knezi, op. V. H.). Tu ga je ob večerih prevzemala (kot je sam poročal) nenavadna, srce vznemirjajoča čustvenost Slovencev iz Savinjske doline. Saj ni samo nemško, temveč je tudi slovensko govoril; kajti Thomas de Cillia, ki je mladega Maksa in pozneje »izvoljenega rimskega cesarja« vpeljal v slovenščino, ni bil nihče drugi, kakor v Celju rojen Slovenec Tomaž Prelokar. Od leta 1491 je škof v Konstanci in postane nemški državni knez ...⁶⁸

Ob večjezičnosti Maksimilijana je mogoče znova preverjati: ne jezik in izvor kneza, temveč prevladujoče jezikovno okolje je ključno. Za vnaprej pa je merodajno: kaj bo knežji gospod govoril in sčasoma celo pisal! Taki so bili povsod vplivi in posledice razvoja podrasti – ali večine ljudstva na določenem področju, seveda tam, kjer niso tako ali drugače izginili suvereni knezi, kar velja tudi za Celjske. Saj vpliv ni zginil takoj z izumrtjem.

Leta 1498 postane Celjan Prelokar škof na Dunaju – ne v Celju. Nauka tu pravzaprav ni treba – lahko pa se zamislimo na snovanje škofij na vsem širšem Slovenskem.

Maksimilijan se tako rekoč obdaja s slovenskim plemstvom ali pa vsaj takimi, ki so jim blizu in to od Prelokarja do Jurija Sladkonje (! 1456 do 1522). Tu je še Sigmund Prūschenk in njegov brat Heinrich z gradu Statenberg, severovzhodno od Celja.

Obadva »cesarska barona« smemo že zato šteti med »liste z našega podeželja«, ker imata kot bivša celjanska dvorjana in po novem cesarska prijatelja v zakupu vrsto posesti bivših Celjskih in Ptujskih ... S te dediščine se vsi redé! Tako poroča Paolo Santonin ... V novejšem času pa tudi Dorothy G. McGuigan.⁶⁹

Iz rokopisov, ki jih je renesančni Maksimilijan Habsburški sam narekoval in drugih listin je razvidno, da je občudoval ilirsko – keltsko – slovensko ustoličitveni obredi na Svatenskem polju (Gospodstevskem polju ...). Toliko se seveda ni ogrel, da bi se pustil ustoličiti po starem obredu. Naj se mu je pozneje, po prevzemu Celja in okolice srce še bolj topilo ob prepevanju Savinječank, to ni nič pomenilo za razvoj Slovencev. Celjski so zidali palače, cerkve in vse drugo doma v Celju, Radovljici, Čakovcu, Lepoglavi, Krapini, Štrigovi pa spet naokrog do Novega Kloštra – Založ pri Polzeli – in dol do Goriške in Istre v povezavi s knezi iz Gorice.

⁶⁸ Helfrid Patz: Geschenke der Slowenen an die Welt (Darovi Slovencev svetu), Katalog der ... Ausstellung Friedrich III. Kaiserresidenz Wiener Neustadt, N.O. Landsmuseum, N.F. Nr. 29 (Wien) 1966.

⁶⁹ Die Reistagebücher der Paolo Santonio 1485–1487, Celovec 1947, str. 144 itd. Dorothy G. McGuigan: Habsburžani privatno, CZ 1970, str. 19, 24, 40 itd.

Maksimilijan Habsburžan in potomci so gradili po Avstriji! Kar so zidali, so zidali do polovice s sredstvi, ki jih je dobil na Slovenskem iz zakupnin ... In v tem je bistvo vse »nacionalne« opredelitve Celjanov in Habsburžanov, ne pa v kakšnem jeziku so pisani točasni spisi. Seveda ne v slovenščini, ki je doživela svojo prvo travmo **ob nespretnem prehodu iz poganstva v krščansko-fevdno civilizacijo**, hkrati s potujčevanjem! ... Odtlej (772) je poteklo sedem stoletij! Šele s knezi iz Celja s suverenostnim zaledjem in njihovo ustanovo, dominikanskim samostanom v Novem Klostru – Založah pri Polzeli, se je odpiral (pa nikoli docela odprl) zametek naše prve univerze! Šele v Založah je nastajal možni zametek pismene slovenščine. Ni se uresničil. Izumrtje knezov je obrnilo zoper rast iz folklorne podrasti, ki bi jo ta samostan v bolj srečnih okoliščinah neizbežno spodbudil. Tako pa je mirovna pogodba v Požarnici ob Habsburžanih in njihovem izžemanju zakrnila vse korenine.

Kmalu po tem zlomu je treba pomisliti zlasti še na Janža Ungnada – Ženeškega (1493–1564). Gre za rod nekdanjih (delno) celjskih vazalov s Ženeka v Podjuni na Koroškem. Koroško-Štajerski Janž Ungnad je po letu 1558, v svoji slovensko govoreči podsnovi, našel spodbudo za: prvega slovenskega založnika!

Janža Ungnada prednik – tudi slovensko govoreč – cesar Maksimilijan in »poslednji vitez« je bil res svojega denarja vreden lisjak. Širšo Slovenijo je dobro poznal. Po potopiscu Santoninu in drugih virih je znano, da je kot deček rasel na gradu Tenče – Tenzenburg pri Gospe Sveti. Zlasti pa so ga vzgajali v Rožu na Koroškem gradu Bekštajnu – Finkensteinu ... Od leta 1474 je sicer osem let odsoten. Živi pri svoji prvi ženi Mariji z Burgundije. Ali po njeni smrti in po izgonu iz Burgundije, se vrže na izsesavanje dediščine. Po novem prav pridno zahaja v Posavinje. Očitno je prihajal samo zato, da je še skrbno pomedel in pospravil vse, kar je bilo mogoče »pretopiti« in vzeti vindski »četrti«.

Državni »preprosti pfenig« ne krije potrebe dvora. Še manj stroške beneške vojne za Goriško in Oglej! Zato morajo dopolnilna bremena nositi: dedne dežele! Zlasti slovenski del. V petnajstih letih je bil najmanj trikrat v Celju! Nazadnje je bil 1514, ali eno leto pred velikim slovenskim puntom! ... Ta obisk so prezrli vsi opisovalci puntov na Slovenskem! Zakaj?

»Rimski« prestolonaslednik in nato imperator je hodil v Posavinje na lov, pa tudi po druge užitke in na neusmiljeno izkoriščanje. Perfidno licitacijsko išče zakupnine in jih dobi. Leta 1491 plača Jakob von Landou v drugič 8000 goldinarjev ... Leta 1510 ponudi Nikolaj von Thurn: 1000 goldinarjev, a Hans Robascher – Radeški: 2000 goldinarjev. Sočasno dajejo veliko deželni stanovi po vsem Štajerskem, kar 28.000 »pfuntov pfeningov«, kjer celjska četrt spet ni izvzeta ... Avstrijski vladarji in »rimski« imperatorji, ki so od Friderika III. pa od Ferdinanda II. nosili tudi naslov »grofje Celjski«, pri denarju niso poznali milosti.

Pri obisku 1510 pa prepove Maksimilijan tudi uporabo stranskih cest. Ta ukrep jasno pove, da prejemajo mitnice premalo mitnine, cesar pa premalo zakupnine! S stranskimi potmi so se kot v radovljiškem – šušmarskem primeru »okoriščali« podeželani! Krona vladarskih priskledništev je razvidna iz njegovega poslednjega obiska leta 1514. Saj vidi in zapiše v svoj dnevnik: »v mestu Celju so stari (antični) kameniti spomeniki«. Renesanci imperator pa ne vidi, da nekoč cvetoče mesto naglo usiha. Skrito mu ostane tudi to, da so »nekateri predeli spodnje dežele (celjska grofija) čisto opusteli in da so se kmetje izselili!«⁷⁰

Zaradi kmečkega »izseljevanja« je potrebna še majhna ilustracija. Iz avstrijskih mest, pa tudi okolice se nihče tako ne izseljuje! Tam cvete železarstvo, cehi vseh vrst – zato pa tudi: nadstavba, kultura ... in to z vsestransko **zakupniško »podporo«** iz gospodstev na Slovenskem.

⁷⁰ Andreas Gubo: Geschichte der St. Cilli, Gradec, 1909, str. 196, 197, 198, 199, 201 itd.

Zusammenfassung

DER KRIEG UM DAS FÜRSTENTUM DER GRAFEN VON CILLI (CELJE)
UND DER FRIEDE VON PUSARNITZ IN KÄRNTEN

Vlado Habjan

In der Zeit zwischen 1360 bis 1460 traten die Slowenen in ein Jahrhundert ein, das durch einige Historiker allzusehr verdrängt, durch die ältere deutsche Geschichtsschreibung aber beinahe negiert wurde. Der letzteren folgte auch ein Teil der älteren Laibacher (Ljubljanaer) Schule. Eine andere Auffassung vertreten diesbezüglich neuere deutschschreibende Historiker wie Johann Rainer, Hermann Wiesflecker und andere, unter den Kroaten aber Nada Klaić. Besonders innovativ war Fabio Cusin aus Triest. Er war sich nämlich bewußt, daß die Gesellschaft sozusagen ewig ist. Sie existierte auch im reifen Hochmittelalter, wurde jedoch nur durch andere Akzente zurückgedrängt. Die Slowenen hoben besonders die Stammes- und Blutverwandtschaft in Karantanien hervor. Nach der Auflehnung gegen die Salzburger Missionstätigkeit um das Jahr 772 und später zehrten mehrere Jahrhunderte an der gesellschaftlichen Substanz der Slowenen. Diese wurde überraschenderweise im Jahrhundert zwischen 1360 und 1456 bzw. 1460 revitalisiert. Das wurde durch das Absterben der politischen und kirchlichen Staatlichkeit des Patriarchats Aquileia zwischen Drau, Sotla und Kolpa ermöglicht, ungeachtet dessen, daß die Habsburger vor allem zwischen 1278 und 1460 in diesen »état tampon« zwischen »Römischem« Kaiserreich, Ungarn und Venedig eindringen.

Ein großer Teil der feudalen Zuwanderer hatte seinen ursprünglichen Wohnort außerhalb Sloweniens. Das gilt jedoch bei weitem nicht für alle. Darunter befanden sich auch zahlreiche Assimilierte aus einigen Dutzend Salzburger Klosterschulen. Außerdem gab es viele Kinder aus Mischehen! . . . Die Babenberger gehören hierzu nicht. Ihre Heimat befand sich stets weit außerhalb Sloweniens. Darum darf man sie nicht für einheimisch gewordene Feudalherren des **Unterdrau-Gebietes** halten, was für andere Geschlechter wenigstens zum Teil gilt. Bei den Familien, die **mehrere Generationen** lang überwiegend in Slowenien lebten, würde es uns zum Schaden gereichen, würden wir nicht zugestehen, daß sie wenigstens zum Teil einheimisch geworden sind. Die ablehnende Haltung gegenüber den Babenbergern milderte sich auch bei den späteren Habsburgern nicht: sie waren und blieben Fremde.

Die Zwischenzeit (1360–1460) könnte man als »slowenisches goldenes Jahrhundert« bezeichnen. Eine solche Benennung ist durchaus berechtigt wegen der **dreifachen** Grafen von Cilli, im slawonischen Zagorje (Krapina) und wegen der Ortenburger (Radmannsdorf/Radovljica) usw. Sie waren zur gleichen Zeit souveräne Fürsten und Verwandte mehrerer mitteleuropäischer Herrscherhäuser! Die fürstlich-staatliche Souveränität band sie durch ihre Besitzungen an die Hälfte des kroatischen Gebietes, insbesondere an die Reste des Patriarchats von Aquileia. Im Triumvirat mit den Ortenburgern (den von Radmannsdorf/Radovljica), den Görz (Gorica) und natürlich einem Kaiser aus dem Herrscherhaus der Luxemburger, gelang es den Cilli sogar ihren **Patriarchen** Ludwig II. von Teck durchzusetzen, der beinahe zwanzig Jahre lang in **Cilli residierte**. Von besonderer Bedeutung für die von Cilli waren die gefürsteten Grafen von Görz (Gorica), mehrfache Schwager und politische Verbündete. Die Grafen von Cilli beherrschten operativ – mit Unterstützung der Görz – zwei Drittel des »Vindisch-Landes« (des weiteren Slowenien). Ein Rückschlag trat im Jahre 1456 ein mit dem Attentat des ungarischen Magnaten Laco Hunyadi auf Fürst Ulrich II. (IV.) in der damaligen ungarischen Residenz Nándor Fejérvár – Belgrad.

Das Wirken Ulrichs II. (IV.) stand auch mit dem weiteren europäischen Raum und mit dem Balkan in Verbindung. Die Tatsache, daß die Hunyadi ihn köpften sowie die Folgen waren nicht nur die Angelegenheit eines einzigen Landes. Ulrich wollte seinem Schwiegervater, dem serbischen Despoten Branković, helfen. Alle drei Kinder Ulrichs starben kurz vor dem Attentat auf ihren Vater. Das Geschlecht starb aus. Ulrichs Witwe Katarina Branković konnte den Fortbestand des Fürstentums nicht sichern. Ihr waren auch sonst vor allem durch zwei Verträge die Hände gebunden: im Falle eines Aussterbens der Habsburger, sollten den Cilli alle ihre Besitzungen im weiteren slowenischen Raum und in Istrien zufallen; im Falle eines Aussterbens der Cilli (was dann auch eingetreten ist) würde das gesamte Fürstentum im Rahmen des »römischen« Imperiums in die Hände der Habsburger übergehen. Mit diesem Geschlecht waren die von Cilli in mehrere militärische Auseinandersetzungen verwickelt, gewesen, aber auch die Erfolge hatten sie erst nach **vier-jährigem** Ringen bzw. einem Krieg antreten können. Die gefürsteten Grafen von Görz trachteten danach, so wie die anderen Vertragspartner und Verwandten auch, ihren Erbanteil am Cillier Territorium durch militärische Macht zu erlangen. Um den habsburgischen Gegenkandidaten Friedrich III. stand es nach mehreren militärischen Interventionen schlecht. Darum bestach er mit der Grafschaft Zagorje u.a. Johann Witowitz, den Feldherrn der Cillier Witwe Katarina (geb. Branković). Witowitz besiegte 1460 mit dem Heer, d.h. mit der ausgezeichneten Kavallerie der Cilli, die Grafen von Görz. Letztere waren gezwungen, einen demütigenden Friedensvertrag in

Pusarnitz oberhalb Spittal in Kärnten zu schließen. Die feudale Form einer Vereinigung des weiteren slowenischen Gebietes – des »Vindisch-Landes« (oder des im Entstehen begriffenen Staates) auf **eigenen gesellschaftlichen Grundlagen** beruhend, war somit begraben: die Slowenen erlebten ihre Variante des serbischen Amselfeldes. Das Heer der dreifachen Grafen von Cilli, das in Verbindung mit den Görz, Schwager der Cilli, **ein Heer von europäischer Bedeutung** gewesen war, zerfiel nach dem Vertrag von Pusarnitz (1460), so als ob es nie zwischen Drau, Kolpa und Una existiert hätte. Die gesellschaftliche Substanz war so zum zweiten Mal gefährdet und zu einer langen Aufbauphase verurteilt.

Der Einwohner (auch der einheimisch gewordene Feudalherr) des slowenischen Gebietes südlich der Drau bildete sich nach wie vor ein, daß er politisch kreativ sei, doch zeigte er sich tatsächlich gegenüber dem Befreiungskrieg (1941–1945) immer zu zaghaft, oder er versäumte die großen gesellschaftlichen Umbrüche. Diese Haltung kann man bereits seit der antichristlichen, feudalen Konterrevolution um das Jahr 772 beobachten. Aus diesen ideologisch-militärischen und späteren geographisch-politischen Lehren haben wir keinen großen Nutzen gezogen . . .

So wie in einer Reihe gesellschaftlich bedeutender Faktoren geriet auch in der höheren, d.h. bischöflichen Kirche, jedes (vor)nationale Erwachen ins Stocken. Mit der Unterstützung von Papst Pius II. **spalteten** die Habsburger auf eine vernichtende Weise den slowenischen Teil des Patriarchats von Aquileia. Seitdem wurden wir zu einer politischen, militärischen und wirtschaftlichen Pacht-Provinz herabgesetzt. Ebenso folgenschwer war die kirchliche Zersplitterung – oder die (Nicht) Provinz. Wir versanken in einer kulturellen Finsternis, in welcher später auch der Reformator und Autor des ersten Buches Primož Trubar, keine Wunder tun konnte.

Trotz aller **prohabsburgischen** Täuschungsmanöver reiften in der Zeit des nationalen Erwachens und seiner Bedürfnisse die Keime aus dem Cillier und Görzer Zeitalter zu einer **mehrstufigen** Befreiung heran. Die Görz boten aus ihrem Wappen mittelbar die Farben für die slowenische Fahne: weiß, blau und rot. Und die Grafen von Cilli setzten sich nach Jahrhunderten wieder durch im slowenischen Staatswappen mit drei goldenen Sternen auf blauem Schildfeld.

Der letzte Kreuzzug (diesmal gegen die vorrückenden Osmanen), der vom Fürsten von Cilli zusammen mit seinen verbündeten paneuropäischen ritterlich-militärischen Scharen angeführt wurde, war auch ein Kampf um strategische und paneuropäische Durchzugswege durch Slowenien. Durch die politische Gewalt wurden Ulrich II. (IV.) und seine Familienmitglieder bzw. Verwandten aus den großen Machtspielen ausgeschaltet. Das hatte nicht nur einen Zusammenbruch in Slowenien zur Folge – das Land wurde nämlich eines Geschlechts mit Katalysatorfunktion beraubt – sondern löste in der Folge auch eine ineinandergreifende gegenseitig bedingte Katastrophe aus.

Dadurch, daß den im Entstehen begriffenen Staat, d.h. das Fürstentum der Cilli, eine nicht mehr wiedergutmachende Katastrophe heimsuchte, wurden wenigstens drei Zukunftsperspektiven vereitelt. Hierher gehört die Entwicklung in Böhmen. Die Serben verloren den einzigen festen Stützpunkt auf ihrem Durchzugsgebiet in Richtung Westen und umgekehrt. Kroatien wurde zu einem ungeschützten breiten Streifen für das ungarische Vordringen zum einst krainischen Reka! Den osmanischen Feldzügen über Una und Kolpa stand nichts mehr im Wege. Aus den Pacht-Verhältnissen in ganz Slowenien flossen Gelder in die Wiener Staatskasse, und Slowenien blieb jahrhundertlang dem sprachlichen Assimilationsdruck Wiens ausgesetzt. Von ähnlichen Überlegungen getragen wurde auch das Vordringen in Richtung der Hafenplätze Triest (Trst) und Fiume (Reka), später noch Capodistria (Koper) sowie in Richtung des Kriegshafens und der Arsenalen von Pola (Pulj).

Der Untergang der Fürsten von Cilli liefert sozusagen das Beispiel für die immanente geschichts- und zukunftssträchtige Gesetzmäßigkeit der geopolitischen Strukturiertheit und der zwischenstaatlichen vergleichenden geographischen Lehre, wobei von dem slowenischen Gebiet aus, **das seit je einen Durchgangscharakter** besitzt, manövriert wurde. Bei den Eingriffen von außen ist es für uns selbst und sogar für alle **nicht** ländergerierigen Nachbarn am besten, daß hier die einheimische und unabhängige staatlich-politische Macht das Sagen hat, die an die der Grafen von Cilli gemahnt. Die Cilli haben den nahen und fernen Süden mit dem Norden und den Westen mit dem fernsten Osten auf eine unvergleichliche Weise zu verbinden gewußt.

Nach dem Aussterben der Grafen von Cilli zeigte es sich, daß Slowenien unter einem Oberherrscher nicht gedeihen, also von außen regiert werden kann. Ebenso unhaltbar ist es, daß die Gewalt vom entfernten Norden (Wien) oder vom Süden, Westen oder Osten – von Belgrad, Brüssel oder Strassbourg aus – ausgeübt wird. Das Beispiel der Cilli zeigt beinahe in seiner globalen Dimension, wie einige geopolitische Beziehungen aus der Geschichte eine dauerhafte Mahnung für die Zukunft darstellen – das geographische Schicksal kann man zwar nicht verändern, wohl aber berücksichtigen. Zugleich widerlegt der ganze Komplex die These von den Slowenen als einer nichthistorischen (Vor-Nation) und Nation, besonders jetzt, im Jahre 1994, und **nach der Entstehung des selbständigen Staates Slowenien** – verleihen doch die zusätzlichen historischen Erläuterungen der feudalen Staatlichkeit der Cilli damit auch der Vergangenheit neue Dimensionen.